

КАСПИЙ ҚОҒАМДЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАСПИЙСКИЙ ОБЩЕСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

«ӘДІЛЕТ» ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ «ӘДІЛЕТ»

SCIENTIFIC WORKS OF «ADILET»

№ 1(103), 2026

Алматы

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ "ӘДІЛЕТ". № 1(103). 2026

Каспийский общественный университет
Научные труды «Әділет»
№ 1(103), 2026.

Журнал издается с 1996 года
Периодичность издания 4 номер в год

Журнал зарегистрирован Национальным агенством по делам печати и массовой информации РК

Регистрационное свидетельство № 9774-Ж от 19.12.2008 г.

Подписной индекс 75779

Учредитель:
Учреждение образования «Каспийский общественный университет»

Главный редактор Мороз С.П.
Ответственный редактор Отарбаева А.Б.
Выпускающий редактор Калимбекова А.Р.

Адрес:
050021, РК, г. Алматы, пр. Достык, 85А, каб. 210
Раб.тел.: 8 (727) 323 10 09, вн. 215
Электронная почта: aina.bolatovna@gmail.com, akalimbekova@mail.ru

Опубликованные материалы не всегда отражают точку зрения редакции. Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях несут авторы. При использовании материалов ссылка на журнал «Научные труды «Әділет»» обязательна. Рукописи не возвращаются.

Тираж 500 экз.
Подписано в печать 27.03.2026 г.
Формат 60x84/8
Печать офсетная

Типография «Delta Print»
050004, пр.Абылай хана, 60, офис 613.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі

Ақпарат және мұрағат комитетінің
2008 ж. 19 желтоқсан No. 9774-Ж куәлігі

Меншіктенуші:
«Каспий қоғамдық университеті»
Білім мекемесі

1996 ж. қаңтарынан бастап
токсанына бір рет шығады

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Мороз Светлана Павловна

Бас редактор, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» жоғары құқық мектебінің деканы, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Отарбаева Айна Болатқызы
Қалымбекова Әсел Рахатқызы

Жауапты редактор, PhD.
Шығарушы редактор, заң ғылымдарының кандидаты, Каспий қоғамдық университетінің қауымдастырылған профессоры.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА МҮШЕЛЕРІ

Акимбекова Меруерт Аминовна
Акимбекова Саида Аминовна

PhD докторы, Каспий қоғамдық университетінің профессоры.
Заң ғылымдарының докторы, Каспий қоғамдық университетінің академиялық профессоры.

Батырбай Нұрбол

PhD докторы, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» ЖҚМ декан орынбасары.

Варуль Пауль
Диденко Анатолий Григорьевич

Құқық докторы, Тарту университетінің профессоры (Эстония).
Заң ғылымдарының докторы, Каспий қоғамдық университетінің профессоры.

Елюбаев Жумагельды Сакенович

Заң ғылымдарының докторы, Каспий қоғамдық университетінің академиялық профессоры.

Зарандиа Тамара

Құқық докторы, И. Джавахишвили атындағы Тбилиси мемлекеттік университетінің профессоры (Грузия).

Ильясова Куляш Муратовна

Каспий қоғамдық университетінің Жеке құқықты зерттеу институтының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Карагузов Фархад Сергеевич

Каспий қоғамдық университетінің Жеке құқықты зерттеу институтының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Караев Алипаша Агаханович

Заң ғылымдарының кандидаты, Каспий қоғамдық университетінің Жария құқық ғылыми зерттеу институтының директоры.

Книппер Рольф

Құқық докторы (ГФР), Каспий қоғамдық университетінің құрметті профессоры.

Кузнецова Наталия Семёновна

Украинаның Құқық ғылымдары академиясының академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Лисица Валерий Николаевич

Заң ғылымдарының докторы, профессор, РФА Мемлекет және құқық институтының жетекші ғылыми қызметкері.

Ниязова Анара Натуевна

Қырғыз Республикасының білім саласының құрметті қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Нусенов Жолдасбек Муслимович

Каспий қоғамдық университетінің ректоры, ҚазҰТҒА академигі, PhD.

Подопригора Роман Анатольевич

ҚР Конституциялық Сотының судьясы, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Самарходжаев Батыр Билялович

Өзбекстан Республикасы Жоғары судьялар кеңесі жанындағы Судьялар жоғары мектебінің кафедра меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Сулейменов Майдан Кунтуарович

Жеке құқық ғылыми зерттеу институтының директоры, ҚР ҰҒА академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Тлешалиев Нурлан Даулеткулович

PhD докторы, ҚР Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің Алматы қаласы бойынша департаментінің басқарма басшысы.

Шрамм Ханс-Йоахим

Құқық докторы, Висмар қолданбалы ғылымдар университетінің профессоры (ГФР).

Юхневич Эдвард

Құқық докторы, Гданьск университетінің Құқық және басқару факультетінің профессоры (Польша).

«Каспий қоғамдық университетінің» жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

**Свидетельство №. 9774-Ж от 19 декабря 2008 г.
Министерство культуры и информации Республики Казахстан
Комитет информации и архивов**

**Собственник: Учреждение
образования «Каспийский
общественный университет»**

**Выходит с января 1996 г.
один раз в квартал**

РЕДАКЦИЯ

Мороз Светлана Павловна

Главный редактор, Декан Высшей школы права «Эділет» Каспийского общественного университета, доктор юридических наук, профессор.

**Отарбаева Айна Болатовна
Калимбекова Асель Рахатовна**

Ответственный редактор, PhD.

Выпускающий редактор, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Каспийского университета.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

**Акимбекова Меруерт
Аминовна
Акимбекова Саида Аминовна**

Доктор PhD, профессор Каспийского общественного университета.

Доктор юридических наук, академический профессор Каспийского общественного университета.

Батырбай Нурбол

Доктор PhD, зам. декана ВШП «Эділет» по научной и воспитательной работе Каспийского общественного университета.

**Варуль Пауль
Диденко Анатолий
Григорьевич
Елюбаев Жумагельды
Сакенович
Зарандия Тамара**

Доктор права, профессор Тартуского университета (Эстония).

Доктор юридических наук, профессор Каспийского общественного университета.

Доктор юридических наук, академический профессор Каспийского общественного университета.

Доктор права, профессор Тбилисского государственного университета им. И. Джавахишвили (Грузия).

Ильясова Куляш Муратовна

Гл. научный сотрудник НИИ частного права Каспийского общественного университета, д.ю.н., профессор.

Карагусов Фархад Сергеевич

Гл. научный сотрудник НИИ частного права Каспийского общественного университета, д.ю.н., профессор.

Караев Алипаша Агаханович

Кандидат юридических наук, директор НИИ публичного права Каспийского общественного университета.

Книппер Рольф

Доктор юридических наук (Германия), почетный профессор Каспийского государственного университета.

Кузнецова Наталия Семёновна

Академик Академии правовых наук Украины, доктор юридических наук, профессор.

Лисица Валерий Николаевич

Доктор юридических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН.

Ниязова Анара Натуевна

Кыргыз Республикасынын білім саласынын құрметті қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Нусенов Жолдасбек

Ректор Каспийского общественного университета, академик Национальной академии технических наук, кандидат наук.

Муслимович Роман

Судья Конституционного суда РК, доктор юридических наук, профессор.

Подопригора Анатолийевич

Заведующий кафедрой Высшей школы судей при Верховном Совете судей Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор.

Самарходжаев Батыр

Директор НИИ частного права, академик НАН РК, д.ю.н., профессор.

Биялович

Доктор PhD, руководитель управления профилактики коррупции ДАГС РК по г. Алматы.

Сулейменов Майдан

Доктор юридических наук, профессор Висмарского университета прикладных наук (Германия).

Кунтуарович Нурлан

Доктор права, профессор факультета права и управления Гданьского университета (Польша).

Тлешалиев

Даулеткулович

Шрам Ханс-Йоахим

Юхневич Эдвард

«Каспийскому общественному университету» принадлежат исключительные права на перепечатку отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

Certificate No. 9774-Zh from December 19, 2008
Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information and Archives

Owner: Educational Institution
"Caspian Public University"

Issued from January 1996
once in quarter

EDITORS

Moroz Svetlana Pavlovna

Editor-in-Chief, Dean of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, Doctor of Legal Sciences, Professor.

Otarbayeva Aina Bolatovna

Executive editor, PhD.

Kalimbekova Assel Rakhatovna

Managing editor, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Caspian University.

EDITORIAL BOARD

Meruert Aminovna Akimbekova
Saida Aminovna Akimbekova
Nurbol Batyrbay

PhD, Professor, Caspian Public University.
 Doctor of Law, Academic Professor at the Caspian Public University.
 PhD, Deputy Dean for Research and Educational Work of the Higher School of Law "Adilet" at the Caspian Public University.
 Doctor of Law, Professor, University of Tartu (Estonia).

Paul Varul

Doctor of Law, Professor, Caspian Public University.

Didenko Anatoly Grigoryevich

Zhumageldy Sakenovich Elyubaev

Doctor of Law, Professor at the Caspian Public University.

Tamara Zarandia

Doctor of Law, Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia).

Ilyasova Kulyash Muratovna

Chief Researcher, Research Institute of Private Law, Caspian Public University, Doctor of Law, Professor.

Karagusov Farkhad Sergeyevich

Chief Researcher, Research Institute of Private Law, Caspian Public University, Doctor of Law, Professor.

Karaev Alipasha Agakhanovich

Candidate of Legal Sciences, Director of the Research Institute of Public Law at the Caspian Public University.

Rolf Knieper

Doctor of Law (Germany), Honorary Professor at the Caspian Public University.

Kuznetsova Nataliya Semyonovna

Academician of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor.

Lisitsa Valery Nikolaevich

Professor, Leading Research Fellow at the Institute of State and Law of the Russian Academy of Sciences.

Anara Natuevna Niyazova

Honored Worker of Education of the Kyrgyz Republic, Doctor of Law, Associate Professor.

Nusenov Zholdasbek Muslimovich

Rector of Caspian Public University, Academician of the Kazakh National Academy of Natural Sciences, PhD.

Podoprigora Roman Anatolyevich

Judge of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor.

Samarkhodzhaev Batyr Bilyalovich

Head of the Department at the Higher School of Judges under the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor.

Suleimenov Maidan Kuntuarovich

Director of the Research Institute of Private Law, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor.

Tleshaliev Nurlan Dauletkulovich

PhD, Head of the Anti-Corruption Prevention Department of the Agency for Civil Service Affairs of the Republic of Kazakhstan (Almaty City)

Hans-Joachim Schramm

Doctor of Law, Professor at Wismar University of Applied Sciences (Germany).

Edward Yukhnevich

Doctor of Law, Professor, Faculty of Law and Administration, University of Gdańsk (Poland).

«Caspian Public University» owns the exclusive rights to reprint
 certain materials, publish and use the journal commercially

МАЗМҰНЫ

1 нөмер

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ

Бидайшиева А.Б. Конституциялық қауіпсіздік түсінігі, құрамы және мазмұны..... 10

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС

Бектурганов М.Ж., Акимбекова М.А. Азаматтық процестегі сот анты: теория мен практика мәселелері 20

Диденко А.Г., Мороз С.П. Азаматтық айналымға мемлекеттің шамадан тыс араласуының кезекті кезеңі: медициналық қызметтерді сатып алу шарты мысалында 26

Копжасарова С.И., Шайзадаев Б.А. Оңалту және банкроттық рәсіміндегі борышкердің мәмілесін жарамсыз деп танудың арнайы негізі 38

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ

Ниязова А.Н. Қырғызстан және Қазақстан құқық жүйесіндегі иелену құқығының мерзімі институты: саралау мәселелер және бірыңғайландыру жолдары 46

Хәюн В., Татаринова Л.Ф., Татаринов Д.В. «Азаптауларды қолдана отырып жасалған қылмыс туралы» құқықтық догматикалық пайымдаулар 54

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС. АҚПАРАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК

Батырбай Н.М., Глешалиев Н.Д. Қазақстан Республикасының құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдарының қызметкерлерімен трансұлттық киберқылмысқа қарсы күрес 66

Жылкичиева К.С. Жасанды интеллект және құқық: анықтаманы іздеуден цифрлық сот төрелігіне дейін 76

Гуан Я. Генеративті жасанды интеллекттегі трансшекаралық деректер ағынының реттеуші дилеммалары және жеңілдету жолдары 85

Әлімов О.Т. Қазақстан Республикасы құрылыс саласында электрондық қызметтер мен цифрлық платформалар ашықтық пен есептілікті арттыру факторы ретінде: құқықтық аспект 92

СОДЕРЖАНИЕ

1 номер

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Бидайшиева А.Б. Понятие, структура и содержание конституционной безопасности 10

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

Бектурганов М.Ж., Акимбекова М.А. Судебная клятва в гражданском процессе: вопросы теории и практики 20

Диденко А.Г., Мороз С.П. Очередной виток чрезмерного государственного вмешательства в гражданский оборот: на примере договора закупа медицинских услуг 26

Копжасарова С.И., Шайзадаев Б.А. Специальное основание признания сделки должника недействительной в процедурах реабилитации и банкротства 38

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ

Ниязова А.Н. Институт приобретательной давности в правовых порядках Кыргызстана и Казахстана: проблемы квалификации и пути унификации 46

Хэюн В., Татаринова Л.Ф., Татаринов Д.В. Правовые догматические суждения о «Преступлении с применением пыток» 54

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ

Батырбай Н.М., Тлешалиев Н.Д. Борьба с транснациональной киберпреступностью сотрудниками правоохранительных и специальных государственных органов Республики Казахстан 66

Жылкичиева К.С. Искусственный интеллект и право: от поиска дефиниции к цифровому правосудию 76

Гуан Я. Регуляторные дилеммы и решения для трансграничных потоков данных в генеративном искусственном интеллекте 85

Алимов О.Т. Электронные сервисы и цифровые платформы в строительстве как фактор повышения прозрачности и ответственности в Республике Казахстан: правовой аспект 92

CONTENTS

Issue 1

THEORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

- Bidaishieva A.B.* The concept, structure and content of constitutional security 10

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

- Bekturganov M.Zh., Akimbekova M.A.* Judicial oath in civil proceedings: questions of theory and practice 20
- Didenko A.G., Moroz S.P.* Another phase of excessive state intervention in civil circulation: the case of medical services procurement contracts 26
- Kopzhassarova S.I., Shaizadaev B.A.* Special ground for declaring a debtor's transaction invalid in rehabilitation and bankruptcy proceedings 38

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

- Niyazova A.N.* The institution of acquisitive prescription in the legal orders of Kyrgyzstan and Kazakhstan: issues of legal qualification and pathways to unification 46
- W. Heyoung, Tatarinova L.F., Tatarinov D.V.* Legal dogmatic reflection on "Private torture crime" 54

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE. INFORMATION LAW AND SECURITY

- Batyrbay N.M., Tleshaliyev N.D.* Combating transnational cybercrime by law enforcement and special government agencies of the Republic of Kazakhstan 66

INFORMATION LAW AND SECURITY

- Zhylichieva K.S.* Artificial intelligence and law: from defining the concept to digital justice . 76
- Y. Guan* The regulatory dilemmas and relief paths of cross-border data flow in generative AI .. 85
- Alimov O.T.* Electronic services and digital platforms in construction as a factor in enhancing transparency and accountability in the Republic of Kazakhstan: a legal perspective 92

1 – бөлім

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ. КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ

Раздел 1

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Section 1

THEORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

FTAXP 10.15.01

ӘОЖ 342.4

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-10-18

А.Б.Бидайшиева¹

¹PhD докторы, Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары заң мектебінің аға оқытушысы (Алматы қ., Қазақстан)

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ТҮСІНІГІ, ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ МАЗМҰНЫ

Аңдатпа

Мақалада замануи кезеңдегі конституциялық қауіпсіздіктің түсінігі, құрылымы және мазмұны кешенді түрде талданды. Тәжірибенің көрсетуінше, құқықтық және саяси мәдениеттің жеткіліксіз дамуы жағдайында құқықтық мемлекеттің қағидаттарын қорғау мен тиімді іске асыруды қамтамасыз ету, сондай-ақ конституциялық дамуға төнетін қауіптерді дер кезінде анықтау ерекше өзектілікке ие. Осы тұрғыда автор конституциялық қауіпсіздіктің теориялық негіздерін қарастыра отырып, оның институционалдық және құқықтық механизмдерін жүйелі түрде сипаттайды.

Мақалада конституциялық қауіпсіздік ұғымының тарихи қалыптасуы, оның ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі орны мен рөлі, сондай-ақ құқықтық реттеудегі ерекшеліктері айқындалады. Сонымен қатар, конституциялық қауіпсіздікке қауіп төндіретін ішкі және сыртқы факторлардың мазмұны талданып, олардың саяси, экономикалық және әлеуметтік үдерістермен өзара байланысы көрсетіледі. Автор конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі субъектілері мен объектілерін анықтап, олардың қызмет ету ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан негіздейді.

Зерттеу нәтижесінде конституциялық қауіпсіздік мемлекеттің тұрақты дамуының, қоғамдағы келісім мен құқық үстемдігінің маңызды шарты екендігі дәлелденеді. Сонымен қатар, оны қамтамасыз етудің тиімді құқықтық және институционалдық тетіктерін жетілдіру қажеттілігі негізделеді. Зерттеу барысында салыстырмалы-құқықтық және жүйелік талдау әдістері қолданылып, ғылыми тұжырымдардың дәйектілігі қамтамасыз етіледі. Алынған нәтижелер конституциялық құқық теориясын дамытуға және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеуге негіз болады.

Түйін сөздер: Конституция, конституциялық жүйесі, конституциялық қауіпсіздік, ұлттық қауіпсіздік, экономикалық қауіпсіздік, конституциялық және құқықтық тәуекелдер мен қатерлер, конституционализм.

Кіріспе

Әртүрлі сипаттағы қарама-қайшылықтардың көбею жағдайында «конституциялық қауіпсіздік» түсінігін талдауға арналған ғылыми зерттеулер мәнді түрде даму барысында. Бұл қызығушылық, негізінен, әлемнің барлық елдерін қамтыған экономикалық және саяси дағдарыстан, ішкі және сыртқы қарама-қайшылықтардың өсуінен, саяси тұрақтылық пен азаматтардың бейбіт өмірін бұзуға қабілетті көшіп-қону және басқа да үдерістердің өсуімен байланысты.

Құқықтық зерттеулердің құндылығы құқықтық дамудың қауіптері мен тәуекелдерін дер кезінде анықтау арқылы қоғамдағы шиеленістерді азайтып, конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің институционалды және басқа да тетіктерін жетілдіруге мүмкіндік беретіндігінде.

Ғалымдар өз еңбектерінде анықтама беруге талпынып, құрамдық бөліктерін және басқа құқықтық институттарымен қатынастарын талдауға тырысады. Осындай зерттеулердің нәтижесі ретінде, берілген түсініктеменің мән-мағынасы толық ашылған, мазмұны түсінікті және оны қайталап жаңа зерттеуге тырысудың қажеттігі жоқтығы жөнінде қорытынды болып табылады. Алайда қоғамдық білімнің ешқандай саласы жаңа тұжырымдар жасауға болмайтындай

дәрежеге жеткенше зерттелмегендігін атап өткен жөн болар. Әсіресе бұл тұжырым абсолюттік көрсеткіш ретінде қабылданатын ақиқаттылық тіпті жоқ гуманитарлық ғылымға тікелей қатысты айтылған.

Осыған байланысты, берілген құбылыстың түрлі аспектілерін зерттеу үрдісінде тұжырымдамалық ашулар маңызды орынға ие болады. Тұжырымдама оның мақсаты мен объектілерін ашып қарастыратын маңызды ерекшеліктерін ғана анықтап қоймай, сонымен қатар оны пайда болуының және дамуының ішкі заңдылықтарын да айқындайды. Конституциялық қауіпсіздік механизмінің құрылымы немесе құрама бөліктері жөніндегі мәселе де маңызды роль атқарады, себебі оларды анықтау арқылы берілген саяси-құқықтық феноменнің мәнін айқындап, басқа ұқсас институттардан айырмашылығын анықтауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты заң ғылымында «өзара байланысты тұжырымдардың әрқайсысының мазмұнын дәл анықтау теориялық құрылымының қатаңдығын сақтау үшін ғана емес, сонымен қатар нормашығармашылық және құқықтық қолданыстығы үшін де қажет» деп айтылады. [1, с. 114].

Сондықтан біздің міндетіміз осы түсінікті талдау арқылы оның мақсатын, объектілік мен және субъектілік құрамын ашып, конституциялық дамудың қауіптері мен тәуекелдерін анықтап, оның даму қарқынына әсер ететін факторларды көрсетіп және соның негізінде конституциялық қауіпсіздіктің құқықтық және институционалдық тетік негіздерін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар жасау деп қабылдаймыз.

Ең алдымен, «қауіпсіздік» түсінігі өзгермелі категорияға жатады және тарихи шарттар мен экономикалық жағдайларға, мемлекеттің әлемдік аренадағы ролі мен орнына және әскери-саяси мүмкіндіктеріне байланысты ерекшеленетіндігін айта кеткен жөн. Қауіпсіздік мәселесіне арналған энциклопедиялық және басқа да арнайы әдебиеттерді талдаудың көрсетуінше, көптеген авторлар берілген түсінікті «қауіптер мен тәуекелдердің болмауы» категориясының призмасы арқылы талқылайтындығы белгілі болды. С. И. Ожегов, мысалы, қауіпсіздікті «ешкімге және ештеңеге қауіп төндірмейтін жағдай» деп анықтаған. Осындай тұжырымға келген профессор Н.С. Бондарьдың ойынша «қауіпсіздік дегеніміз қауіптің жоқ дегені, сонымен қатар тұрақтылық пен жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызды қызығушылықтарын сыртқы және ішкі қауіптерден қорғанысы» деп түсіндіреді [2].

«Іске асыру барысында кімге болса да, неге болса да кері әсері тимейтін қандай да бір тәуекелдің болмауы» дегендей осыған ұқсас терминге қатысты тұжырымдарды басқа да авторлар ұсынып жатыр¹; немесе оған «қоршаған ортаның субъектісіне кері әсері мен субъектінің осы әсерге төтеп бере алу қабілетінің арасындағы белгілі-бір қатынастар балансын қолдап тұруды алғышарт ететін сақтау және сенімділік жағдайы» ретінде анықтама береді [3, с. 62]. Осылайша, осы сөздің этимологиясына сәйкес, қауіпсіздік термині ең алдымен «қауіптің болмауы және белгілі-бір қорғаныстың бар болуы» дегенді білдіреді.

Әрине «қауіпсіздік» түсінігі қауіпсіздікті қамтамасыз ету құралдарының тиімділігі мен сенімділігі мәселелерін белсендіре отырып, әртүрлі сипаттағы қауіптердің өсу жағдайында ғана ерекше мәнге ие болатын белгілі. Сонымен қатар, «қауіптер мен тәуекелдердің болмауы» қоғам үшін қуатты суверенді мемлекет ұмтылуы қажет деп саналатын идеал жағдай деп қабылданады. Бірақ, тәжірибенің көрсеуінше, қазіргі заман жағдайында «тыныш және бақытты өмірді» қамтамасыз ету тіпті дамыған елдер үшін де өте қиын мәселе. АҚШ-та, Францияда, Германияда, Испанияда және т.б. елдерінде орын алған ланкестік шабуылдар осының ашық айғағы. Қауіп-қатерлер адамның бүкіл өмір сүру тарихында қатарлас жүре отырып, кенеттен пайда болу сипатына ие болғандықтан, барлық жерлерде орын алады, белгілі-бір деңгейде мемлекеттің ішкі жетілуінің қозғалыс күші ғана емес, сонымен қатар ауқымды қауіпсіздікті қамтамасыз етудің және олармен күресудің бірлескен күш-қуатын іздеудің халықаралық-құқықтық тетіктері болып табылады.

Материалдар мен тәсілдер

Осылайша, жоғарыда айтылғандар берілген түсініктің пайда болу тарихын және осы тарихының барысында этимологиялық мағынасының өзгеруін, ауқымдануын және институционалды механизмінің өзгеруін де зерттеуге итермелейді. Қауіпсіздік термині алғашқы рет рим

¹ Заплатинский В. М. Терминология науки о безопасности. URL: <http://ozhegov.info/slovar> (дата обращения: 12.01.2026)

құқығының тарихында қолданысқа ене бастаған, ол кезде өз мемлекетін қауіптен сақтай отырып, өз қоласытнадғы халықтың қорғанысын қамтамасыз ете алатын жалғыз билеушінің билігімен байланыстырылатындығы тарихи қалыптасқан еді. Сол кезеңдері қауіпсіздік мемлекет (көбінесе аумақтық) мүдделерімен байланыстырылатын және заманауи тұжырымдарға ешқандай қатысы жоқ деп санайтын.

Осының салдарынан рим заңгерлерінің мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі жеке аспектілерін жасауға салған үлестері елеусіз қалған емес, себебі өз еңбектерінде олар қоғам қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігімен қатар жеке тұлғалардың мүдделерін де қорғау маңызды екендігіне назар аударылған. «Мемлекеттің мақсаты – деді олар, – қоғам қауіпсіздігі мен бейбітшілікті қамтамасыз ету». Осындай көзқарас, ғалымдардың айтуынша, рим империясының территориясын кеңейтуге байланысты тауарлы-ақша қатынастары қарқынды түрде дамып, юриспруденция мақсатына қауіпсіздікке қатысты түсініктерді заңмен бекіту тапсырмасымен шартталған [4, с. 67].

Рим юристері «*ius naturale*» (табиғи құқықтар) дегенді позитивті құқықтың маңызды бөлігі ретінде және қауіпсіздікті қамтамасыз етудің нормативті негіздері ретінде қабылдаған. Бірақ осылай бола тұра, позитивті құқық олардың түсінігінде мемлекеттің барлық адамдарының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге негізделуінде болса, табиғи құқық жақсылық пен әділеттілікті ескеруге негізделген. [5, с. 16].

«Әділеттілік» пен «таза ар-ұждан» идеялары негіз болып табылатын рим құқығының рухы белгілі-бір жағдайлармен және себептермен байланысты заңгерлерге қауіпсіздікті, империяның территориясында өмір сүретін әр адамның қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысты сапалық сипаттамасы мен қатар құқықтық аспектілерін де қамтитын кең ауқымды-жүйелі мағынада қабылдауға мүмкіндік бермегені айқын еді. Бірақ осыған қарамастан, олардың көзқарастары келесі ойшылдардың саяси-құқықтық көзқарастарына әсерін тигізіп, ортағасырлық заң ғылымының қалыптасуы мен дамуының негізін қалады.

Уақыт өте келе, феодалдық қатынастар кезеңінде, монархиялық басқару нысандарының билігінде «қауіпсіздік» түсінігінің құрылымы оншалықты өзгере қойған жоқ, және бұрынғыдай өте тар мағынада қабылданатын, оның мәні негізінде билеушілердің – патшалардың, хандардың және басқа да мемлекеттің бас басшыларының, сонымен қатар олардың билеу территорияларының қауіпсіздіктері деп саналатын. Басқаша айтқанда, «қауіпсіздік» термині бұрынғыша мемлекет мүдделерінің тұрғысынан қолданылатын. Кешірек, капитализмнің қалыптасуы барысында ең алғашқы рет АҚШ Президенті Теодор Делано Рузвельттің сөзінде пайдаланған «ұлттық қауіпсіздік» термині қолданысқа ене бастады¹.

Әрине, қарастырылып отырған түсініктің қазіргі заманғы мағынасы тереңірек мәнге ие, себебі, көпқұрамды институт болғандықтан тек заңнамалық қана емес, сонымен қатар экономикалық, экологиялық, халықаралық, әскери, саяси, ақпараттық және тағы да басқа аспектілерді де қамтиды. Сонымен бірге «конституциялық қауіпсіздік» терминіне қолданылатын қауіпсіздік түсінігін «қауіп-қатер мен тәуекелділіктердің жоқ болуы ретінде» деп түсіну, оның мағынасын толық аша алмайды. Сондықтан, берілген түсінікті ұлттық қауіпсіздік тетіктерінің ең маңызды құрама бөліктерінің бірі ретінде зерттеулық жақындылықтары бар түсіндірмелерін қарастырайық.

Профессор А.А. Езеров «конституциялық қауіпсіздікті», конституциялық құрамына қауіп төндіре алатын қатерлерге төтеп бере алуымен сипатталатын, нәтижесінде азаматтық қоғамның, құқықтық мемлекеттің және оның құрама бөліктерінің дамуы мен тиімді қызмет етуіне жеткізетін, мемлекеттің мақсатты бағытталып қызмет ету үрдісінде қалыптасатын конституциялық құқықтық қарым-қатынастар жағдайы ретінде анықтайды. Ғалымның ойынша, конституциялық қауіпсіздікті қауіпсіздіктен бөлек жеке түрге бөлуді қоғам өмірінің негізгі салаларына конституциялық құрамының енуі деп санайды [6, с. 71]. Бұл ұстанымды басқа да ғалымдар «қауіпсіздікті қамтамасыз ету және конституциялық құрылысты қорғау мемлекеттік қызметтің ажырамас бөлігі болып табылады» [7, с. 3], бұның мәні құқықтық қатынастардың негізгі салаларындағы төніп тұратын қауіп-қатерлерге өз мезгілінде және тиімді төтеп беруде» деген ұғыммен ұстанады [8, с. 17].

¹ Копылов А.В. О генезисе и сущности понятия «национальная безопасность». URL: <http://www.milresource.ru> (дата обращения: 12.01.2026)

Нәтижелер мен пікірталас

Ғалымдардың тұжырымдарын талдай отырып, келесі қорытындыға келуге болады: әділеттілікке негізделген кез-келген конституциялық мемлекеттің мақсаты азаматтық қоғамның қауіпсіздігі мен конституциялық құрылымның қорғанысын қамтамасыз ететін саяси-құқықтық формуланы іздеп табу болып табылады. Ең алдымен, бұл мәселе қоғамдық құрылымның саяси және әлеуметтік-экономикалық негіздеріне, мемлекет нысанына және жеке тұлға көзқарастарына қатысты.

«Конституциялық қауіпсіздік өз мазмұнымен қоғам өмірінің барлық тараптарын және түрлі ішкі жүйелерді қамту арқылы, бір жиынтығымен заманауи конституциялық құраманы қалыптастыра отырып өте көп өлшемді түсінік болып табылады» деген оймен бірқатар ғалымдар бұл түсінікке кең мағына беріп отыр¹. Берілген ойларды дамыта отырып, конституциялық қауіпсіздіктің құрама бөліктері ретінде «құқықтық шешімдердің болжамдылығы, әлеуметтік жүйеге әсер етуі мүмкін болатын кері салдарды құқық аймағынан жоюға қажетті құқықтық мүмкіндіктерді құруды» атап өтті². Берілген анықтамалар жеткілікті түрде ауқымды сипат алған және берілген түсініктің заңнамалық табиғатын пәнаралық ұғыммен байланыстырады.

Заң әдебиеттерінде басқа да тұжырымдардың орны бар. Мысалы, бір ғалымдар конституциялық қауіпсіздікті юридической литературе существуют и иные подходы. Так, например, одни ученые рассматривают конституционную безопасность «қоғам өмірінің қауіпсіздігін және тұрақтылығын қамтамасыз етуге қабілеті бар факторлардың қатарында» деп қарастыратын болса, ал кейбіреулері заманға сай дамып келе жатырған мемлекеттер үшін сипатты конституциялық-құқықтық тәуекелдермен байланыстырып зерттейтін болса³, ал үшіншілері, «азаматтардың құқықтары мен еркіндіктерін кері салдардан құқықтық қорғауды қамтамасыз етуге» түйістіреді [9, с. 54]. конституциялық қауіпсіздік институттарының өмір сүру себептерінің біріне ғалымдар нормативтік актілер санының, әлемдік дағдарыстың, дау-жанжалдар мен қарама-қайшылықтардың өсуін, экономика, саясаттану және әлеуметтану мамандарының қауіпсіздік мәселесіне қызығушылықтарының өсуін жатқызады [10, с. 4].

Конституциялық және ұлттық қауіпсіздік арасындағы тығыз байланысқа қарамастан, ғалымдар олардың айырмашылықтарын атап өткен [11, с. 3]. В.В. Мамонов «егер конституциялық қауіпсіздік ең алдымен конституциялық құрылым қорғанысын, соның ішінде заң конституциясының сақтығын қамтамасыз ететін болса, ал ұлттық – туу деңгейі, физикалық және адамгершілік саулығы, сонымен қатар өмір ұзақтығы және т.б. сияқты нақты Конституцияның аспектілерінің қорғанысын қамтамасыз етеді» деп атап кеткен [12, с. 23].

Конституциялық қауіпсіздік мәселелері қазақстандық ғалымдармен де зерттеліп жатыр, олардың ойынша, бұл қоғам қауіпсіздігінің құрама бөлігі болып табылады. Осылай, профессор Е.О. Тузельбаевтың айтуынша «бұл тұлғаның қауіпсіздігін, қоғам тыныштығын, азаматтардың еңбек етуге және демалуға қолайлы жағдай жасауды, мемлекеттік органдардың дұрыс қызмет етуін қамтамасыз ету мақсатымен құқықтық нормалармен реттелген қоғамдық қатынастар жүйесі» [2, с. 34].

Сонымен бірге, әртүрлі тұжырымдарға қарамастан, конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі мақсатына конституциялық дамудың қауіптерін алдын ала анықтау, саяси дағдарыстарды шешудің құқықтық механизмдерінің тиімділігі және билік тараптарының арасындағы қайшылықтарды минималдауды жатқызады. Конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізінде, ең алдымен, қоғамның өмірлік маңызды материалды, интеллектуалды және рухани негізі болып табылатын ұлттық қызығушылық жатыр. Құқық жүйесінің негізі болып табылатын ұлттық қызығушылықтар «жоғары құндылық мағына беретін және болашағы бар мақсаттар қоюға қабілетті бағыттаушы болып келеді» [15, с.53]. Тұлғалардың, қоғамның және мемлекеттің құқықтық қорғанысы әрдайым конституциялық қауіпсіздіктің мәніне жатады.

Сондықтан, әртүрлі тұжырымдар мен өзіндік жеке ғылыми ізденуге сүйене отырып, біздер, конституциялық қауіпсіздікті легитимді, Конституциялық және құқықтық заңдарға негізделген

¹ Эбзеев Б.С. Конституционная безопасность России и проблемы ее обеспечения. URL: <http://isfic.info/ebzeev/konprav> (дата обращения: 13.01.2026)

² Арутюнян Г.Г. Правовая безопасность страны в призме системного конституционного мониторинга // VII Петербургский международный юридический форум. 17 мая 2017 г. URL: <http://concourt.am/russian> (дата обращения: 12.01.2026)

³ Селиванов А.А. Конституционная безопасность в обеспечении суверенитета народа. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua> (дата обращения: 12.01.2026)

қоғам қатынастарының тарихи нақты жүйесі ретінде ғана зертеуіміз жеткіліксіз екендігін түсініп отырмыз. Конституциялық қауіпсіздік бұл белгісіз бір ұзақ кезең бойы сайланбалы өкіметке және биліктің іске қабілеттілігіне, мемлекет сувереніне, тұлғаның құқықтық қорғанысына кепілдік бере алатын, қоғамдағы тұрақты саяси құқықтық жағдайды білдіреді. Қазіргі Қазақстанда конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негіздері Конституцияның бірқатар конституциялық және басқа да заңдары мен заңды актілерінде белгіленген, мұнда саяси тұрақтылық пен конституциялық құрылым және адам құқықтарының қорғанысы тәуелсіз мықты мемлекет болудың негізі ретінде қарастырылады.

Заң әдебиеттерін талдаудың нәтижесінде жеткен тұжырымдар бойынша, конституциялық қауіпсіздік тетігі көкұрамды күрделі сипатқа ие және ұйымдастырушылық-құқықтық кепілдіктерімен қатар билік институттарынан да тұрады, ал олар өз кезегінде берілген тәртіпке сай Конституция үстемдігі мен тұлға мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету бойынша билеу өкілеттіліктеріне ие.

Конституциялық заң бойынша конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуші негізгі субъектілеріне мемлекет және оның органдары жатады. Барлық субъектілер институционалдық аспектіде мемлекет тетігінің құрылымдық бөлігін құрайды және олардың әрқайсысы өз мүмкіндіктерінің шегінде конституциялық қауіпсіздік тәртібін қолдау бойынша бақылау-қадағалау қызметтерін іске асырып отырады.

Субъектілердің ішінде шартсыз түрде Лидерлік орын ерекше конституциялық статусына, кең ауқымды дискреционды өкілеттілікке, құқықтық иммунитетіне және қызметінің конституциялық кепілдігіне ие Қазақстан Республикасының Президентіне беріледі. Конституциялық заңға сәйкесінше ол мемлекеттің суверенитетін, тәуелсіздігін және территориялық бүтіндігін қорғау бойынша барлық қажетті іс-шараларды іске асырып отырады. Жоғарғы арбитр және саяси бейбітшілік кепілі ретінде ол «биліктің барлық тармақтарының келісілген қызмет көрсетуі мен өзара қарым-қатынасқа түсуін және халық алдындағы олардың жауапкершілігін қамтамасыз етеді»¹.

Конституционализмнің заманауи тәжірибесінің куәландыруы бойынша конституциялық қауіпсіздік тетігіндегі маңызды рольдің бірі биліктің жоғарғы өкілеттілік органдарына - парламенттерге де беріледі, олар билік жүргізу нысандарына сәйкес жеткілікті түрде кең ауқымды бақылау мүмкіндіктеріне ие. Конституциялық құрылымды қорғау тетігіне мемлекеттегі құқықты қорғау функцияларын атқарып отырған Конституциялық Кеңес, соттар және прокуратура органдары кіреді. Аталған органдардың белсенді қызметі құқықтық қауіптерді азайтуға, ұлт мүддесін қорғауға, сонымен қатар тұлғалардың құқықтары мен еркіндіктерін қорғауға шақырылады.

Заң бойынша конституциялық қауіпсіздік объектілері де белгіленген. Осылай, Конституция негізгі басымды алғышарттар ретінде тұлғаның құқығы мен еркіндігін қамтамасыз ету және қоғам келісімділігін сақтау, барлық халық игілігі үшін саяси тұрақтылық пен экономикалық даму, қазақстандық патриотизм және конституциялық құрылымның бұлжымастығын қабылдайды. Конституциялық нормаларға, «Ұлттық қауіпсіздік жөніндегі» Заңға² сүйене отырып, басымды бағыттар арасында Республика қызметінің негізгі принциптерін іске асыру қажеттілігін белгілейді.

Осылайша, қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық құралдар жүйесінде ең маңызды рольді Конституция орындайды, ол саяси-билік қатынастарына қатар тәртіпті енгіеді, мемлекет пен тұлға арасындағы қарым-қатынастарды анықтайды, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған қажетті құқықтық ортаны қалыптастырады.

Қазақстан Республикасының тұрақты дамуын қамтамасыз ету мәселелерін ғылыми талдауда маңызды орынды конституциялық қауіп-қатерлер мен олардың түрлерін қарастыру алады. Конституциялық заңды және сәйкесінше заңнамалық әдебиеттерді зерттеу қауіп-қатерлерді ішкі және сыртқы деп бөлуге мүмкіндік береді.

Конституциялық тұрақтылық тәртібіне әсер етуге қабілетті ішкі қауіп-қатерлерге жататындар:

- заңды және нақты Конституция арасындағы алшақтылық;
- қолданыстағы заңдардың жетілмегендігі; құқықтық коллизиялар мен ағаттықтар;

¹ Конституционный закон РК от 26 декабря 1995 г. «О Президенте Республики Казахстан». URL: <http://online.zakon.kz> (дата обращения: 14.01.2026)

² Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 г. «О Национальной безопасности». URL: <http://online.zakon.kz> (дата обращения: 12.01.2026)

- Қазақстандық мемлекеттіліктің биліктің харизматикалық концепциясына сүйенетін көптік сипаты;
 - тежемелер мен теңестірімелер жүйесіндегі тепе-теңдіктің болмауы;
 - құқықтық емес шешімдер қабылдағаны үшін мемлекеттік жоғары лауазымды тұлғаларды конституциялық жауапкершілікке шақыратын институттардың жетілмеуі;
 - қоғамның әлеуметтік іркетсіздігі мен құқықтық сананың төменгі деңгейлігі;
 - азаматтардың заң күшіне сенімсіздігі;
 - азаматтардың сот жүйесіне деген сенімінің төмен деңгейі;
 - жемқорлықтың жоғары деңгейі;
 - барлық деңгейдегі билік органдары өкілеттерінің монопартиялылығы;
 - сайлау заңнамасының жетілмеуі;
 - жергілікті орындаушы органдарды сайлау мүмкіндігінің жоқтығы және жергілікті өзін басқару жүйесінің жетілмеуі;
 - мемлекеттік билік тетігіндегі азаматтардың конституциялық құқығын және еркіндігін қорғауға және Конституция үстемдігіне кепілдік беруге қабілеті бар конституциялық бақылау органдарының іске қабілеттілігінің жоқ болуы;
 - тиімді парламенттік бақылаудың болмауы;
 - мемлекет пен қоғам арасындағы коммуникация нысаны ретіндегі референдум институтының жетілмеуі;
 - оппозициялық қазметте және мемлекеттің, барлық саяси партияларының және қоғам бірлестіктерінің арасындағы конструктивті ұлттық диалогта құқықтық кепілдігінің болмауы;
 - ақырғы саяси, ұлттық және діни көзқарастар ретіндегі экстремизмнің өсуі.
- Елдің ішкі климатына кері әсерін тигізетін жалпы сипаттағы қауіп-қатерлерге жататындар:
- экономикалық дағдарыс;
 - ЖІӨ түсуі;
 - сыртқы және жиынтық қарыздардың өсуі;
 - инфляциялық үрдістер;
 - ұлттық валютаның тұрақсыздығы;
 - қоғамның әлеуметтік бөлінуі;
 - азаматтардың несиленуінің жоғарғы деңгейі мен олардың төлемқабілеттілігінің төмендеуі;
 - әділеттілік пен өлшемінен артық принциптеріне сәйкес келмейтін әкімшілік айыппұлдар;
 - қылмыстық жағдайлардың өршуі;
 - көші-қон үрдістері;
 - халықаралық терроризм мен экстремизмнің өсуі;
 - елдің қорғаныс және әскери әлеуетінің әлсіздігі;
 - Қазақстан экономикасына әсерін тигізетін ЕБ мен АҚШ-тың Ресейге қатысты санкциялық саясаты;
 - шикізат ресурстарына және т.б. бағаның өсуінен еліміздің бюджетінің тәуелділігі.

Профессор Б.С. Әбзеев сонымен қатар «қабылданған нормативті құқықтық актілерді іске асыру тетіктері мен және олардың орындалмауы үшін жауапкершіліктің болмауы, трансұлттық қылмыс, кебір қоғамдық бірлестіктердің бақыланбайтын қызметтері, саяси партиялар құруды және сепаратистік, антиконституционды мақсаттарға бағытталған басқа да қоғамдық бірлестіктерді құруды осы қатарға жатқызады¹.

Әдем тәжірибесі мен сәйкесінше заңнамалық әдебиеттерді зерттеу қауіптердің бар болуы және кез-келген мезгілде шиеленісіп кетуі мүмкін екендігі жөнінде қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылғандардың арасында Қазіргі Қазақстанға ең көп қауіп тудыратыны конституциялық құрылым негіздерін құртуға бағытталған іс-әрекеттер. Саяси, ұлттық, діни және басқа да шиеленістерге бағытталған экстремизм, өзінің құлдырату күші бойынша мемлекетке үлкен қасірет әкелуге қабілетті.

Тәжірибенің көрсетуінше, бірігіп Қазақстан Республикасында құқықтық, экономикалық және саяси қауіпсіздікке қауіп төндіретін салмақты факторды құрай алатын, заңдардың жетілмеуі, құқықтық коллизиялар мен ағаттықтар, инфляциялық үрдістер, ұлттық валютаның тұрақсыздығы да өте маңызды болып келеді.

¹ Әбзеев Б.С. Конституционная безопасность России и проблемы ее обеспечения. URL: <http://isfic.info/ebzeev/konprav> (дата обращения: 15.01.2026)

Олай болса, қауіптерді елде орын алып жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық үрдістермен тығыз өзара байланыспен және өзара шартталуымен қарастыру қажет. Осы үрдістер барысында ойланбастан пайда болатын мәселелердің шешілмеуі дағдайды өршелендіріп жіберетін себептерге қолайлы жағдай қалыптастырады. Сондықтан, тәуекелдерді азайтуға және мүмкін болатын қайшылықтарды алдын алуға бағытталған нүктелік конституциялық жөндеулермен қатар ұлттық мүдделерді қорғауға бағытталған тиімді мемлекеттік бағдарламалар да қажет.

Қорытынды

Әлемдік тәжірибенің көрсетуінше, тұрақты даму мықты және тәуелсіз мемлекет құрудың кепілі болатын қоғамның рухани, мәдени және салт-дәстүрлі қайта өрлеуінсіз мүмкін емес. Орыс тарихшысы, Н.М. Карамзин осы жөнінде айтқан сөздері: «мемлекет қауіпсіздігі үшін тек физикалық қана емес, және өнегелік қуат та қажет». Осыған байланысты еліміздің Президентіміздің Жолдауында айтылған бағдарлама - Рухани жаңғыру – мақсаты мәдениетті, жеке ұлттық кодын және сананың өзгерісін сақтауға арналған қоғам санасын модернизациялауға бағытталған.

Сонымен қатар конституциялық қауіпсіздік негізін құқықтық заңдар, әділетті әлеуметтік саясат, саяси бәсекелестік, сонымен қатар Қазақстан Республикасымен бекітілген халықаралық құқықтардың жалпымен қабылданған нормалары мен принциптері құрау қажет екендігін түсінген өте маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении: Монография. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1974. – С. 114.
2. Бондарь Н.С. Конституционная безопасность личности, общества, государства: постановка проблемы в свете конституционного правосудия, обеспечения социальной справедливости, равенства и прав человека // Правовая реформа, судебная реформа и конституционная экономика. Сборник статей. – М.: Изд. Г-на Тихомирова М.Ю., 2004. – С. 42-64.
3. Казаков П.Д. Безопасность синергетики (опыт философского осмысления) // Безопасность, 1994. – № 4. – С. 62–63.
4. Дождев Д.В. Римское частное право. – М., 1996. – 342 с.
5. Новицкий И.Б. Римское право. – М.: ТЕИС, 1997. – 312 с.
6. Езеров А.А. Объект и содержание конституционной безопасности // Конституционное право. Журнал юридическая наука. – 2011. – № 1. – С. 76.
7. Патрушев Н.П. Особенности современных вызовов и угроз национальной безопасности России // Журнал Российского права, 2007. – № 7. – С. 3.
8. Толкаченко А.А. Конституционная безопасность человека в Российской Федерации // Журнал «Право и безопасность». – 1996. – № 1. – С. 10-24.
9. Киреев В.В. Категория риска в Российской конституционно-правовой науке // Журнал. Проблемы права. – 2013. – № 2(40). – С. 31–35.
10. Езеров А.А. Объект и содержание конституционной безопасности // Конституционное право. Журнал юридическая наука. – 2011. – № 1 (1). – С. 54.
11. Хрулева В.В. Безопасность как конституционная категория // Журнал. Вестник Воронежского института МВД РФ, 2009. – № 4. – С. 3–5.
12. Никитяева В.В. Конституционная безопасность как условие эффективности реализации основ конституционного строя // Журнал. Вестник Воронежского института МВД РФ, 2007. – № 4. – С. 2–4.
13. Мамонов В.В. Конституционные основы национальной безопасности. // Автореф. Дисс. Д.ю.н. Саратов 2004. – С. 23-24.
14. Тузельбаев Е.О. Правовые основы управления общественной безопасностью в Республике Казахстан (проблемы теории и практики). – Бишкек: 2004. – 51 с.
15. Езеров А.А. Объект и содержание конституционной безопасности // Конституционная наука, 2011. – № 1. – С. 53.

References

1. Khalfina R.O. Obshcheye ucheniye o pravootnoshenii: Monografiya. – M.: NORMA-INFRA, 1974. – S. 114.
2. Bondar' N.S. Konstitutsionnaya bezopasnost' lichnosti, obshchestva, gosudarstva: postanovka problemy v svete konstitutsionnogo pravosudiya, obespecheniya sotsial'noy spravedlivosti, ravenstva i prav cheloveka // Pravovaya reforma, sudebnaya reforma i konstitutsionnaya ekonomika. Sbornik statey. – M.: Izd. G-na Tikhomirova M.YU., 2004. – S. 42-64.
3. Kazakov P.D. Bezopasnost' sinergetiki (opyt filosofskogo osmysleniya) // Bezopasnost', 1994. – № 4. – S. 62–63.
4. Dozhdev D.V. Rimskoye chastnoye pravo. – M., 1996. – 342 s.
5. Novitskiy I.B. Rimskoye pravo. – M.: TEIS, 1997. – 312 s.
6. Yezerov A.A. Ob'yekt i sodержaniye konstitutsionnoy bezopasnosti // Konstitutsionnoye pravo. Zhurnal yuridicheskaya nauka. – 2011. – № 1. – S. 76.
7. Patrushev N.P. Osobennosti sovremennykh vyzovov i ugroz natsional'noy bezopasnosti Rossii // Zhurnal Rossiyskogo prava, 2007. – № 7. – S. 3.
8. Tolkachenko A.A. Konstitutsionnaya bezopasnost' cheloveka v Rossiyskoy Federatsii // Zhurnal «Pravo i bezopasnost'». – 1996. – № 1. – S. 10-24.
9. Kireyev V.V. Kategoriya riska v Rossiyskoy konstitutsionno-pravovoy nauke // Zhurnal. Problemy prava. – 2013. – № 2(40). – S. 31-35.
10. Yezerov A.A. Ob'yekt i sodержaniye konstitutsionnoy bezopasnosti // Konstitutsionnoye pravo. Zhurnal yuridicheskaya nauka. – 2011. – № 1 (1). – S. 54.
11. Khruleva V.V. Bezopasnost' kak konstitutsionnaya kategoriya // Zhurnal. Vestnik Voronezhskogo instituta MVD RF, 2009. – № 4. – S. 3–5.
12. Nikityayeva V.V. Konstitutsionnaya bezopasnost' kak usloviye effektivnosti realizatsii osnov konstitutsionnogo stroya // Zhurnal. Vestnik Voronezhskogo instituta MVD RF, 2007. – № 4. – S. 2–4.
13. Mamonov V.V. Konstitutsionnyye osnovy natsional'noy bezopasnosti. // Avtoref. Diss. D.yu.n. Saratov 2004. – S. 23-24.
14. Tuzel'bayev Ye.O. Pravovyye osnovy upravleniya obshchestvennoy bezopasnost'yu v Respublike Kazakhstan (problemy teorii i praktiki). – Bishkek: 2004. – 51 s.
15. Yezerov A.A. Ob'yekt i sodержaniye konstitutsionnoy bezopasnosti // Konstitutsionnaya nauka, 2011. – № 1. – S. 53.

А.Б. Бидайшиева¹

¹доктор PhD, старший преподаватель Высшей школы права «Эділет»
Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)

ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

В статье комплексно анализируются понятие, структура и содержание конституционной безопасности на современном этапе. Как показывает практика, в условиях недостаточного уровня правовой и политической культуры особую актуальность приобретает обеспечение защиты и эффективной реализации принципов правового государства, а также своевременное выявление угроз конституционному развитию. В этой связи автор, рассматривая теоретические основы конституционной безопасности, системно характеризует её институциональные и правовые механизмы.

В статье раскрывается историческое становление понятия конституционной безопасности, определяется её место и роль в системе национальной безопасности, а также особенности правового регулирования. Наряду с этим анализируется содержание внутренних и внешних факторов,

угрожающих конституционной безопасности, и показывается их взаимосвязь с политическими, экономическими и социальными процессами. Автор определяет основные субъекты и объекты обеспечения конституционной безопасности и научно обосновывает особенности их функционирования.

В результате исследования обосновывается, что конституционная безопасность является важнейшим условием устойчивого развития государства, общественного согласия и верховенства права. Кроме того, аргументируется необходимость совершенствования эффективных правовых и институциональных механизмов её обеспечения. В ходе исследования применены сравнительно-правовой и системный методы анализа, что обеспечило обоснованность научных выводов. Полученные результаты могут служить основой для разработки предложений, направленных на развитие теории конституционного права и совершенствование правоприменительной практики.

Ключевые слова: Конституция, конституционный строй, конституционная безопасность, национальная безопасность, экономическая безопасность, конституционно-правовые риски и угрозы, конституционализм.

A.B. Bidaishieva¹

¹PhD, Senior Lecturer at the Higher School of Law "Adilet,"

Caspian Public University

(Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0000-0002-2800-0972; e-mail: adem.12@mail.ru

THE CONCEPT, STRUCTURE AND CONTENT OF CONSTITUTIONAL SECURITY

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the concept, structure, and content of constitutional security at the present stage. As practice shows, in conditions of insufficient legal and political culture, ensuring the protection and effective implementation of the principles of the rule of law, as well as the timely identification of threats to constitutional development, becomes particularly relevant. In this regard, the author examines the theoretical foundations of constitutional security and systematically characterizes its institutional and legal mechanisms.

The article reveals the historical formation of the concept of constitutional security, determines its place and role in the system of national security, and identifies the features of its legal regulation. In addition, the content of internal and external threats to constitutional security is analyzed, and their interrelation with political, economic, and social processes is demonstrated. The author defines the main subjects and objects of ensuring constitutional security and substantiates the specifics of their functioning from a scientific perspective.

The study concludes that constitutional security is a key condition for the sustainable development of the state, social cohesion, and the rule of law. Furthermore, the necessity of improving effective legal and institutional mechanisms for its provision is substantiated. The research employs comparative legal and systemic analysis methods, ensuring the validity of the scientific conclusions. The obtained results may serve as a basis for developing proposals aimed at advancing the theory of constitutional law and improving law enforcement practice.

Keywords: Constitution, constitutional order, constitutional security, national security, economic security, constitutional and legal risks and threats, constitutionalism.

2 – БӨЛІМ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС

Раздел 2 ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

Section 2 CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

ГРНТИ

УДК 347.943.3

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-20-25

Бектурганов М.Ж.¹, Акимбекова М.А.^{2*}¹докторант высшей школы права «Эділет»

Каспийского общественного университета,

(г. Алматы, Казахстан),

ORCID ID: 0009-0002-8984-8747;

²доктор PhD, профессор Каспийского общественного университета,

(г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0000-0001-5295-2642, e-mail: mika13_86@mail.ru

СУДЕБНАЯ КЛЯТВА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Аннотация

В статье рассмотрено использование в гражданском судопроизводстве свидетельской клятвы. Цель статьи заключается в теоретическом обосновании необходимости использования в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан свидетельской клятвы в качестве способа противодействия заведомо ложным показаниям свидетелей по гражданским делам. В ходе исследования, опирающегося на труды казахстанских, турецких и зарубежных учёных-процессуалистов, использован комплекс общенаучных (диалектический, логический) и специально-правовых методов (формально-юридический и сравнительно-правовой), посредством которых проведён анализ процессуальных норм о показаниях свидетелей, сформулировано авторское определение судебной клятвы и определены параметры имплементации данного института в национальный правовой порядок.

Рассматриваются исторические аспекты судебной клятвы, а также сравнительно-правовые аспекты использования свидетельской клятвы в гражданском судопроизводстве Турецкой Республики. Сделан вывод о целесообразности введения в гражданское судопроизводство клятвы свидетеля. Анализируются юридически и психологически оправданные подходы к нормативному тексту судебной клятвы, предлагаются соответствующие изменения в гражданском процессуальном законодательстве Республики Казахстан. Данный вывод подкреплён аргументацией, основанной на анализе правовой природы свидетельских показаний как судебного доказательства и выявлении недостатков существующего механизма предупреждения об уголовной ответственности, что позволяет рассматривать свидетельскую клятву в качестве дополнительного процессуального гаранта достоверности доказательственной информации.

Ключевые слова: свидетель, клятва свидетеля, суд, ответственность свидетеля, ложные показания.

Введение

Законом Республики Казахстан от 29 июня 2007 года N 270 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам проявления неуважения к суду» в ст. 196 ГПК РК внесены изменения¹. Данными изменениями в эту статью введена судебная клятва следующего содержания: «Я клянусь суду рассказать все известное мне по делу, говорить только правду, всю правду и ничего, кроме правды». В дальнейшем данная норма была исключена.

* Автор-корреспондент, e-mail: mika13_86@mail.ru

¹ Закон Республики Казахстан от 29 июня 2007 года N 270 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам проявления неуважения к суду» // Ведомости Парламента РК, 2007 г., июнь, N 13(2494) ст.99. URK: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000270_ (дата обращения: 01.02.2026).

В действующем ГПК РК¹ нет положения о клятве свидетеля. Основные права и обязанности свидетеля, включая право на отказ от дачи показаний против себя и близких родственников, закреплены в статьях ГПК РК, но не связаны с понятием клятвы.

Исследованию свидетельской клятвы в суде в юридической литературе Республики Казахстан не уделяется внимания. Вместе с тем на наш взгляд идея введения в гражданском судопроизводстве судебной клятвы не вызывает дискуссий. Такой вывод подтверждается необходимостью усиления убеждения свидетелей в даче правдивых показаний и действия в этом случае моральных факторов [1, с. 381]. В этой связи восполнение законодательного пробела в части нормативного закрепления свидетельской клятвы выступает не только средством повышения эффективности судебного доказывания, но и элементом реализации принципа процессуальной экономии, поскольку позволяет снизить риски затягивания рассмотрения дела вследствие необходимости последующего опровержения ложных показаний.

Методы и материалы

Методы формально-юридического и логического анализа были использованы для изучения процессуальных норм, связанных с показаниями свидетелей. Кроме того, благодаря диалектическому методу стало возможным рассмотреть существующие и разработать новое определение понятия «судебная клятва» как правового явления.

Теоретической основой исследования являются работы исследователей и практиков Республики Казахстан, Турецкой Республики и ряда других стран в области гражданского процесса.

В рамках данной статьи были использованы как общенаучные методы исследования, так и специально-правовые методы, такие как формально-юридический и сравнительно-правовой. Применение сравнительно-правового метода позволило провести системное сопоставление нормативных конструкций свидетельской клятвы в правовых системах романо-германской правовой семьи (на примере Турецкой Республики) и выявить критерии адаптации данного института к национальной правовой системе Республики Казахстан с учетом конституционного принципа светскости государства.

Результаты и обсуждение

Лексеме «клятва» уделяется достаточно внимания со стороны филологов и лингвистов, однако вопрос остается мало исследован с точки зрения юридической оценки этой, композиционно устоявшейся, лингвистической конструкции. Рассматриваемое понятие клятвы относится как к речевому акту, так и к письменным текстам. Само слово «клятва» в русском языке означает торжественное обещание, уверение². В турецком словаре слово «uemin» означает клятва, присяга. Это слово имеет арабские корни и пришло в турецкий из османского турецкого языка, означая произнесение клятвы или принесение присяги³.

Как видно из приведенной формулировки, присутствует элемент торжественности и авторитетности с одновременным приданием значимости, достигаемой различными способами.

Разбирательство разных споров в судебном и досудебном порядке требовало максимального установления фактических обстоятельств и допустимости отвечающих параметрам истины доказательств. Эффективное клятвенное подкрепление процедуры доказывания (о случившемся) или воздержания от каких-либо действий (в будущем) без специального ритуала, чаще всего религиозного, оказалось невозможным. Ритуальность принесения клятвы или присяги требовала личного (очного) присутствия клянущегося в определенном месте: храме отраслевого божества, на площади при большом стечении народа, а также в других обстоятельствах в присутствии представителя государственной или судебной власти. Очевидно, поначалу в наивном понимании люди безоговорочно верили сказанному или выраженному в определенном перформативном действии поведению человека, на которого упала тень подозрения, однако последующие события часто опровергали то, чему было высказано доверие. Силы природы и необъяснимые природные катаклизмы, страх перед грозными проявлениями физических явлений земли, морской стихии и атмосферы, толкал людей на создание специальных святилищ и капищ с тем, чтобы умиливать духов природы путем принесения жертв и молитвенных ритуалов. Эти священные объекты также являлись местами принесения клятв наряду с жертвоприношениями и сакральными пиршествами.

¹ Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 № 377-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> (дата обращения: 01.02.2026).

² Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. URL: <https://ozhegov.slovaronline.com>. (дата обращения: 01.02.2026).

³ Турецко-русский словарь. URL: <https://www.glossary-of-terms.ru/?do=g&v=488&p=1> (дата обращения: 01.02.2026).

Для клятв, имеющих юридическое значение и последствия, можно выделить ряд характерных общих черт:

- имеют признаки нормативного регулирования, однако не являются правовой нормой. Тексты клятв либо прямо инкорпорированы в статьи закона, международного договора или иного акта реализации суверенных прав либо сформулированы в другом законодательном акте.

- торжественность, публичность и атрибутивность; сопровождается фиксацией тем или иным образом.

- дается по сформировавшемуся обычаю и ритуалу в соответствующей ситуации обстановке.

- волевая персонализация, направленная на установление взаимоотношающегося преобразования поведения.

- приносят лица, обладающие полной дееспособностью. Клятва содержит речевой акт и может содержать последующую личную подпись под текстом клятвы.

- трансформация высших целей, идеалов и принципов, моральных установок и ограничений, через личностный акт принесения клятвы.

Еще в советский период исследователи отмечали, что «действующая процедура предупреждения об уголовной ответственности за лжесвидетельство психологически недостаточно эффективна. Разъяснение прав, обязанностей и ответственности происходит зачастую скороговоркой, без учета культурного уровня допрашиваемого, без апелляции к его гражданским и нравственным чувствам» [2, с. 34].

По мнению М.В. Жижиной, присяга или торжественное заявление должны отправляться «в форме, рассчитанной на пробуждение совести свидетеля и влияние на его сознание, чтобы он осознал обязанность давать правдивые показания» [3, с. 25].

Действительно, молчаливое выслушивание предупреждения об ответственности за ложь при житейской осведомленности свидетеля о фактическом отсутствии случаев ответственности за нее может стать для такого свидетеля лишь приглашением к лотерее, ибо «не пойман – не вор», и многие готовы попытать счастья¹. Заведомо ложные показания свидетелей становятся всё более распространенным и в значительной степени общественно опасным преступлением против правосудия [4, с. 3].

Для противодействия лжесвидетельству по гражданским делам, на наш взгляд, целесообразно введение в гражданское судопроизводство клятвы (публичного обещания дать правдивые показания) свидетеля.

В.В. Молчанов отмечает, что нередко отношение ко лжи основывается на нравственном представлении свидетеля о справедливости, а сообщение ложной информации или умолчание о фактах происходит «ради спасения человека, с которым свидетеля связывают личные отношения» [5, с. 38].

Ученые отмечают положительные психологические аспекты судебной клятвы. Как справедливо отмечается, глубинным психологическим мотивом речевого акта «клятва» является потребность индивида в доверии со стороны адресатов [6, с. 111]. Как речевой акт клятва имеет ключевое свойство – обязывать говорящего к определенной линии поведения [7, с. 125].

Если мы обратимся к опыту Турции, то можно обратить внимание, что понятие судебной клятвы прямо предусмотрено в ГПК². ГПК Турецкой Республики обходится без прямого указания на религиозный аспект судебной клятвы. В соответствии со ст. 233-(4) судья задает следующий вопрос: «Поклянетесь ли вы своей честью, всеми верованиями и ценностями, которые вы считаете священными, что вы будете правдиво отвечать на заданные вопросы и ничего не будете скрывать?». Судья должен услышать положительный ответ.

Как отмечает турецкий юрист М. Осунай, символические признаки усиления секуляризации в гражданском процессе отразились в норме, касающейся клятвы (yemin): новая формулировка отказалась от слова «Аллах» и заменила его «всеми верованиями и ценностями, которые вы считаете священными» [8, с. 390].

На наш взгляд, следует перенять опыт Турции и закрепить обязанность свидетеля произнести в суде клятву, а также нормативный текст такой клятвы в ГПК РК. Более того, в связи с тем, что Республика Казахстан утверждает себя «демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» (ст. 1 Конституции РК) мы считаем, что судебная клятва должна носить исключительно светский характер»³.

¹ Костанов Ю.А., Пиховкин А.В. О клятве свидетелей, или проблема правдивости показаний участников процесса URL: <https://e.ugpr.ru/1032324> (дата обращения: 01.02.2026).

² Гражданский процессуальный кодекс Турецкой Республики от 12.01. 2011 г. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6100.pdf> (дата обращения: 04.02.2026).

³ Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. URL: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_\(дата обращения: 04.02.2026\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_(дата обращения: 04.02.2026)).

Судебная клятва должна рассматриваться как часть общего механизма правового воздействия, усиливающую и подкрепляющую юридически ответственные отношения. Судебная клятва, как в древности так и в наши дни, функционирующая в качестве необходимого и достаточного элемента юриспруденции в присущих государству и праву свойствах, совокупности юридических наук и практики, опирающаяся на господствующие в обществе религиозные или светские ценности, пронизывает, связывает и стабилизирует нормы права через сформулированный точный текст клятвы в законодательном акте либо без такового, но с указанием сути клятвенного обещания, делает возможным эффективное осуществление нормотворческой, правоприменительной и правоохранительной деятельности.

Судебная клятва, имеющая значение в юридическом аспекте, строго структурирована и по своему внешнему проявлению атрибутивна, ритуальна и носит публичный характер.

Заключение

Судебная клятва по своему существу представляет личностное волевое, внутреннее и осознанное вербальное выражение психического состояния свидетеля. Выражается в торжественной или приравненной к ней обстановке, по установленному ритуалу с соответствующей атрибутикой и антуражем.

Принесение и принятие клятвенного обещания возможно относительно к непораженным в правах и дееспособным лицам.

Судебная клятва в современном понимании представляет собой вербальный речевой или письменный акт, направленный на установление, изменение или преобразование юридически ответственных отношений при наступлении определенных событий в пространстве, времени и по кругу лиц. По смысловому наполнению современная клятва может быть, как религиозной, так и светской, но всегда апеллирующей к совести, морали, идеалам, к высокому поведенческому стандарту. По форме сохраняет ритуальность, атрибутивность, сопровождается соответствующим антуражем и носит торжественный характер. По типу принесения – публична и сопровождается фиксацией различными способами. По продолжительности действия – обычно бессрочна и имеет безотзывной характер.

Клятва содержит индивидуализированное, осознанное, сформированное традициями и существующими на данный момент объективными обстоятельствами, свободное волеизъявление физического лица.

Клятва как способ противодействия лжесвидетельству в суде должна включить в свой нормативный текст и указание на антипода лжесвидетельства – говорить «правду».

Таким образом, можно заключить, что в нормативном тексте клятвы свидетеля акценты следует сделать:

- 1) на обращение к чести самого свидетеля;
- 2) дачу клятвы перед лицом государственной власти (в лице государственного суда) и ограничении желания свидетеля «спасти справедливость» вопреки интересам государственного правосудия [9, с. 58]. Предлагаемый подход к нормативной фиксации свидетельской клятвы соответствует тенденции гуманизации процессуального права, поскольку направлен не на ужесточение репрессивных мер, а на формирование у участника процесса внутренней установки на правдивость показаний посредством апелляции к его нравственно-правовому сознанию, что в перспективе способно повысить авторитет судебной власти и стабильность правоприменительной практики.

Список литературы

1. Афанасьев С.Ф., Баулин О.В., И.Н. Лукьянова и др. Курс доказательственного права: Гражданский процесс. Арбитражный процесс. Административное судопроизводство / под ред. М.А. Фокиной. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Статут, 2019. – 656 с.
2. Ратинов А. Лжесвидетельство и борьба с ним // Социалистическая законность. – 1974. – № 5. – С. 31-36.
3. Жижина М. В. Основы криминалистической тактики судебного допроса в гражданском (арбитражном) процессе: науч.-практ. пособие / под ред. Е.П. Ищенко. – М.: Юстицинформ, 2012. – 133 с.
4. Дубинин Л.Г. Методика расследования заведомо ложных показаний свидетеля и потерпевшего: автореф. дис. ... к.ю.н. – М., 2010. – 25 с.

5. Молчанов В.В. Развитие учения о свидетелях и свидетельских показаниях в гражданском процессе: автореф. дис. ... д.ю.н. – М., 2009. – 51 с.
6. Чесноков И.И. Речевой акт «клятва»: эксплицитные перформативные высказывания // Известия ВГПУ. Филологические науки. – 2016. – № 3. – С. 110-113.
7. Остин Дж.Л. Слово как действие. Перевод с английского А.А. Медниковой // Сб. статей «Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII. Теория речевых актов. Общая редакция Б. Ю. Городецкого. – М.: Прогресс, 1986. – С. 22-150.
8. Осунай М. Турецкий национальный доклад // Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евразийский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18-21 сентября 2012 г. Сборник докладов. Под ред. Д.Я. Малешина. – М.: Статут, 2012. – С. 377-390.
9. Томбулова Е.Г. Клятва свидетеля как способ противодействия заведомо ложным показаниям по гражданским делам: pro et contra // Актуальные проблемы российского права. – 2024. – Т. 19. – № 5. – С. 51-60.

References

1. Afanas'yev S.F., Baulin O.V., I.N. Luk'yanova i dr. Kurs dokazatel'stvennogo prava: Grazhdanskiy protsess. Arbitrazhnyy protsess. Administrativnoye sudoproizvodstvo / pod red. M.A. Fokinoy. 2-ye izd., pererab. i dop. - M.: Statut, 2019. – 656 s.
2. Ratinov A. Lzhesvidetel'stvo i bor'ba s nim // Sotsialisticheskaya zakonnost'. – 1974. – № 5. – S. 31-36.
3. Zhizhina M. V. Osnovy kriminalisticheskoy taktiki sudebnogo doprosa v grazhdanskom (arbitrazhnom) protsesse: nauch.-prakt. posobiye / pod red. Ye.P. Ishchenko. – M.: Yustitsinform, 2012. – 133 s.
4. Dubinin L.G. Metodika rassledovaniya zavedomo lozhnykh pokazaniy svidetelya i poterpevshego: avtoref. dis. ... k.yu.n. – M., 2010. – 25 s.
5. Molchanov V.V. Razvitiye ucheniya o svidetelyakh i svidetel'skikh pokazaniyakh v grazhdanskom protsesse: avtoref. dis. ... d.yu.n. – M., 2009. – 51 s.
6. Chesnokov I.I. Rechevoy akt «klyatva»: eksplitsitnyye performativnyye vyskazyvaniya // Izvestiya VGPU. Filologicheskiye nauki. – 2016. – № 3. – S. 110-113.
7. Ostin Dzh.L. Slovo kak deystviye. Perevod s angliyskogo A.A. Mednikovoy // Sb. statey «Novoye v zarubezhnoy lingvistike. Vypusk XVII. Teoriya rechevykh aktov. Obshchaya redaktsiya B. YU. Gorodetskogo. – M.: Progress, 1986. – S. 22-150.
8. Osunay M. Turetskiy natsional'nyy doklad // Grazhdanskiy protsess v mezhkul'turnom dialoge: yevraziyskiy kontekst: Vsemirnaya konferentsiya Mezhdunarodnoy assotsiatsii protsessual'nogo prava, 18-21 sentyabrya 2012 g. Sbornik dokladov. Pod red. D.YA. Maleshina. – M.: Statut, 2012. – S. 377-390.
9. Dombulova Ye.G. Klyatva svidetelya kak sposob protivodeystviya zavedomo lozhnym pokazaniyam po grazhdanskim delam: pro et contra // Aktual'nyye problemy rossiyskogo prava. – 2024. – Т. 19. – № 5. – S. 51-60.

М.Ж. Бектурганов¹, М.А. Әкімбекова^{2*}

¹Каспий қоғамдық университетінің «Әділет»

Жоғары құқық мектебінің докторанты,

(Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0009-0002-8984-8747;

²PhD докторы, Каспий қоғамдық университеті профессоры,

(Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0000-0001-5295-2642

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ СОТ АНТЫ: ТЕОРИЯ МЕН ПРАКТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада азаматтық сот ісін жүргізуде куәлік антын қолдану қарастырылған. Мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасының азаматтық сот ісін жүргізуде азаматтық істер бойын-

ша куәгерлердің көрінеу жалған айғақтарына қарсы іс-қимыл тәсілі ретінде куәгерлік антты пайдалану қажеттілігінің теориялық негіздемесі болып табылады. Зерттеу барысында қазақстандық, түрік және шетелдік процессуалист-ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, жалпығылыми (диалектикалық, логикалық) және арнайы құқықтық әдістердің (формальды-заңдық және салыстырмалы-құқықтық) кешені қолданылды. Аталған әдістер негізінде куәлардың айғақтарына қатысты процессуалдық нормаларға талдау жүргізіліп, сот антының авторлық анықтамасы тұжырымдалып, осы институтты ұлттық құқықтық тәртіпке енгізудің параметрлері айқындалды.

Сот ант берудің тарихи аспектілері, сондай-ақ Түркия Республикасының азаматтық сот ісін жүргізуде куәгерлік антты қолданудың салыстырмалы-құқықтық аспектілері қарастырылады. Азаматтық сот ісін жүргізуге куәгер антын енгізудің орындылығы туралы қорытынды жасалды. Сот антының нормативтік мәтініне заңдық және психологиялық негізделген тәсілдер талдана-ды, Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу заңнамасына тиісті өзгерістер ұсынылады. Аталған қорытынды куәгер айғақтарының сот дәлелі ретіндегі құқықтық табиғатын талдауға және қылмыстық жауаптылық туралы ескерту тетігінің қолданыстағы кемшіліктерін айқындауға негізделген дәлелдермен бекітіледі, бұл куәгерлік антты дәлелдемелік ақпараттың шынайылығын қамтамасыз ететін қосымша процессуалдық кепілдік ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: куәгер, куәгердің анты, сот, куәгердің жауапкершілігі, жалған айғақтар.

M.Zh. Bekturganov¹, M.A. Akimbekova^{2*}

¹Doctoral Candidate, Higher School of Law "Adilet,"
Caspian Public University,
(Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0009-0002-8984-8747;

²PhD, Professor, Caspian Public University,
(Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0000-0001-5295-2642

JUDICIAL OATH IN CIVIL PROCEEDINGS: QUESTIONS OF THEORY AND PRACTICE

Abstract

The article examines the use of the witness oath in civil proceedings. The purpose of the article is to theoretically substantiate the need to use the witness oath in the civil proceedings of the republic of Kazakhstan as a way to counteract deliberately false testimony of witnesses in civil cases. In the course of the study, drawing upon the works of Kazakhstani, Turkish, and foreign scholars in procedural law, a complex of general scientific methods (dialectical and logical) and special legal methods (formal-legal and comparative-legal) was employed. Through these methods, an analysis of procedural norms governing witness testimony was conducted, an authorial definition of the judicial oath was formulated, and the parameters for the implementation of this institution into the national legal order were determined.

The article examines the historical aspects of the judicial oath, as well as the comparative legal aspects of the use of the witness oath in the civil proceedings of the Republic of Turkey. The conclusion is made about the expediency of introducing witness oaths into civil proceedings. The article analyzes legally and psychologically justified approaches to the normative text of the judicial oath, and suggests appropriate changes in the civil procedure legislation of the republic of Kazakhstan. This conclusion is substantiated by arguments based on an analysis of the legal nature of witness testimony as a form of judicial evidence and the identification of shortcomings in the existing mechanism for warning of criminal liability, which makes it possible to consider the witness oath as an additional procedural safeguard for ensuring the reliability of evidentiary information

Keywords: witness, witness's oath, court, witness's responsibility, false testimony.

ГРНТИ 10.71.31

УДК 347.9:343.1

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-26-37

А.Г. Диденко¹, С.П. Мороз^{2*}¹д.ю.н., профессор Высшей школы права «Эділет»

Каспийского университета, (г. Алматы, Казахстан)

ORCID: 0009-0008-6929-9094, e-mail: an_didenko@mail.ru

² д.ю.н., профессор, декан Высшей школы права «Эділет»

Каспийского университета, член Научно-консультативного совета

Верховного Суда Республики Казахстан, (г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0000-0002-6143-0210; e-mail: spmoroz@list.ru

ОЧЕРЕДНОЙ ВИТОК ЧРЕЗМЕРНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ВМЕШАТЕЛЬСТВА В ГРАЖДАНСКИЙ ОБОРОТ: НА ПРИМЕРЕ ДОГОВОРА ЗАКУПА МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ

Аннотация

В настоящей статье на основе реального гражданско-правового спора исследуется проблема соотношения частного и публичного права при регулировании отношений в сфере финансирования субъектов здравоохранения и оказания медицинских услуг. В современных условиях наблюдаются тенденции к ужесточению государственного регулирования в сфере здравоохранения путем осуществления государственного контроля и надзора не только за деятельностью государственных организаций здравоохранения, но и частных. В этой связи возникает закономерный вопрос о том, насколько оправданно расширение государственного вмешательства в гражданский оборот при оказании медицинских услуг? Не нарушаются ли в данном случае нормы Конституции Республики Казахстан, Предпринимательского кодекса Республики Казахстан и других законодательных актов о свободе частного предпринимательства? Ответы на эти и другие, связанные с этой проблемой вопросы, представлены в данной статье.

В результате проведенного исследования авторы приходят к выводу, что расширительное толкование надзорными органами своих полномочий в сфере частного финансирования здравоохранения без учета правовой природы поступивших средств и внутренних корпоративных правоотношений ведет к нарушению конституционных гарантий частной собственности и принципа свободы договора. Подобная практика требует последовательной корректировки как на уровне судебного толкования, так и путем совершенствования механизмов разграничения публично-правового контроля и частноправовой автономии.

Ключевые слова: частное и публичное право, государственный контроль, здравоохранение, финансирование, ГОБМП, ОСМС, договор закупа медицинских услуг, прокурорский надзор.

Введение

К написанию данной статьи подтолкнул интересный случай на практике. Прокурор города Алматы обратился с иском в суд о взыскании сумм в доход государства, в котором содержались требования о признании незаконными и об отмене приказов ТОО о премировании нескольких своих сотрудников, а также о взыскании с этих сотрудников в доход государства ранее выплаченных премий, неустойки и государственной пошлины со всех ответчиков в солидарном порядке, от уплаты которой органы прокуратуры освобождены.

Представляет особый интерес тот факт, что договор закупа медицинских услуг был исполнен ТОО надлежащим образом и в суде не оспаривался, и потому в суде первой инстанции в удовлетворении исковых требований было отказано, но в апелляционной инстанции решение районного суда было отменено и иск прокурора города Алматы был удовлетворен в полном объеме.

* Автор-корреспондент, e-mail: spmoroz@list.ru

Здесь возникает вопрос – до каких пределов может распространяться государственное вмешательство во внутрихозяйственную деятельность субъектов гражданского оборота? Почему государственный орган может требовать возврата сумм, уплаченных по исполненному в полном объеме договору? В связи с чем государственный орган, не являющийся стороной надлежаще исполненного договора, считает себя правым обращаться в суд с исковым заявлением, а суд, который должен был дать соответствующую правовую оценку этому, удовлетворяет его требования в полном объеме? Только потому, что прокурор города действует в интересах государства? Но ведь перед законом все равны и государственный орган и юридические и физические лица, права и интересы которых также должны защищаться.

Особую озабоченность вызывает то обстоятельство, что все чаще мы сталкиваемся с результатами излишне активной деятельности представителей отдельных государственных органов, которые, прикрываясь интересами государства, инициируют различные судебные разбирательства, а суды выносят решения в пользу государственных органов, очевидно опасаясь быть обвиненными в том, что они выносят решения в пользу частных лиц. Но ведь это очень опасная ситуация – вместо того, чтобы развивать демократические ценности, мы скатываемся вниз и начинаем *«охоту на ведьм»*, когда и государственные и частные средства, полученные субъектами гражданского оборота по полностью исполненным договорам, в любой момент по надуманным обстоятельствам могут быть взысканы в доход государства.

На наш взгляд, в *Новом Казахстане*, о котором много говорится и пишется, таких случаев не должно быть. Любое беззаконие, какими бы благородными целями оно не обосновывалось, должно жестко пресекаться. В противном случае, мы вернемся в эпоху авторитаризма и диктатуры, когда повально нарушались права граждан, которых привлекали к уголовной ответственности без каких-либо доказательств их вины. Сегодня мы об этом вспоминаем с глубоким сожалением и сочувствием ко всем жертвам и осуждаем репрессии, но все-таки лучше, чтобы для нас это стало уроком, чтобы это время никогда не вернулось, для этого мы должны, даже просто **обязаны** активно реагировать на все случаи нарушения прав и законных интересов граждан и юридических лиц.

В наше время объектом для пристального внимания стали средства государственного бюджета – это огромные ресурсы, которые привлекают не только добросовестных исполнителей, но и недобросовестных тоже. Наряду с этим не стоит забывать о коррумпированных государственных служащих, которые пытаются найти различные пути, чтобы перевести вверенные им государственные средства в свои собственные. В этой связи государственный контроль и надзор за целевым использованием государственных средств, несомненно, нужны, но они не должны приводить к нарушению прав и законных интересов частных лиц. Нельзя допускать подмены принципа законности принципом защиты государственных и общественных интересов любой ценой.

Не случайно в своем недавнем интервью газете «*Turkistan*» Президент Республики Казахстан К.К. Токаев подчеркнул, что *«для Казахстана принцип «Закон и Порядок», неотвратимость наказания за преступление, критически важен. Иначе мы не сможем выполнить все планы и задачи»*¹. Что же касается системы государственного финансирования образования и медицины, то, как отметил К.К. Токаев, она нуждается в реформировании, поскольку *«сама суть частного предпринимательства в сфере образования и медицины искажена неправильными действиями профильных ведомств. Ситуацию надо выправить»*².

Как известно, в 2024-2025 гг. Генеральная прокуратура РК и ее органы на местах провели массовые проверки законности расходования государственных средств, выделенных медицинским организациям, организациям образования и пр., выявили множество нарушений, инициировали судебные разбирательства, по результатам которых были возвращены в бюджет государства весьма значительные средства. Вместе с тем, в погоне за высокими показателями, на местах допускаются определенные нарушения, к числу которых относится и рассматриваемый нами случай.

Еще один важный момент, на который нужно обратить внимание – государственные средства были переданы не напрямую исполнителю, а через некоммерческое юридическое лицо со стопроцентным участием государства, которое заключило гражданско-правовой договор закупки медицинских услуг, поэтому применение к возникшим из этого договора гражданско-правовым отношениям публично-правовых норм, которые применяются в отношении субъектов здравоохранения, представляется необоснованным.

Наконец, необходимо учитывать, что требование прокуратуры о взыскании государственных средств не имеет под собой законной основы, потому что правовой режим денежных средств изменился. Когда из государственного бюджета денежные средства направляются на определенные

¹ Токаев К.К. Казахстан вступил в новый этап модернизации // Газета «*Turkistan*», 5 января 2026 года, №1 (1638). URL: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-respubliki-kazahstan-kasym-zhmart-tokaev-kazahstan-vstupil-v-novyy-etap-modernizacii-40329> (дата обращения: 08.01.2026).

² Там же.

цели, например, на финансирование гарантированного объема бесплатной медицинской помощи, то они остаются бюджетными, находясь на счетах некоммерческого юридического лица со стопроцентным государственным участием, и в данном случае, прокуратура или другие уполномоченные на то государственные органы вправе осуществлять контроль и надзор за целевым использованием этих средств, в том числе путем проведения проверок или других мероприятий. Но после того, как некоммерческое юридическое лицо по результатам конкурса заключит гражданско-правовой договор закупа медицинских услуг с победителем этого конкурса и во исполнение этого договора перечислит часть или всю сумму субъекту частного предпринимательства, то находящиеся на счетах у этого участника денежные средства становятся его частной собственностью и никто не вправе лишить его ее, потому что частная собственность в соответствии с п. 1 ст. 6 Конституции Республики Казахстан признается и равным образом защищается наряду с государственной собственностью¹. Что же касается средств обязательного социального медицинского страхования, то они вообще бюджетными не являются, даже если отчисления производятся из государственного бюджета, поскольку они принадлежат физическим лицам – потребителям медицинских услуг. Совершенно непонятно, почему в решении суда апелляционной инстанции не было дано должной правовой оценки, и все эти средства были взысканы в доход государства.

Методы исследования

При написании данной статьи авторами были использованы всеобщие (универсальные) методы исследования: диалектический, логический, системный; а также специальные методы исследования: формально-юридический и правового моделирования.

Наиболее активно в процессе исследования для оценки норм права в исследуемой области применялись методы толкования правовых норм. Системный анализ дал возможность изучить правовую природу договора закупа медицинских услуг, заключенного между ТОО «Институт хирургии» Фондом и выявить его специфику.

Метод правового моделирования позволил сформулировать основные предложения и выводы, содержащиеся в статье.

Результаты и обсуждение

1. Обстоятельства дела

Прокурор города Алматы в интересах государства обратился в Медеуский суд с иском о взыскании сумм в доход государства с требованиями к ТОО «Институт хирургии» (далее – ТОО) и шести гражданам, работавшим в ТОО, о признании приказов о премировании незаконными и их отмене, а также о взыскании суммы и неустойки. Предварительно, постановлением прокуратуры города Алматы от 20.03.2024 г. №7241975000100013 была назначена проверка в деятельности Алматинского филиала Некоммерческого акционерного общества «Фонд социального медицинского страхования» (далее – Филиал) за 2022-2024 годы и составлен Акт о результатах проверки, в соответствии с которым было установлено, что 30 декабря 2023 г. между ТОО и Филиалом был заключен Договор закупа медицинских услуг №Е-14-0124-00238 (далее – Договор) на общую сумму 8 016 138 379 тенге в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи (далее – ГОБМП) и (или) в системе обязательного социального медицинского страхования (далее – ОСМС), в том числе в рамках ГОБМП на сумму 1 674 139 200 тенге и ОСМС на сумму 6 341 999 200 тенге. В последующем общая сумма Договора закупа медицинских услуг в рамках ГОБМП и (или) в системе ОСМС уменьшилась на 2 932 844 900 тенге и составила 5 083 294 400 тенге, в том числе, в рамках ГОБМП - на сумму 769 765 040 тенге и в системе ОСМС - на сумму 4 313 529 400 тенге. Следовательно, из общего объема финансирования только 15,14% были государственные средства, которые были получены в рамках ГОБМП, а подавляющая часть в 84,86% - это средства ОСМС, которые государственными не являются, поскольку принадлежат потребителям медицинских услуг, поэтому *изначально неверно было со стороны прокуратуры все полученные в рамках ГОБМП и ОСМС средства по Договору признавать государственными и предъявлять в отношении них требования по возврату в бюджет.*

06 марта 2024 г. генеральным директором ТОО на основании п. 3 ст. 107 Трудового кодекса РК² в целях стимулирования шести работников были изданы приказы о премировании. Прокуратура г. Алматы считает, что в данном случае нарушены Правила поощрения работников субъ-

¹ Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 03.02.2026).

² Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 г. № 414-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> (дата обращения: 03.02.2026).

ектов здравоохранения, оказывающих медицинские услуги в рамках ГОБМП и ОСМС¹ и потому приказы о премировании работников являются незаконными и подлежат отмене с взысканием перечисленных денег в доход государства.

Решением Медеуского районного суда г. Алматы от 14 мая 2025 г. по делу №7517-25-00-2/3202 в удовлетворении исковых требований прокуратуры г. Алматы к ТОО «Институт хирургии», к шести бывшим сотрудникам ТОО было отказано в полном объеме. В мотивировочной части решения суда указано:

«Согласно актам выполненных работ, ТОО оказало медицинские услуги в полном объеме. Тем самым, бюджетные средства в размере 5 082 935 569 тенге были освоены в полном объеме.

Следовательно, Товариществом договорные обязательства исполнены в полном объеме, заказчик в лице Фонда не имеет никаких претензий к ТОО.

Кроме того, в отзыве на иск Фонд указал, что действия по начислению и выплате премий относятся к сфере внутреннего управления организации и не входит в предмет деятельности Фонда. Иск прокурора не затрагивает прав и законных интересов Фонда.

Учитывая, что гражданско-правовые споры иницируются самими сторонами договора, Фонд как сторона договора претензий к ТОО не имеет, сумма договора освоена в полном объеме, то суд считает, что нарушений прав и законных интересов как государства, так и неопределенного круга лиц не имеется.

Следовательно, прокуратура города Алматы является ненадлежащим лицом при подаче данного иска, что является безусловным основанием для отказа в иске».

Постановлением Судебной коллегии по гражданским делам Алматинского городского суда №2а-7263-2025 от 30 июля 2025 г. (далее – Постановление) указанное решение суда первой инстанции было отменено и исковые требования прокуратуры г. Алматы были удовлетворены в полном объеме.

В основу Постановления было положено Заключение государственного аудитора, привлеченного прокуратурой г. Алматы для участия в проверке в качестве специалиста от 19 декабря 2024 г. (далее – Заключение). Однако как следует из п. 2 Заключения объектом проверки выступил «Филиал по городу Алматы некоммерческого акционерного общества «Фонд социального медицинского страхования» (далее – Фонд). В распоряжении специалиста были только документы Фонда, связанные с заключением и исполнением Договора (сам Договор, Акты выполненных работ, Платежные поручения и пр.) и аналитическая справка, представленная к проверке письмом ТОО «Институт Хирургии» от 19.12.2024 г. №445, на основании которых были сделаны выводы, в том числе основной, указанный в п. 6 Заключения: «исходя из вышеизложенного, выведенные средства в размере 1 013 000,0 тыс. тенге, предназначены для оказания медицинских услуг населению, которые были использованы для выплат, не имеющих отношения к медицинским услугам и в разрез требования предусмотренных п. 4 ст. 6 Закона «О государственном имуществе», где определены права и обязанности государства в сфере управления с учетом принципов эффективного использования государственного имущества на благо общества».

Однако ст. 6 Закона РК «О государственном имуществе»² посвящена принципам управления государственным имуществом (в том числе, п. 6 этой статьи – принципу эффективного использования государственного имущества на благо общества), но какое отношение это имеет к договору закупок медицинских услуг и какие требования устанавливает для субъекта здравоохранения – частной компании не понятно. В связи с чем, неясно, какие именно нормы материального права нарушило ТОО и почему такой вывод содержится в Заключении. Наряду с этим вызывает вопрос, почему специалист, отмечая ряд нарушений со стороны Фонда и ТОО по исполнению настоящего Договора в тексте Заключения, в конце делает вывод только о нарушении со стороны ТОО, хотя объектом проверки был Фонд? Специалист не имел доступа к финансовой документации ТОО и потому не мог объективно оценить какие средства ТОО и в каком объеме направлялись на ОСМС и (или) ГОБМП и действительно ли имело место нецелевое использование средств.

Говоря о правовом режиме денежных средств, необходимо отметить, что согласно п. 244 ст. 1 Кодекса РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» ГОБМП – объем медицинской помощи, предоставляемой за счет бюджетных средств³.

¹ Правила поощрения работников субъектов здравоохранения, оказывающих медицинские услуги в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи и (или) в системе обязательного социального медицинского страхования. Приложение № 1 к Приказу Министра здравоохранения Республики Казахстан от 15 декабря 2020 года № КР ДСМ-278/2020 «Об утверждении правил поощрения работников субъектов здравоохранения, оказывающих медицинские услуги в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи и (или) в системе обязательного социального медицинского страхования». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021824>. (дата обращения: 03.02.2026).

² Закон Республики Казахстан от 1 марта 2011 г. № 413-IV «О государственном имуществе». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000413> (дата обращения: 04.03.2026).

³ Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 г. № 360-VI ЗПК «О здоровье народа и системе здравоохранения». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360> (дата обращения: 05.03.2026).

В соответствии с п. 12 ст. 1 Закона РК «Об обязательном социальном медицинском страховании» ОСМС – комплекс правовых, экономических и организационных мер по оказанию медицинской помощи *потребителям медицинских услуг за счет активов фонда социального медицинского страхования*¹.

Как следует из п. 4) п. 1 ст. 3 Бюджетного кодекса Республики Казахстан, «*бюджетные средства – деньги и иные активы государства, поступление в государственную собственность и расходование которых отражаются в бюджете в денежной форме*»².

Такая законодательная формулировка является достаточно четкой и не предполагает каких-либо других мнений относительно того, что же признается бюджетными средствами: 1) это деньги и иные активы государства; 2) они находятся в государственной собственности; 3) их поступление и расходование отражаются в бюджете.

В юридической литературе вопрос о понятии бюджетно-правового режима и его разновидностях – специальных бюджетно-правовых режимах остается дискуссионным. Так, Н.А. Поветкина выделяет такие специальные бюджетно-правовые режимы, как: режим иммунитета бюджета, подразумевающий защиту бюджетных средств от принудительного взыскания; режим временной финансовой администрации, направленный на обеспечение восстановления платежеспособности субъекта; режим мониторинга качества финансового менеджмента и др. [1]. И.С. Новоселов считает, что с учетом такой особенности бюджетного процесса, как его стадийность, можно выделить следующие специальные бюджетно-правовые режимы: составление проекта бюджета; его рассмотрения и утверждения; исполнения бюджета; составления, проверки и утверждения бюджетной отчетности [2]. Общим для всех исследователей является признание бюджетного процесса фактической основой финансовой системы государства.

Говоря о денежных средствах как объекте финансовых отношений, В.Ф. Попондопуло указывает, что финансовые отношения составляют предмет гражданского права, а значит, являются по своему содержанию имущественными отношениями, основанными на равенстве, автономии воли и имущественной самостоятельности их участников, тогда как отношения по государственному регулированию, контролю и надзору в финансовой сфере направлены на публичную организацию деятельности по приобретению, владению и отчуждению финансовых средств, являются предметом публично-правового регулирования и основаны на методе власти и подчинения [3].

В этой связи, деньги как объект гражданского оборота регулируются гражданским законодательством на основе диспозитивного метода, тогда как бюджетные средства, будучи институтом публичного права, подпадают под регулирование бюджетного законодательства, основанного на методе власти и подчинения.

В данном случае, стороны – Фонд и ТОО заключили гражданско-правовой договор закупки медицинских услуг, исполнили его надлежащим образом, поскольку Фонд неоднократно озвучивал свою позицию о том, что не имеет претензий к ТОО по поводу исполнения Договора, все акты подписаны и утверждены обеими сторонами, услуги оказаны и оплачены. Фонд не заявлял никаких требований к ТОО о нарушении Договора или признании его недействительным или расторгнутым, в связи с чем прокуратура г. Алматы не вправе выступать от имени государства и требовать взыскания этих средств обратно ни полностью, ни частично, поскольку медицинские услуги оказаны и оплачены в соответствии с Договором, никакого ущерба для государства нет.

По утверждению прокуратуры г. Алматы, часть премий в размере в сумме 1 013 000 000 тенге была выплачена сотрудникам ТОО за счет авансовых сумм, полученных от Фонда. Между тем произведенные расчеты и материалы дела свидетельствуют об обратном. Чистая прибыль ТОО за 2022 и 2023 годы составила более 3 200 000 000 тенге, что с существенным запасом покрывает сумму выплаченных премий. В этой связи выводы прокуратуры г. Алматы и судебной коллегии Алматинского городского суда о том, что премии были выплачены за счет авансовых средств, полученных за 2024 год, являются необоснованными, поскольку не соотносятся с реальными финансовыми показателями ТОО и его утвержденной финансовой отчетностью.

Данный вывод нашел отражение в решении Медеуского районного суда, на с. 8 которого прямо указано:

«Таким образом, на момент выплаты премий в распоряжении Товарищества имелись фактические реальные денежные средства в общей сумме 3 226 312 991 тенге, без учёта авансовых сумм, полученных в рамках ГОБМП и ОСМС».

На с. 12 Постановления сначала указано:

«Об марта 2024 года на начало дня в основной кассе бухгалтерии ТОО «Институт Хирургии» была сумма в размере 135 320 152,56 тенге, а также оприходованы денежные средства

¹ Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 г. № 405-V ЗРК «Об обязательном социальном медицинском страховании». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000405> (дата обращения: 05.03.2026).

² Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 15 марта 2025 г. № 171-VIII. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000171> (дата обращения: 05.03.2026).

в размере 1 917 000 000 тенге из подотчета Кспанова С.А. приходными кассовыми ордерами №237,238,239,240,241,24.

Данная сумма, как указано выше, была возвращена последним в кассу Товарищества в наличной форме и в тот же день выдана шестерым работникам Товарищества для покрытия оставшейся части премий в размере 2 047 000 000 тенге».

Получается, что Коспанов С.А. 06 марта 2024 г. передал в кассу ТОО наличными 1 917 000 000 тенге, из которых и оплатил остаток премии, в том числе, и 1 013 000 000 тенге. Но судебная коллегия в следующем абзаце этой же с. 12 Постановления приходит к совершенно противоположному выводу о том, что:

«Следовательно, бывший генеральный директор Товарищества Коспанов С.А. денежные средства в сумме 1 013 000 000 тенге незаконно выдал шестерым работникам Товарищества, за счет поступивших средств ФОМС».

Третий платеж по Договору был произведен Фондом 06 марта 2024 г., а деньги поступили 07 марта 2024 г., т.е. 06 марта 2024 г. их в кассе ТОО еще не было, а от предыдущего платежа – 02 февраля 2024 г. (платеж от 01 февраля 2024 г.), и с учетом ранее произведенных выплат на текущие расходы ТОО по оказанию медицинских услуг, вряд ли что-то от этой суммы могло остаться в кассе ТОО на 06 марта 2024 г., спустя более чем тридцать дней активной деятельности. Почему судебная коллегия Алматинского городского суда делает вывод, что именно деньги Фонда находились 06 марта 2024 г. в кассе ТОО? Почему судебная коллегия Алматинского городского суда не берет в расчет специфику оплаты медицинских услуг по Договору, когда их необходимо оказывать с 1 января 2024 г., а первый платеж от Фонда поступил только 31 января 2024 г., помимо этого все это время необходимо нести расходы по выплате заработной платы сотрудникам, участвующим в оказании медицинских услуг, по закупу медицинского оборудования, необходимых лекарств и препаратов и т.п. Почему понесенные ТОО расходы до получения авансовых средств по Договору вообще не берутся в расчет? Почему им не дана никакая правовая оценка? Это же расходы ТОО по исполнению Договора, они были понесены ТОО первоначально только за счет собственных средств, почему они не подлежат сразу вычету из авансовых средств? Нельзя же просто арифметически складывать все перечисленные Фондом средства и считать их авансом по Договору, нужно тщательно изучить финансовую документацию ТОО с тем, чтобы определить, какие фактические расходы понесло ТОО до получения им средств по Договору. В противном случае, получается, что ТОО причинен ущерб, поскольку ТОО достаточно продолжительное время оказывало медицинские услуги по Договору только за счет собственных средств – практически весь январь 2024 г. Потом дважды поступили средства от Фонда по Договору, но они должны были компенсировать уже произведенные ТОО расходы и потому они не могут рассматриваться как аванс. Аванс – это деньги или иное имущество, которое выдается до начала исполнения договора. Как справедливо отмечено в этой связи, *«аванс – это денежная сумма или другая имущественная ценность, выдаваемая вперед в счет условленных платежей или предстоящих расходов. Засчитывается он в счет окончательного платежа при надлежащем исполнении договорного обязательства»*¹. Хотя стороны своим соглашением установили, что аванс будет выдан не вперед, а позже, это не означает, что природа аванса в таком случае меняется. Целый месяц ТОО как субъект частного предпринимательства за счет собственных средств добросовестно исполняет свои обязательства по Договору, но, когда деньги Фонда поступают, почему-то все они признаются авансом, хотя это не так – ТОО было вправе сразу направить эти средства на возмещение своих расходов, в том числе, и на выплату заработной платы сотрудникам и на выплату премий и т.п.

Как уже отмечалось выше, только 15,14% от общей суммы Договора приходится на средства, полученные в рамках ГОБМП и которые были выплачены из государственного бюджета, оставшаяся часть в 84,86% изначально не была государственными средствами, следовательно, предъявление требований прокуратурой в размере 1 013 000 000 тенге было необоснованным, поскольку эту сумму составляли не только государственные, но и частные средства, принадлежащие потребителям медицинских услуг. Методом простого арифметического вычисления можно установить, что размер полученных за счет бюджета средств составляет всего 153 368 200 тенге (15,14%), возможно эта сумма меньше или больше, поскольку мы за основу взяли общую сумму средств, полученных по Договору и вывели процентное соотношение средств ГОБМП и ОСМС, но до нас такие расчеты вообще никто не производил, а взяли все средства, полученные по Договору и вывели цифру в 1 013 000 000 тенге, не разделяя при этом государственные и частные средства, что в корне неверно.

В Постановлении имеется целый ряд неточностей и ошибок. Так, например, на с. 8 Постановления указано: *«в период с 31 января 2024 года по 06 марта 2024 года на счета ТОО поступили*

¹ Задаток и аванс: в чем разница? URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31231574&pos=4;2#pos=4;2 (дата обращения: 03.02.2026).

авансовые средства от Филиала на общую сумму 2 373 274 576 тенге». Однако, как указано в Иске прокуратуры г. Алматы в Медеуский районный суд, «с 31 января 2024 г. по 19 апреля 2024 г. Фондом оплачены Товариществу авансовые бюджетные средства на общую сумму 2 432 037 143□□ тенге, т.е. более 30% от суммы договора, что подтверждаются платежными поручениями:

- №000000003211 от 31.01.2024 года на сумму 1 902 599 754 тенге;
- №000000004091 от 01.02.2024 года на сумму 173 273 400 теге;
- №000000005758 от 06.03.2024 года на сумму 86 097 276 тенге;
- №000000008274 от 19.04.2024 года на сумму 270 066 713 тенге».

Следовательно, если вычесть сумму 270 066 713 тенге, перечисленную Фондом ТОО 19 апреля 2024 г., то получится, что сумма платежей с 31.01.2024 г. по 06.03.2024 г. составляет 2 161 970 430 тенге, и почему в Постановлении указана другая сумма, которая превышает фактически перечисленную на 211 304 146 тенге неизвестно.

Далее, на с. 10 Постановления указано: «По результатам аудита, проведенного ТОО «FinauditKazakhstan» установлено, что 06 марта 2024 года в кассу Товарищества поступило от Коспанова С.А. как возврат взятых в подотчет в период с 2016 года по 2014 года – 1 917 000 000 тенге. Данный факт признается третьим лицом Коспановым С.А.». Понятно, что это опечатка, но, наверное, в Постановлении, которое выносила коллегия судей, такого быть не должно. Также имеется опечатка в фамилии Коспанова С.А. на с. 12 Постановления.

Центральный вопрос, который нуждается в разрешении – это обоснованность выплаты премий сотрудникам. Как следует из фактических обстоятельств, 17 июня 2020 г. на внеочередном общем собрании участников (далее – ОСУ) №2 было принято Положение о системе оплаты труда, премировании и выплате единовременной материальной помощи работникам ТОО «Институт хирургии» (далее - Положение)¹. В соответствии с п. 4.1. Положения премирование производится на основании приказа (распоряжения) Директора Компании².

Такой подход полностью соответствует гражданскому законодательству РК. Так, в соответствии с п.п. 3) п. 1 ст. 53 Закона РК «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью»³ (далее – Закон о ТОО и ТДО) «единоличный исполнительный орган товарищества с ограниченной ответственностью (директор, управляющий и т.п.):...

3) в отношении работников товарищества издает приказы о назначении их на должность, об их переводе и увольнении, определяет системы оплаты труда, устанавливает размеры должностных окладов и персональных надбавок, решает вопросы премирования, принимает меры поощрения и налагает дисциплинарные взыскания».

Согласно п. 2 ст. 53 Закона о ТОО и ТДО, «порядок деятельности единоличного исполнительного органа товарищества и принятия им решений определяется уставом товарищества, а также правилами и иными документами, принятыми общим собранием участников».

03 марта 2021 г. на внеочередном ОСУ № 4 было принято решение о внесении изменений и дополнений в Устав ТОО, согласно которым «Директор» стал «Генеральным Директором» и Устав был дополнен новым пунктом 12.4.3.: «В отношении работников ТОО издает приказы о назначении их на должность, об их переводе и увольнении, определяет систему оплаты труда, устанавливает размеры должностных окладов и персональных надбавок, решает вопросы премирования, принимает меры поощрения и налагает дисциплинарные взыскания» (данный пункт Устава ТОО практически дословно повторяет п.п. 3) п. 1 ст. 53 Закона о ТОО и ТДО).

Положение о системе оплаты труда, премирования и выплат единовременной материальной помощи работникам ТОО, изменения в Устав ТОО были приняты общим собранием участников задолго до заключения Договора и потому не могут быть признаны недопустимыми доказательствами по настоящему делу.

Еще один аргумент, который неоднократно приводился в исковом заявлении прокурора г. Алматы, в апелляционной жалобе прокурора г. Алматы, в Постановлении – это то, что все работники, получившие премии 07 марта 2024 г. уволились через несколько дней – 11 марта 2024 г., что якобы свидетельствует о незаконном выводе средств из ТОО. Вместе с тем, как следует из представленных материалов, увольнение шести работников связано с избранием нового директора ТОО Ибраева Ж.У. вместо Коспанова С.А. на внеочередном собрании участников ТОО, которое состоялось 11 марта 2024 г. Коспанов С.А. исполнял обязанности директора ТОО с 2016 г. и после 8 лет совместной работы шесть работников приняли решение об увольнении, что является их законным правом, гарантированным Конституцией РК – как закреплено в п. 1 ст. 24 «Каждый

¹ Протокол внеочередного общего собрания участников («ОСУ») № 2 от 17 июня 2020 г.

² Положение о системе оплаты труда, премирования и выплат единовременной материальной помощи работникам ТОО «Институт хирургии» от 17 июня 2020 г., утвержденное протоколом внеочередного общего собрания участников («ОСУ») № 2 от 17 июня 2020 г.

³ Закон Республики Казахстан от 22 апреля 1998 г. № 220-1 «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000220> (дата обращения: 04.02.2026).

имеет право на свободу труда, свободный выбор рода деятельности и профессии. Принудительный труд допускается только на основании судебного акта о признании виновным в совершении уголовного или административного правонарушения либо в условиях чрезвычайного или военного положения»¹. В связи с чем, сам факт увольнения работников не должен априори трактоваться как незаконный.

На наш взгляд, основная проблема, которая возникла в деятельности ТОО – это конфликт между двумя участниками ТОО – Ибраевым Ж.У., имеющим 60% долю участия, и Коспановым С.А. с долей участия 15%, который был директором ТОО до 11 марта 2024 г.

К сожалению, как это часто бывает на практике, когда у коммерческих юридических лиц есть сложности, участники совместно стараются эти вопросы решать, но как только начинается рост и появляются крупные доходы, разногласия между участниками становятся уже непреодолимыми и приводят к разрыву отношений.

Так произошло и в этом случае. Ответчики утверждают, что привлечение Ибраева Ж.У. в 2016 г. в качестве инвестора и продажа ему 60% участия сопровождалась договоренностью об инвестициях в размере 2 миллиардов тенге, но фактически в компанию было вложено частями только 352 000 000 тенге. С позиции Ибраева Ж.У., которая была отражена в отзыве его представителя Жусупкалиевой Г.Ф.: «...дивиденды участникам не выплачивались по причине отсутствия собрания и отсутствия утвержденной на собрании участников финансовой отчетности. Этот факт явился одним из поводов того, что Ибраев Ж.У. 11 марта 2024 года выставил на повестку дня собрания участников предложение о предоставлении своей кандидатуры на должность директора компании и о рассмотрении и утверждении финансовой отчетности за 2022 год и рассмотрении предварительной финансовой и налоговой отчетности за 2023 год. 12 марта 2024 года Ибраев Ж.У. был информирован о том, что деятельность компании была остановлена, после чего им была инициирована аудиторская проверка финансовой части ТОО «Институт хирургии», по результатам которой пришел к выводу о причинении ущерба в особо крупном размере».

Вместе с тем, несмотря на свою позицию, Ибраев Ж.У. не обратился в суд с иском о взыскании с ответчиков причиненного ТОО ущерба, а активно поддерживал Истца в намерении доказать, что ущерб был причинен государству и в полном объеме поддержал иски требования.

Но здесь возникает закономерный вопрос – если ущерб причинен ТОО, то причем здесь государство и почему вопросы, связанные с внутрихозяйственной деятельностью ТОО, оказались в сфере внимания прокуратуры как надзорного органа? Почему в Постановлении не приведено ни одного нарушения материального права со стороны ответчиков. Например, на с. 7 Постановления указано, что Законом РК «Об обязательном социальном медицинском страховании», нормативными актами Министерства здравоохранения РК предусмотрено на что можно использовать денежные средства, полученные от ФОМС. Однако, в Законе об обязательном социальном медицинском страховании ничего не говорится о том, на какие цели можно направлять денежные средства от ФОМС. Что касается нормативных актов Министерства здравоохранения РК, то ни один из них не назван, также, как не приведены конкретные нормы, на которые ссылается коллегия, но на с. 8 Постановления почему-то сделан вывод о том, что «Между тем, вопреки вышеприведенным нормам закона, выплаты производились единоличным решением бывшего Генерального директора ТОО «Институт Хирургии» Коспанова С.А., без надлежащей оценки эффективности и без сформированной комиссии». Еще раз повторим, что в Законе об обязательном социальном медицинском страховании не содержится указаний на цели использования денежных средств, полученных по договору закупа медицинских услуг. Наоборот, согласно п. 1 ст. 16 Закона об обязательном социальном медицинском страховании «субъекты здравоохранения при оказании медицинской помощи в системе обязательного социального медицинского страхования имеют право:

1) по согласованию с фондом заключать договоры с другими субъектами здравоохранения для исполнения обязательств по договору закупа услуг;

2) на обращение в фонд для разъяснения условий договора закупа услуг».

Следовательно, субъекты здравоохранения не обязаны лично оказывать медицинские услуги и могут привлекать других участников для выполнения своих договорных обязательств.

Далее, на с. 9 Постановления приведены факты, которые ранее не были исследованы судом: «Нецелевое использование средств Фонда, ввиду их неправомерного вывода на премии повлекло нехватку денежных средств на оказание медицинских услуг в рамках исполнения Договора, что подтверждается финансовой помощью от других медицинских организаций на 608 521 000 тенге (из информации Товарищества, изложенной в Заключение).

¹ Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 03.02.2026).

В целом, данные обстоятельства привели к общему снижению планируемых к оказанию услуг с 8 016 138 379 тенге до 5 083 294 400 тенге, то есть, на 2 932 844 900 тенге».

На с. 13-14 Постановления опять приведены эти факты, только в более развернутом виде:

«Из пояснений представителя ответчика ТОО «ИНСТИТУТ ХИРУРГИИ», для исправления ситуации, а также с целью исполнения своих обязательств по Договору с ФОМС, и исключения необратимых последствий в виде лишения лицензии и исключения возможности признания недобросовестным участником, Товариществом были приняты срочные меры по принятию на работу новых медицинских работников. Юридическими и физическими лицами (Учредителем ТОО «Институт Хирургии» Ибраевым Ж.У. 102 855 000 тенге; ИП «Дамир» 72 500 000 тенге; ПП «Эмир» 37 000 000 тенге; ТОО New Mediaterra 165 200 000 тенге; ТОО Микрофинансовая организация 72 500 000 тенге; Айдарбаев Е.С. 100 000 000 тенге; сотрудники Товарищества 58 466 000 тенге) Товариществу была оказана финансовая помощь в размере 608 521 000 тенге».

Как следует из абз. 2 п. 2 ст. 413 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан, «новые доказательства принимаются, если суд апелляционной инстанции признает, что невозможность их представления в суд первой инстанции вызвана уважительными причинами, в том числе если лицо не было привлечено к участию в деле в суде первой инстанции, а также если в суде первой инстанции заявлялось ходатайство об их исследовании и (или) истребовании, но оно было оставлено без удовлетворения»¹. Однако информация о финансовой помощи от других медицинских организаций на 608 521 000 тенге не была исследована судом первой инстанции, и потому не может свидетельствовать о снижении планируемых к оказанию услуг. Действительно, информация о том, что в Договор 18 раз вносились изменения была доведена до сведения суда первой инстанции, но это право участников вносить изменения и дополнения в договор, которое не может быть ограничено каким-то конкретным числом, превышение которого может трактоваться как недобросовестность.

Затем на с. 14-15 Постановления приведены статьи 43 и 52 Закона о ТОО и ТДО, но они не нарушены, поскольку, как уже было сказано выше, согласно ст. 53 этого же Закона единоличный исполнительный орган (директор) вправе решать вопросы премирования работников, причем практически аналогичное положение содержится и в п. 12.4.3 Устава ТОО.

Все указанные нами несоответствия и не подтвержденные какими-либо нормами законодательства Республики Казахстан выводы, содержащиеся в Постановлении, свидетельствуют о поверхностном подходе к рассмотрению апелляционной жалобы, поскольку конкретного нарушения материального права со стороны ответчиков не выявлено. Ответчики, будучи работниками ТОО, заключили трудовые договоры и дополнения к ним с ТОО, в которых право на получение премии было закреплено задолго до заключения Договора и потому они были вправе распоряжаться полученными денежными средствами по своему усмотрению – вкладывать на депозиты в банках, приобретать имущество и т.п.

Что же касается неустойки за неправомерное пользование чужими денежными средствами, то согласно п. 1 ст. 353 Гражданского кодекса Республики Казахстан «за неправомерное пользование чужими деньгами в результате неисполнения денежного обязательства либо просрочки в их уплате, либо их неосновательного получения или сбережения за счет другого лица подлежит уплате неустойка»².

Данное положение следует трактовать таким образом применительно к неосновательному получению средств, что лицо получило денежные средства, не имея для этого законных оснований, но премия работнику не может быть признана неосновательным получением (обогащением), поскольку право на ее получение, основания получения и размер были прямо закреплены в трудовом договоре, заключенным работником с ТОО.

Как отмечает в этой связи К.В. Мукашева, «действующая же редакция ст. 353 ГК предусматривает неустойку за неправомерное пользование чужими деньгами в результате неисполнения денежного обязательства либо просрочки в их уплате, либо их неосновательного получения или сбережения за счет другого лица. Очевидно, что эта неустойка установлена не за нарушение денежного обязательства, в противном случае не имело смысла обременять ее таким условием взыскания как пользование деньгами при наличии денежного долга. Неустойка предусмотрена именно за пользование должником деньгами, которые он должен был уплатить кредитуру. Поскольку неустойкой признается денежная сумма, которую должник обязан уплатить кредитуру в случае нарушения обязательства (ст. 293 ГК РК), соответственно, «неправомерное пользование чужими деньгами» является нарушением обязательства. Таким образом должник, имея денежный долг, пользуется и имеет возможность пользоваться деньгами со своего счета

¹ Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 г. № 377-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> (дата обращения: 05.02.2026).

² Там же.

(просто имеет деньги на счете, платит налоги, контрагентам, зарплату работникам и т. п.) и тем самым нарушает обязательство»¹.

В данном случае у бывших работников ТОО не было никаких денежных обязательств перед ТОО, наоборот, у ТОО были обязательства перед работниками в соответствии с заключенными с ними трудовыми договорами и потому взыскание неустойки за полученные премии представляется по меньшей мере необоснованным.

Более того, в соответствии с п.п. 3) ст. 960 Гражданского кодекса Республики Казахстан: «Не подлежит возврату в качестве неосновательного обогащения: ...

3) денежные суммы и иное имущество, предоставленные гражданину, при отсутствии недобросовестности с его стороны, в качестве средств для существования (заработная плата, авторское вознаграждение, возмещение вреда жизни или здоровью, пенсия, алименты и т.п.) и использованные приобретателем»². Перечень оснований является открытым, поэтому премия, полученная работником, как вознаграждение за его добросовестный труд, может быть признана не подлежащим возврату имуществом.

Говоря о случаях, прямо предусмотренных законом, когда имущество, переданное другому лицу, не может быть истребовано обратно как неосновательное приобретение, судья Алматинского районного суда города Астаны Л. Суюндигова, пишет:

«Среди них следует выделить, прежде всего, отношения, связанные с получением денежных сумм, предоставляемых гражданину в качестве средства к существованию. По этой причине не подлежат возврату неосновательно выплаченная заработная плата и приравненные к ней платежи (пенсии, пособия, стипендии и др.) при условии, что их выплата не явилась результатом счетной ошибки или недобросовестности со стороны получателя (например, представления ложных сведений о стаже работы, наличии иждивенцев, наличии тех или иных льгот и др.)... Получение незаконного порождает обязанность возвратить полученное лишь при условии, что имущество получено за счет того, кто понес соответствующие потери в имуществе»³.

В рассматриваемом нами случае, работники ТОО получили премии в полном соответствии с трудовым и гражданским законодательством РК, распорядились ими по своему усмотрению, в их действиях недобросовестности не выявлено, в том числе, и коллегией Алматинского городского суда, поэтому возврату эти суммы не подлежат, не говоря уже о неустойке, поскольку работники получили положенное им по трудовому договору и в соответствии с правилами, установленными общим собранием участников ТОО, как его высшим органом.

Заключение

С самого момента обретения независимости Республикой Казахстан казахстанские цивилисты яростно отстаивают необходимость ограничения безграничной власти прокуратуры, которая в советский период вмешивалась практически во все сферы частной жизни. И почти тридцать лет шел планомерный процесс ограничения полномочий прокуратуры как карающего органа в сторону расширения надзорных функций. Но в последнее время ситуация опять стала усложняться, хотя важно обеспечить баланс частных и публичных интересов.

В соответствии с п. 1 ст. 383 ГК РК:

«Договор должен соответствовать обязательным для сторон правилам, установленным законодательством (императивным нормам), действующим в момент его заключения».

Изложенное правило является законодательным ограничением принципа свободы договора. Так, по общему правилу, условия договора определяются по свободному усмотрению сторон (п. 1 ст. 382 ГК РК). Однако, если содержание того или иного условия предписано императивной нормой законодательства, стороны не вправе игнорировать такое содержание и обязаны обеспечить его соблюдение при заключении договора.

В свою очередь, в п. 2 ст. 383 ГК РК закреплено, что:

«Если после заключения договора законодательством устанавливаются обязательные для сторон правила иные, чем те, которые действовали при заключении договора, условия заключенного договора сохраняют силу, кроме случаев, когда законодательством установлено, что его действие распространяется на отношения, возникшие из ранее заключенных договоров».

Данная норма ст. 383 ГК РК о приоритете договора по отношению к законодательству направлена на сохранение силы прежних условий договора, несмотря на изменившееся законодательство (этот приоритет еще именуется *принципом стабильности контрактов*).

¹ Мукашева К.В. Спорные вопросы применения ст. 353 Гражданского кодекса РК. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38984939&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата обращения: 06.02.2026).

² Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная часть) от 1 июля 1999 г. № 409. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409> (дата обращения: 05.02.2026)..

³ Суюндигова Л. Как возникает неосновательное обогащение и как его доказать. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34851839&pos=62;-44#pos=62;-44 (дата обращения: 06.02.2026)..

Суды и органы прокуратуры, зачастую, придерживаются устаревших взглядов на соотношение властных и рыночных отношений, отдавая приоритет «*интересам власти*» над частными договорными отношениями участников рынка, что было характерно для административно-командной экономики. Ст. 383 ГК РК произвела революционные изменения, установив в определенных границах верховенство договора над законодательством. И это верховенство требуется безоговорочно соблюдать, если мы хотим сохранить рыночный уклад экономики. Как было подробно показано выше, дополнительные соглашения по корректировке цены есть элементы прежнего договора, и эти элементы должны подчиняться прежнему законодательству, действовавшему в момент заключения самого Договора.

Применение данной нормы предполагает необходимость указать, какой конкретно императивной норме, действовавшей на момент совершения сделки, противоречат условия такой сделки. В представленных на рассмотрение судебных актов такое указание отсутствует, что является серьезным упущением, нарушающим нормы материального права о недействительности сделок.

При этом наше экспертное мнение состоит в том, что для признания соглашений недействительными по правилам о недействительности сделок нет никаких оснований.

Ранее мы отмечали важность создания кассационных судов в нашей стране, в том числе, и кассационного суда по гражданским делам¹, который дал надлежащую правовую оценку сложившейся ситуации. Таким образом, судебная реформа, продолжающаяся в нашей стране дает свои положительные и достойные результаты.

Список литературы

1. Поветкина Н.А. Концепция правового обеспечения финансовой устойчивости Российской Федерации // Журнал российского права, 2015. – № 8 (24). – С. 77-89.
2. Новоселов И.С. Специальный финансово-правовой режим: содержание понятия // Matters of Russian and International Law. 2022. – Vol. 12, Is. 8A. – С. 34-41.
3. Попондопуло В.Ф. Денежные средства: понятие и правовой режим // Ученые записки Казанского университета. Серия гуманитарные науки. 2020, – Т. 162, кн. 2. – С. 40-51.

References

1. Povetkina N.A. Kontseptsiya pravovogo obespecheniya finansovoy ustoychivosti Rossiyskoy Federatsii // Zhurnal rossiyskogo prava, 2015. – № 8 (24). – S. 77-89.
2. Novoselov I.S. Spetsial'nyy finansovo-pravovoy rezhim: sodержaniye ponyatiya // Matters of Russian and International Law. 2022. – Vol. 12, Is. 8A. – S. 34-41.
3. Popondopulo V.F. Denezhnyye sredstva: ponyatiye i pravovoy rezhim // Uchenyye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya gumanitarnyye nauki. 2020, – T. 162, kn. 2. – S. 40-51

А.Г. Диденко¹, С.П. Мороз²

¹з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті

«Әділет» Жоғары құқық мектебі, (г. Алматы, Казахстан)

ORCID: 0009-0008-6929-9094, e-mail: an_didenko@mail.ru

²з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет»

Жоғары құқық мектебінің деканы; Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты, жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі,

(г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0000-0002-6143-0210; e-mail: spmoroz@list.ru

АЗАМАТТЫҚ АЙНАЛЫМҒА МЕМЛЕКЕТТІҢ ШАМАДАН ТЫС АРАЛАСУЫНЫҢ КЕЗЕКТІ КЕЗЕҢІ: МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІ САТЫП АЛУ ШАРТЫ МЫСАЛЫНДА

Аңдатпа

Мақалада нақты азаматтық-құқықтық дау негізінде денсаулық сақтау субъектілерін қаржыландыру және медициналық қызметтер көрсету саласындағы қатынастарды реттеуде

¹ Диденко А.Г., Мороз С.П. Новые кассационные суды: судебная реформа в Казахстане продолжается. URL: https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=32013823 (дата обращения: 05.02.2026)..

жеке және жария құқықтың арақатынасы мәселесі зерттеледі. Қазіргі жағдайда денсаулық сақтау саласында мемлекеттік реттеуді күшейту үрдісі байқалады, ол мемлекеттік бақылау мен қадағалауды тек мемлекеттік емес, сонымен қатар жекеменшік денсаулық сақтау ұйымдарының қызметіне де тарату арқылы жүзеге асырылуда. Осыған байланысты медициналық қызметтер көрсету барысында азаматтық айналымға мемлекеттік араласудың кеңеюі қаншалықты негізді деген заңды сұрақ туындайды. Бұл жағдайда Қазақстан Республикасы Конституциясының, Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінің және жеке кәсіпкерлік еркіндігіне қатысты өзге де заңнамалық актілердің нормалары бұзылмай ма? Аталған және осы мәселеге қатысты өзге де сұрақтарға жауаптар осы мақалада ұсынылған.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде авторлар қадағалау органдарының денсаулық сақтау саласын жеке қаржыландыру аясындағы өз өкілеттіктерін кеңейте түсіндіруі, түскен қаражаттың құқықтық табиғаты мен ішкі корпоративтік құқықтық қатынастарды ескермей жүзеге асырылуы жеке меншікке конституциялық кепілдіктердің және шарт еркіндігі қағидатының бұзылуына алып келетінін қорытындылайды. Мұндай тәжірибе соттық түсіндіру деңгейінде де, сондай-ақ жария-құқықтық бақылау мен жеке-құқықтық автономияны ажырату тетіктерін жетілдіру арқылы да жүйелі түрде түзетуді талап етеді.

Түйін сөздер: жеке және жария құқық, мемлекеттік бақылау, денсаулық сақтау, қаржыландыру, ТМҚКК, МӨМС, медициналық қызметтерді сатып алу шарты, прокурорлық қадағалау.

A.G. Didenko¹, S.P. Moroz²

¹Doctor of Law, Professor, the Higher School of Law "Adilet", Caspian University, (Almaty, Kazakhstan)

ORCID: 0009-0008-6929-9094, e-mail: an_didenko@mail.ru

²Doctor of Law, Professor, Dean of the Higher School of Law "Adilet", Caspian University; Member of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, (Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0000-0002-6143-0210; e-mail: spmoroz@list.ru

ANOTHER PHASE OF EXCESSIVE STATE INTERVENTION IN CIVIL CIRCULATION: THE CASE OF MEDICAL SERVICES PROCUREMENT CONTRACTS

Abstract

This article examines, on the basis of a real civil law dispute, the problem of the correlation between private and public law in regulating relations in the field of financing healthcare entities and the provision of medical services. In the contemporary context, there is a discernible trend toward the tightening of state regulation in the healthcare sector through the expansion of state control and supervision not only over public healthcare institutions but also over private ones. In this regard, a legitimate question arises as to the extent to which the expansion of state intervention in civil circulation in the provision of medical services is justified. Does such intervention contravene the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan, and other legislative acts guaranteeing the freedom of private enterprise? Answers to these and related questions are presented in this article.

As a result of the conducted research, the authors conclude that the expansive interpretation by supervisory authorities of their powers in the sphere of private healthcare financing – without due regard to the legal nature of the funds received and internal corporate legal relations – leads to violations of constitutional guarantees of private property and the principle of freedom of contract. Such practice necessitates consistent correction both at the level of judicial interpretation and through the improvement of mechanisms for delineating public-law control and private-law autonomy.

Keywords: private and public law, state control, healthcare, financing, GVFCM, CSHI, medical services procurement contract, prosecutorial supervision.

FTAXP 10.27.41

ӨОЖ 347.132.6

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-38-44

С.И. Копжасарова^{1*}, Б.А. Шайзадаев²¹PhD докторант, Е.А. Бөкетов атындағы

Қарағанды зерттеу университеті, (Қарағанды қ., Қазақстан)

e-mail: sagingul_777@mail.ru

² з.ғ.м., Қарағанды қаласы Әлихан Бөкейхан ауданының

№2 сотының сот төрағасы, (Қарағанды қ., Қазақстан)

ОҢАЛТУ ЖӘНЕ БАНКРОТТЫҚ РӘСІМІНДЕГІ БОРЫШКЕРДІҢ МӘМІЛЕСІН ЖАРАМСЫЗ ДЕП ТАНУДЫҢ АРНАЙЫ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Мақалада оңалту және банкроттық рәсімдеріндегі борышкер мәмілелерін жарамсыз деп танудың арнайы негіздерінің бірі қарастырылған. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасының «Оңалту және банкроттық туралы» Заңының 7-бабы 2-тармағы 1) тармақшасында көзделген мәмілені жарамсыз деп тану негізін кешенді талдау, қолданыстағы ұлттық заңнамадағы олқылықтарды анықтау және шетел мемлекеттерінің құқықтық реттеуімен салыстырмалы талдау жүргізу. Зерттеудің әдіснамалық негізін формальды-логикалық әдіс, ғылыми талдау және синтез, сондай-ақ салыстырмалы-құқықтық талдау сияқты жалпы және арнайы ғылыми әдістер құрайды. Зерттеу нәтижесінде Ресей Федерациясы, Германия және Ұлыбританияның банкроттық заңнамасына салыстырмалы талдау жасалып, олардың ерекшеліктері айқындалды. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының нормалары талқыланып, мәмілені аталған негіз бойынша жарамсыз деп танудың шарттары мен белгілері сараланды. Қорытындысында бірыңғай сот тәжірибесін қалыптастыру мақсатында банкроттық заңнамасындағы кейбір ұғымдарды нақтылау және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру жөнінде ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: оңалту және банкроттық, борышкер, кредитор, жарамсыз мәміле, тең емес қарсы орындаушылық, мәміле бағасы, күдіктілік кезең, мүліктік масса.

Кіріспе

Қазақстан Республикасында мәмілені жарамсыз деп танудың жалпы негіздерімен қатар арнайы негіздері қарастырылған. Банкроттық рәсіміндегі борышкердің мәмілесі банкроттық заңнамаға сәйкес арнайы негіздер бойынша да жарамсыз деп танылады. Қазақстан Республикасының «Оңалту және банкроттық туралы» (әрі қарай – ҚР «Оңалту және банкроттық туралы» Заңы) Заңының 7-бабында борышкердің мәмілесін жарамсыз деп танудың алты негізі бекітілген. Аталған мақалада соның біріншісіне назар аударылады. ҚР «Оңалту және банкроттық туралы» Заңы 7-бабының, 2-тармағының, 1-тармақшасына сәйкес «жасалған мәміле бағасының және (немесе) өзге де жағдайлардың, салыстырмалы мән-жайларда ұқсас мәмілелер жасалатын кездегі бағадан және (немесе) өзге де жағдайлардан борышкер үшін айтарлықтай нашар жағуына қарай өзгеше болуы»¹ мәмілені жарамсыз деп тануға негізі болып табылады. Басқаша айтқанда, егер мәміле салыстырмалы жағдайларда қалыптасқан нарықтық тәжірибеден айқын ерекшеленетін шарттармен жасалып, борышкер үшін объективті түрде тиімсіз болса (мысалы, актив нарықтық құнынан едәуір төмен бағамен сатылса не борышкер үшін аса ауыр өзге шарттар келісілсе), мұндай мәміле жарамсыз деп танылуы мүмкін.

Аталған норма ақылы мәмілелердің кең ауқымын қамтиды: мүлік айналымына қатысты (сатып алу-сату, жалдау және т.б.) әрі міндеттемелік қатынастарға қатысты (қарыз алу, несие және т.б.) мәмілелер. Эквиваленттілікті бағалау тек бағамен шектелмейді, сондай-ақ өзге шарт-

*Автор – корреспондент, e-mail: sagingul_777@mail.ru

¹ Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V ҚРПЗ «Оңалту және банкроттық туралы». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176> (18.10.2025)

тарды да қамтиды: мерзімдер мен бөліп төлеу, міндеттемені қамтамасыз ету, айыппұлдар не өсімпұлдар, контрагенттің біржақты құқықтары, сапаға кепілдіктен бас тарту және «мәміленің экономикалық бағасын» өзгертуі мүмкін өзге ережелер. Мәселен, борышкердің нарықтық диапазонмен салыстырғанда едәуір жоғары сыйақы мөлшерлемесімен қарыз алуы да борышкер үшін тиімсіз деп бағалануы ықтимал.

Алайда тақырыптың ауқымдылығын ескере отырып отырып, бұдан әрі осы мақаладағы талдау Заңның 7-бабы 2-тармағының 1) тармақшасында көзделген қарсы өтеудің тең еместігіне, оның ішінде «мәміле *бағасының* айтарлықтай өзгеше болуына» шоғырланады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің теориялық негізін борышкердің мәмілені жарамсыз деп танудың негізі бойынша даулауға қатысты қазақстандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектері құрайды. Атап айтқанда, Т.П. Шишмарева, Д.А. Рыков, И. Жарский, сондай-ақ Ресей Федерациясы мен алыс шетел мемлекеттерінің банкроттық заңнамасына берілген түсіндірмелер талданды.

Зерттеудің нормативтік-құқықтық базасын: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V «Оңалту және банкроттық туралы» заңы; Insolvency Act 1986 (Ұлыбритания); Insolvenzordnung (InsO) (Германия); Ресей Федерациясының 2002 жылғы 26 қазандағы № 127-ФЗ «Дәрменсіздік (банкроттық) туралы» Федералдық заңы, сондай-ақ жоғары сот органдарының түсіндірмелері, атап айтқанда Ресей Федерациясы Жоғары Арбитраждық Соты Пленумының 2010 жылғы 23 желтоқсандағы № 63 «“Дәрменсіздік (банкроттық) туралы” Федералдық заңның III.1 тарауын қолдануға байланысты кейбір мәселелер туралы» қаулысы құрайды.

Жұмыстың әдіснамалық негізі мәмілелерді даулау институтын дамытуда және азаматтық құқықтың жалпы қағидаттарымен өзара байланысты қарастыруға мүмкіндік беретін диалектикалық тәсілге негізделді. Теориялық материалды өңдеу және жалпы заңдылықтарды анықтау үшін талдау және синтездің жалпығылыми әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талдаулар

Азаматтық құқық реттейтін тауар-ақша қатынастары, әдетте, айырбасталатын игіліктердің бағасының теңдігіне негізделеді, сондықтан бұл қатынастардың айқындаушы белгілері болып қарсы ұсыныстың өтеулілігі және эквиваленттілігі қағидаттары табылады, бұл әсіресе кәсіпкерлік қатынастарында маңызды.

Бірқатар мәмілелерде өтеулілік және эквиваленттілік қағидаларының бұзылуы азаматтық айналымды тұрақсыздандырып, тұлғаның өз кредиторларының талаптарын қанағаттандыра алмауына әкелуі мүмкін [1, 49-б.]. Борышкер өзінің активтерін нарықтық бағадан едәуір төмен бағаға сатқан жағдайда, мүліктік массаның азаюына әкеліп, бұл өз кезегінде кредиторлардың мүдделеріне зиян келтіреді. Себебі олар өз талаптарын толық көлемде қанағаттандыра алмайды. Мысалы, нарықтық құны 20 млн теңге болатын жылжымайтын мүлік 11 млн теңгеге сатылса, айырма 9 млн теңге мөлшерінде мүліктік массаның кемуіне алып келеді. Тиісінше, кредиторлар талаптарының қанағаттандырылу мүмкіндігі сол көлемде азаяды. Сондықтан банкроттық заңнамасы кредиторлардың мүддесін қорғау мақсатында нарықтық эквивалентке сай келмейтін, құны тең емес мәмілелерді жарамсыз деп тану тетігін көздейді. Мұндай арнайы норма экономикалық тепе-теңдікті қалпына келтіруге, борышкерден шығарылған активтердің эквивалентті құнын мүліктік массаға қайтаруға және осылайша кредиторлардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған.

Теорияда мұндай мәмілелерді «тең емес» (тиімсіз) мәміле ретінде қарастырып, келесідей анықтама береді: «тең емес» (тиімсіз) жасалған мәміле дегеніміз – бұл борышкер мен контрагент арасында жасалған, сондай-ақ толық немесе ішінара орындалған, бірақ борышкердің мүліктік жағдайын контрагентпен салыстырғанда айтарлықтай нашарлататын тең емес қарсы міндеттемелерді қарастыратын мәміле [2, 635-б.].

Шетелдік құқықтық жүйелер де мұндай мәмілелерді бақылаудан тыс қалдырмайды және оларды даулаудың арнайы тетіктерін көздейді, бұл осы институттың әмбебаптығын және кредиторлардың мүдделерін қорғаудағы маңызын айқындайды.

Мәселен, *Ұлыбританияда* 1986 жылғы Банкроттық туралы Заңның 238-бабы заңды тұлғалардың құны төмен мәмілелерін (transactions at an undervalue) даулауға арналған. Аталған бапқа сәйкес, банкроттық ісін қозғауға дейінгі екі жыл ішінде жасалған (күдікті кезең 1986 жылғы Банкроттық туралы Заңның 241-бабымен айқындалады) борышкердің құны төмен мәмілелері жарамсыз деп танылады. Мұндай мәмілелерге мыналар жатады:

– ұйым мүлкін сыйға беру және ұйым мүлкін өтеусіз шығарып жіберудің өзге де түрлері;
– ұйым иелігінен шыққан мүліктің құны компания алған қарсы ұсыныс құнынан айтарлықтай жоғары болатын мәмілелер¹.

Мұндай мәмілелерді даулаудың міндетті шарты – мәміле жасалған сәтте компанияда банкроттық белгілерінің (төлем қабілетсіздігі немесе мүліктің жеткіліксіздігі) болуы не осы белгілердің мәміле жасалғаннан кейін туындауы. Қарсы тараптың субъективтік элементтері (ниеті немесе хабардарлығы) есепке алынбайды. Алайда, келесі жағдайларда құны төмен мәмілелер даулауға жатпайды: егер компания мәмілені адал ниетпен және өзінің шаруашылық қызметін жүргізу мақсатында жасаса; мәміле жасалған кезде оның компанияға пайда әкелетініне негізді себептер болған болса [3].

Германияда Ұлыбритания заңнамасындағыдай «құны тең емес» мәміле бөлек категория ретінде қарастырылмайды. Боротышкердің құны тең емес (экономикалық эквивалентсіз) мәмілелерін даулаудың тетігі *Insolvenzordnung* (InsO) нормаларын үйлесімді қолдануға негізделеді. Бұл тетік екі блоктан тұрады: объективтік құрамдар (борышкерге тікелей экономикалық зиян келтіретін мәмілелер; әсіресе §132 InsO – «тікелей залалды құқықтық әрекеттер», және §134 InsO – «өтеусіз берулер») және субъективтік құрам (кредиторлардың мүдделеріне әдейі нұқсан келтіру ниеті дәлелденген жағдайлар – §133 InsO)².

Нарықтық эквиваленттен айқын ауытқыған баға/шарттар §132-нің классикалық қолдану саласына жатады: бұл норма банкроттықтың алдында мүлікті «шашып-төуге» жол бермеуге бағытталған және, атап айтқанда, айқын төмен бағамен сату немесе айқын жоғары бағамен сатып алу сияқты жағдайларда қолданылады [4, 212-б.]. Даулаудың шарттары: мәміле іс қозғауға өтініш берілгенге дейінгі үш айдың ішінде жасалса әрі сол кезде борышкер төлем қабілетсіз болып, контрагент мұны білген болса, не мәміле өтініш берілгеннен кейін жасалып, қарсы тарап бұл фактіні білген болса, мәміле оспарланады. Яғни, Германияда «құны тең емес» мәмілелер жеке бір баппен емес, объективтік (баға/шарт теңгерімсіздігі, өтеусіз беру) және субъективтік (ниетпен хабардарлық, кредиторлардың мүдделеріне әдейі нұқсан келтіру) құрамдардың жиынтығы арқылы қамтылады.

Ресей Федерациясының заңнамасында да ұқсас негіз бекітілген және бірқатар нақтыланған. Ресей Федерациясының 2002 жылғы 26 қазандағы «Дәрменсіздік (банкроттық) туралы» Федералдық заңының 61.2-бабының, 1-тармағында былай делінеді: *«егер мәміленің екінші тарапы қарсы міндеттемелерді тең емес орындаса, оның ішінде осы мәміленің бағасы және (немесе) басқа да шарттары борышкер үшін салыстырмалы мән-жайларда (күдікті мәміледе) ұқсас мәмілелер жасалатын бағадан және (немесе) басқа шарттардан елеулі түрде нашар жағына қарай өзгеше болса»* мәміле жарамсыз деп танылуы мүмкін. Сонымен қатар аталған бапта бірден «тең емес қарсы орындаудың» түсінігі беріледі: *«егер борышкер берген мүліктің немесе ол жүзеге асырған міндеттемелерді өзге де орындаудың нарықтық құны міндеттемелерді осындай қарсы орындаудың шарттары мен мән-жайларын ескере отырып айқындалған міндеттемелерді алынған қарсы орындаудың құнынан едәуір асып кетсе, атап айтқанда, мүлікті кез келген беру немесе міндеттемелерді өзге де орындау міндеттемелерді тең емес қарсы орындаушылық деп танылатын болады»*³.

Ресей Федерациясы Пленумының 2010.12.23 N 63 «Дәрменсіздік (банкроттық) туралы» Федералдық заңның III.1 тарауын қолдануға байланысты кейбір мәселелер туралы» Қаулысында «Мәміле шарттарын ұқсас мәмілелермен салыстыру кезінде борышкер жасаған ұқсас мәмілелердің шарттарын да, осындай мәмілелерді айналымның өзге қатысушылары жасаған шарттарды да ескеру қажет» делінген⁴.

Т.П. Шишмарева тең емес қарсы орындаудағы «елеулі» (существенное) түсінігі және оның мөлшері заңда белгіленбеген және сот тәжірибесінде бұл белгі туралы біржақты түсінік жоқ екендігін атап өте отырып, доктринада да борышкер үшін мәміленің «айтарлықтай нашар» шарттарының критерийлері туралы бірыңғай түсінік қалыптаспағанын айтады [5].

Осыған байланысты Д.А. Рыков заңға «әдеттегі нарықтық жеңілдік» терминін енгізу қажет деген ұсыныс айтты. Яғни, «әдеттегі нарықтық жеңілдік» - бұл борышкер үшін әдеттегіден 20 пайыздан төменге қарай ерекшеленетін шарттар (борышкердің мүлкінің, жұмысының, қызметтерінің немесе өзге де қамтамасыз етудің құны, қамтамасыз ету сомасы және т.б.) транзакциялар. Бұл

¹ Insolvency Act 1986. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45/contents> (accessed: 19.10.2025).

² Insolvenzordnung (InsO) InsO (Төлем қабілетсіздігі туралы Ереже) 05.10.1994 ж. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/insolvenzordnung/> (accessed: 15.10.2025).

³ Федеральный закон Российской Федерации от 26 октября 2002 года №127-ФЗ «О несостоятельности (банкротстве)» URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39331/05ccb2acde4b3196880ca82e2d7f4c1dfd5ea0b5/ (дата обращения: 19.10.2025).

⁴ Постановление Пленума ВАС РФ от 23.12.2010 N 63 (ред. от 30.07.2013) "О некоторых вопросах, связанных с применением главы III.1 Федерального закона "О несостоятельности (банкротстве)". URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_109923/ (дата обращения: 19.10.2025).

тұжырымның практикалық маңыздылығы борышкердің «әдеттегі нарықтық жеңілдік» шеңберінде жасалған мәмілелері, яғни бағасы нарықтық бағадан (20 пайыздан аспайтын) сәл ерекшеленетін мәмілелер жарамсыз деп танылмайды [6].

Т.П. Шишмарева Д.А. Рыковтың ұсынған «әдеттегі нарықтық жеңілдік» тұжырымдамасы соттар сәл ауытқумен мәмілені жарамсыз деп танудан бас тартқан кезде қалыптасқан төрелік сот тәжірибесіне әбден сәйкес келетіндігін айтады.

Яғни, нарықтық құнынан сәл ауытқыған мәмілелердің барлығы жарамсыз деп танылатын болса бұл азаматтық айналымның тұрақтылығына кері әсер етіп, адал иеленушілердің мүдделерін бұзуы мүмкін. Біздің ойымызша осындай нақты критерийді енгізу бір жағынан практикада бірізділікті қалыптастырып, екінші жағынан адал иеленушілердің құқықтарын қорғау арқылы азаматтық айналымның тұрақтылығы қағидасы мен кредиторлардың мүддесін қорғау қағидасының арасында тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда қарыстырған негіз бойынша мәмілені жарамсыз деп танудың *белгілерін* қарастыратын болсақ, мұндағы ең маңызды критерий – мәміленің *бағасы* болып табылады. Яғни, мәміле бойынша берілетін мүліктің немесе міндеттемелердің бағасы ұқсас мәмілелер бойынша нарықтық бағадан едәуір төмен болуы тиіс [7]. Қазақстан Республикасының банкроттық заңнамасына сәйкес, жасалған мәміле бағасы салыстырмалы мән-жайларда ұқсас мәмілелер жасалатын кездегі бағадан борышкер үшін айтарлықтай нашар жағына қарай өзгеше болуы тиіс. Бағаның айтарлықтай нашар жағына қарай өзгеше екендігі салыстыру арқылы айқындалады: бұл үшін нарықтағы ұқсас мәмілелердің бағасы талданады, ал айырмашылық елеулі (айтарлықтай нашар) болған жағдайда мәміле борышкер үшін экономикалық тиімсіз деп танылады. Заң нормасындағы «айтарлықтай» нашар жағына қарай өзгеше болуы отандық заңнамада нақтыланбаған. Заңның мәтініндегі «айтарлықтай» түсінігін әр істе соттар әрқалай талқылауы мүмкін.

И. Жарский мұндай мәмілелерді жарамсыз деп тану үшін бағаның нарықтық бағадан ауытқуы «елеулі» екендігін анықтауда бағалаушы мен сарапшылардың рөлі зор екендігін айтады және ол тек нарықтық баға туралы ғана емес мәміле бағасынан «елеулі» ауытқуы орын алды ма алған жоқ па соны да анықтау керек дейді. Сонымен қатар, нарықтық бағаны бағалау кезінде бағалаушы бір ғана сан келтірмей, нарықтық баға болатын белгілі бір интервалды бергені дұрыс дейді¹.

Мысалы, Ресей Федерациясының тәжірибесіндегі істерінің бірінде, Арбитраждық сотының қаулысында, сот талапкер (конкурстық басқарушы) ұсынған бағалаушының даулы мәміленің заты (пәтер) бойынша нарықтық құнын растайтын есебін қабылдамады, себебі бағалаушы нарықтық құнын анықтауда салыстырмалы әдісті қолданбаған (есепте осыған ұқсас бағасы бойынша мәмілелер туралы деректер болмаған). Борышкер үшін дауласушы мәміле әдеттегі болып табылған кезде, яғни борышкер ұқсас мәмілелерді тұрақты түрде жүзеге асырып отырған жағдайда, даулы мәмілені бұған дейін жасалған және әдетте жасалатын мәмілелермен салыстыру қажет (баға айырмашылығы анықталған жағдайда, контрагент келісім бойынша негізсіз алған барлық соманы конкурс массасына қайтаруы тиіс) делінеді.

Қазақстан Республикасындағы сот шешімдеріне талдау жасай отырып, ҚР «Оңалту және банкроттық туралы» Заңының 7-бабының, 2-т., 1-т. сәйкес борышкердің мәмілесін жарамсыз деп тану кезінде бірыңғай қалыптасқан сот тәжірибесінің жоқ екендігін байқауға болады. Кейбір істерде судьялар борышкердің иеліктен айырған мүлкінің орташа нарықтық құнын анықтау үшін арнайы мамандардың сараптама қорытындыларын ескеріп, солардың негізінде ғана мәмілені жарамсыз деп таныған болса, кейбір істерде соттардың арнайы маманның қорытындысысыз, тараптар өздері ұсынған «Колеса», «Крыша» және т.б. сайттардағы орташа нарықтық бағаны ескерген жағдайлар да кездеседі.

Тәжірибеде осы қарастырып отырған негізбен мәмілені жарамсыз деп тану барысында банкроттық басқарушы тарапынан да дәлелдемелік базаның әлсіз екендігін байқауға болады. Банкроттық басқарушылар мүліктің нарықтық құнынан төмен бағамен сатылғанын талап қоюда көрсетеді, алайда кейде тіпті мүлікті бағалау қорытындыларын да ұсынбаған жағдайлар болған.

Мысалы, Оңтүстік Қазақстан облысының мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының № 2-4135/2016 шешімімен «Город Света» ЖШС банкроттық басқарушысы DAEWOO NEXIA автокөлігін сату шартын жарамсыз деп тану туралы талабы қанағаттандырусыз қалдырылды. Банкроттық басқарушы аталған мүліктің банкроттық іс қозғалғанға дейінгі үш жыл ішінде сатылғанын және мәміле бағасы нарықтық құннан төмен болып, кредиторлардың мүдделеріне нұқсан келтіргенін негізге алған. Бұл уәждерін негіздеу үшін ол тек автокөлік сатумен айналысатын агенттіктің хабарландыруын ұсынды, онда осыған ұқсас автокөліктің шамамен алынған нарықтық құны көрсетілген болатын. Сот талап қоюшы мәміленің нарықтық құнынан елеулі түрде төмен екенін нақты дәлелдейтін құжаттарды немесе сараптамалық

¹ Игра в банкротство: старые препятствия и новые правила. <https://pravo.ru/story/241491/> (дата обращения: 20.10.2025).

бағалауды ұсынбағанын айтқан. Талап қоюшы тек жалпы сипаттағы жарнаманы ұсынған, ол нақты мәмілелер туралы мәлімет бермейді және салыстыруға келмейді делінген. Осыған орай сот банкроттық басқарушы мәміленің бағасы нарықтық құнынан едәуір төмен екенін дәлелдей алмағанын, сондықтан талапты қанағаттандырудан бас тартқан¹.

Тең емес қарсы орындаушылықтың эквивалентін анықтау үшін тауардың нарықтық құнын белгілеп қана қоймай, мәмілені жасасудың ұқсас жағдайлары мен шарттарын ескере отырып, осындай құнды анықтау қажет, сонымен қатар мұндай баға ұқсас мәмілелердің нарықтық бағасынан жай ғана емес, *айтарлықтай* өзгеше болуы керек, яғни мүліктің нарықтық құны мен шарт бағасы арасындағы айырмашылық борышкердің жағдайын айтарлықтай нашарлататындай елеулі болуы керек [8, 106-б.].

Сонымен қатар мұндай тең емес мәмілелердің ең басты белгісі болып мәміле бағасының борышкер үшін *тиімсіздігі* табылады. Мәміле ережесі контрагентке айтарлықтай артықшылық беріп, борышкер үшін тиімсіз болуы, яғни контрагентте елеулі мүліктік артықшылықтың болуы тиіс. Мәмілені осы негізбен жарамсыз деп тану үшін, оның контрагентке материалдық пайда әкелетінін, ал борышкерге тиімсіз екенін анықтау маңызды. Егер борышкер мәміледен контрагентпен тең немесе одан да көп экономикалық пайда көретін болса, ол «тең емес» мәміле деп есептелмейді және мәміленің орындалған-орындалмағаны маңызды емес.

Мысалы, сатып алу-сату шарты бойынша мүлікті борышкерден сатып алған контрагент сол мүліктің кемшілігі болуы нәтижесінде төмен бағамен сатып алғанын дәлелдеуі мүмкін. Сатылған автокөлік хабарландырудағы жағдайдан әлдеқайда нашар болғанын дәлелдей алады (мысалы, карбюратордың болмауы)² [16]. Мұндай жағдайда шарт борышкер үшін де контрагент үшін де тиімді болуы мүмкін және «тең емес мәміле» деп есептелмеуі тиіс.

Борышкердің мәмілесін қарастырып отырған негізбен жарамсыз деп танудың тағы бір объективті шарты болып «күдікті кезең» табылады. Күдікті кезең түсінігінің анықтамасы UNCITRAL-дың Нұсқаулығында да бекітілген. Оған сәйкес: «күдікті кезең (suspect period) – бұл белгілі бір мәмілелер жарамсыз деп танылуы мүмкін уақыт кезеңі. Бұл кезең, әдетте, төлем қабілетсіздігі рәсімдерін бастау туралы өтініш берілген күннен немесе рәсімдердің басталу күнінен кері есептеліп анықталады» [9].

Күдікті кезеңнің ұзақтығы мәселесі әртүрлі құқықтық жүйелер мен мемлекеттердің заңнамасында әртүрлі шешіледі. Жалпы алғанда, аталған кезеңді айқындаудың бірыңғай қағидаттары жоқ [6].

Қазақстан Республикасында аталған негіз бойынша мәмілені жарамсыз деп танудың күдікті кезеңі – 3 жыл. Мәміле оңалту және (немесе) банкроттық туралы іс қозғалғанға дейін *үш жыл* ішінде жасасқан болса, жарамсыз деп танылады³. Ресей Федерациясының «Дәрменсіздік (банкроттық) туралы» Федералдық заңының 61.2-бабының, 1-тармағы күдікті мәмілелер үшін (тең емес қарсы орындаушылық нысанындағы) – 1 жылдық кезең белгілейді [8]. Германияда күдікті кезеңге қатысты келесі нормалардың жиынтығы қолданылады: §134 сәйкес (өтеусіз беру) – 4 жыл, §131 (инкогруенттік) – 3 ай, § 133 (қасақана әрекет пен хабардар болу) – 10 жыл⁴. Ұлыбританияда s.238 бойынша күдікті кезең 2 жылды құрайды және ол міндетті түрде төлем қабілетсіздік шартын ескере отырып қолданылады [4].

Қорытынды

Сонымен, жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, шетел мемлекеттерінің заңнамасында борышкердің тең емес қарсы орындаушылық мәмілелері егжей-тегжейлі реттелетінін байқаймыз. Бірыңғай сот тәжірибесін қалыптастыру мақсатында отандық заң нормасындағы «айтарлықтай өзгеше болуы» түсінігі нақтылануы қажет деп ойлаймыз. Бұл критерийдің нақты және айқын шекаралары болмаған жағдайда, бағасы нарықтық бағадан айтарлықтай ерекшеленбейтін, қалыпты мәмілелерді жарамсыз деп тану ықтималдығы жоғары болады. Кәдімгі мәмілелердің едәуір көлемі банкроттық дау-дамайдың тәуекел саласына түсуі мүмкін болғандықтан ол өз алдына азаматтық айналымға да теріс әсер ететіні анық. Мүліктің нарықтық құны мен шарт бағасы арасындағы айырмашылық белгілі бір проценттік эквивалентпен заңнамада бекітілуі тиіс деген пікірді қолдаймыз. Мәмілені жарамсыз деп тануда тек бағасындағы «айтарлықтай өзгешелік»

¹ Р Жоғарғы Сотының сайты. Жеке кабинет. <https://office.sud.kz/> (қаралу уақыты: 21.10.2025).

² Телюкина М.В. Проблемы оснований недействительности сделок организации, признанной банкротом, в России и Казахстане https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31610310 (21.10.2025).

³ Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 7 наурыздағы № 176-V ҚРЗ «Оңалту және банкроттық туралы». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000176> (18.10.2025)

⁴ Insolvenzordnung (InsO) InsO (Төлем қабілетсіздігі туралы Ереже) 05.10.1994 ж. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/insolvenzordnung/> (accessed: 15.10.2025).

ғана емес, сонымен қатар оның борышкер үшін экономикалық тиімсіздігі тәрізді факторлер де ескерілуі маңызды.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Лотфуллин Р.К. Оспаривание сделок при банкротстве. 2-е издание, исправленное и дополненное. Saveliyev, Batanov & Partners, 2023. – 3320 с.
2. Карелина С.А. Несостоятельность (банкротство): Учебный курс. В 2 т. / Под ред. д.ю.н., проф. С.А. Карелиной. Т. 2. – М.: Статут, 2019. – 848 с.
3. Белоусов И. Оспаривание договоров дарения и обеспечительных сделок как сделок с не равноценным встречным предоставлением в деле о банкротстве // Цивилистика, 2022. – №6. – С. 166-190.
4. Маренков Д. Германо-Российская ассоциация юристов, Сборник статей о праве Германии [Sammelband in russischer Sprache zum aktuellen deutschen Recht]. – 2015. – №1. – 503 с.
5. Шишмарева Т.П. Правовые средства обеспечения эффективности процедур несостоятельности в России и Германии: дис... д.ю.н.: 12.00.03 / Шишмарева Татьяна Петровна. – М., 2021. – 485 с.
6. Рыков Д.А. Недействительность сделок должника в деле о банкротстве: гражданско-правовые аспекты: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Рыков Дмитрий Александрович – И., 2018. – 185 с.
7. Копжасарова С.И., «Оңалту және банкроттық рәсіміндегі борышкердің мәмілелерін жарамсыз деп тану негіздері» // Қарағанды университетінің хабаршысы. «Құқық» сериясы, 2023. – №3(111). – б.145-156.
8. Наумов А.Н., Давудов Д.А. Особенности оспаривания сделок в процедуре реализации имущества гражданина, признанного банкротом / А.Н.Наумов, Д.А. Давудов // Актуальные научные исследования в современном мире - 2020. -Вып. 12(68), ч. 6 – 161 с.
9. ЮНСИТРАЛ. Руководство для законодательных органов по вопросам законодательства о несостоятельности. – Нью-Йорк: Организация Объединённых Наций, 2005. – 523 с.

References

1. Lotfullin R.K. Osparivaniye sdelok pri bankrotstve. 2-ye izdaniye, ispravlennoye i dopolnennoye. Saveliyev, Batanov & Partners, 2023. – 3320 s.
2. Karelina S.A. Nesostoyatel'nost' (bankrotstvo): Uchebnyy kurs. V 2 t. / Pod red. d.yu.n., prof. S.A. Karelinoy. T. 2. – M.: Statut, 2019. – 848 s.
3. Belousov I. Osparivaniye dogovorov dareniya i obespechitel'nykh sdelok kak sdelok s neravnotsennym vstrechnym predstavleniyem v dele o bankrotstve // Tsivilistika, 2022. – №6. – S. 166-190.
4. Marenkov D. Germano-Rossiyskaya assotsiatsiya yuristov, Sbornik statey o prave Germanii [Sammelband in russischer Sprache zum aktuellen deutschen Recht]. – 2015. – №1. – 503 s.
5. Shishmareva T.P. Pravovyye sredstva obespecheniya effektivnosti protsedur nesostoyatel'nosti v Rossii i Germanii: dis... d.yu.n.: 12.00.03 / Shishmareva Tat'yana Petrovna. – M., 2021. – 485 s.
6. Rykov D.A. Nedeystvitel'nost' sdelok dolzhnika v dele o bankrotstve: grazhdansko-pravovyye aspekty: dis. ...kand. yurid. nauk: 12.00.03 / Rykov Dmitriy Aleksandrovich – I., 2018. – 185 s.
7. Kopzhasarova S.I., «Oñaltu zhëne bankrottyk, rësimindegi boryshkerdın мәмілелерін zharamsyz dep tanu negizderi» // K,arağandy universitetinıń khabarshysy. «K,ük,yk,» seriyasy, 2023. – №3(111). – b.145-156.
8. Naumov A.N., Davudov D.A. Osobennosti osparivaniya sdelok v protsedure realizatsii imushchestva grazhdanina, priznannogo bankrotom / A.N.Naumov, D.A. Davudov // Aktual'nyye nauchnyye issledovaniya v sovremennom mire, 2020. – Vyp. 12(68), ch. 6 – 161 s.
9. YUNSI TRAL. Rukovodstvo dlya zakonodatel'nykh organov po voprosam zakonodatel'stva o nesostoyatel'nosti. – N'yu-York: Organizatsiya Ob'yedinonnykh Natsiy, 2005. – 523 s.

С.И. Копжасарова¹, Б.А. Шайзадаев²

¹ PhD докторант, Карагандинский исследовательский университет имени Е.А. Букетова, (г. Караганда, Казахстан)
e-mail: sagingul_777@mail.ru

²м.ю.н., Председатель суда № 2 района имени Алихана Букейхана города Караганды, (г. Караганда, Казахстан)

СПЕЦИАЛЬНОЕ ОСНОВАНИЕ ПРИЗНАНИЯ СДЕЛКИ ДОЛЖНИКА НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОЙ В ПРОЦЕДУРАХ РЕАБИЛИТАЦИИ И БАНКРОТСТВА

Аннотация

В статье рассматривается одно из специальных оснований признания сделок должника недействительными в процедурах реабилитации и банкротства. Цель исследования – комплексный анализ основания признания сделки недействительной, предусмотренного подпунктом 1) пункта 2 статьи 7 Закона Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве», выявление пробелов в действующем национальном законодательстве и проведение сравнительного анализа с правовым регулированием зарубежных государств. Методологическую основу исследования составляют формально-логический метод, научный анализ и синтез, а также общенаучные и специальные методы сравнительно-правового анализа. В результате проведено сравнительное исследование законодательства о банкротстве Российской Федерации, Германии и Великобритании, выявлены их особенности. Проанализированы нормы действующего законодательства Республики Казахстан, систематизированы условия и признаки признания сделки недействительной по указанному основанию. В заключение предложены рекомендации по уточнению отдельных понятий в законодательстве о банкротстве и совершенствованию правоприменительной практики в целях формирования единообразной судебной практики.

Ключевые слова: реабилитация и банкротство, должник, кредитор, недействительная сделка, неравноценное встречное исполнение, цена сделки, подозрительный период, конкурсная масса

S.I. Kopzhassarova¹, B.A. Shaizadaev²

¹PhD Candidate, Karaganda Research University named after E.A. Buketov,
(Karaganda, Kazakhstan)

e-mail: sagingul_777@mail.ru

²m.l.s., Chairman of Court No. 2 of the Alihan Bokeykhan District
of the City of Karaganda, (Karaganda, Kazakhstan)

SPECIAL GROUND FOR DECLARING A DEBTOR'S TRANSACTION INVALID IN REHABILITATION AND BANKRUPTCY PROCEEDINGS

Abstract

The article examines one of the special grounds for declaring a debtor's transactions invalid in rehabilitation and bankruptcy proceedings. The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of the ground for declaring a transaction invalid as set out in subparagraph 1 of paragraph 2 of Article 7 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Rehabilitation and Bankruptcy," to identify gaps in the current national legislation, and to conduct a comparative analysis with the legal regulation of foreign jurisdictions. The methodological framework of the study is based on the formal-logical method, scientific analysis and synthesis, as well as general and special methods of comparative legal analysis. As a result, a comparative study of the bankruptcy legislation of the Russian Federation, Germany, and the United Kingdom was carried out, and their distinctive features were identified. The norms of the current legislation of the Republic of Kazakhstan were analyzed, and the conditions and criteria for declaring a transaction invalid on the specified ground were systematized. The conclusion offers recommendations for clarifying certain concepts in the bankruptcy legislation and improving law enforcement practice in order to ensure uniform judicial practice.

Keywords: rehabilitation and bankruptcy, debtor, creditor, void (invalid) transaction, unequal (disproportionate) counter-performance, transaction price, suspect period, insolvency estate

3 – бөлім
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ

Раздел 3
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ
ПРАВОВЕДЕНИЕ

Section 3
INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

ГРПТИ 10.27.55

УДК 347.23

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-46-53

A.N. Niyazova¹

¹Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure,
Kyrgyz-Russian Slavic University, (Bishkek, Kyrgyzstan)
ORCID: 0000-0003-0926-6174, e-mail: a_niazova@mail.ru

THE INSTITUTION OF ACQUISITIVE PRESCRIPTION IN THE LEGAL ORDERS OF KYRGYZSTAN AND KAZAKHSTAN: ISSUES OF LEGAL QUALIFICATION AND PATHWAYS TO UNIFICATION

Abstract

This article, based on a comparative legal analysis, examines the conditions for the legal qualification of prescriptive possession and the conflict-of-law aspects of calculating the periods of acquisitive prescription in the legal systems of the Kyrgyz Republic and the Republic of Kazakhstan. The author identifies normative ambiguities inherent in Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic, particularly concerning the linkage of the commencement of the acquisitive prescription period to the subjective moment of the owner's awareness of the violation of their right. Using formal-legal and systemic methods, the study critically evaluates the criteria of good faith, openness, and continuity of possession, which lack statutory definitions in Kyrgyz legislation. Particular attention is paid to procedural guarantees for the rights of interested parties in disputes concerning the recognition of ownership by virtue of acquisitive prescription.

Drawing on the Kazakhstani experience (Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No. 3), the author proposes pathways for the unification of law enforcement practice, including clarification of the substantive elements of prescriptive possession, determination of the objective moment for the commencement of the limitation period, and improvement of procedural mechanisms for involving all interested parties. The article concludes that the adoption of certain elements of the Kazakhstani model is necessary to enhance the effectiveness of the institution of acquisitive prescription in the Kyrgyz Republic.

Keywords: acquisitive prescription, good faith possession, limitation period, comparative legal analysis, judicial interpretation, legal certainty

Introduction

The institution of acquisitive prescription occupies a special place within the system of property law, serving as a classical legal-technical mechanism designed to resolve the fundamental contradiction between the formal attribution of ownership (title) and the factual control over a thing (possession). As one of the oldest modes of acquiring rights, it continues to play a crucial role in modern legal systems by ensuring the stability of civil circulation, legitimizing long-standing factual relationships, and upholding the principle of legal certainty.

At the same time, the effectiveness of this institution directly depends on the degree of clarity of its normative components – namely, the conditions of good faith, openness, and continuity of possession, as well as the precision of legal mechanisms governing the calculation of statutory time limits.

In the Kyrgyz Republic (hereinafter – the KR), the legal framework of acquisitive prescription is enshrined in Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic¹. Despite the apparent completeness of the legislative formula, an analysis of doctrinal sources and law enforcement practice reveals significant gaps and evaluative uncertainties that hinder the formation of a uniform judicial practice. Particular complexity arises in relation to the correlation between acquisitive prescription and limitation periods, as well as the substantive content of the criteria of good faith and openness of possession, which – due

¹ Гражданский кодекс Кыргызской Республики, Часть первая от 08.05.1996 № 16. URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/4-589/edition/506572/ru> (дата обращения: 15.10.2025).

to the absence of statutory definitions and authoritative judicial interpretations – are often subject to inconsistent interpretation.

Bridging the identified theoretical and practical gaps is possible through recourse to comparative legal experience. In this regard, the legal regulation of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – the RK) appears particularly illustrative, where the institution of acquisitive prescription (Article 240 of the Civil Code of the RK)¹ has received not only codified recognition but also detailed interpretation in acts of judicial norm-setting – specifically, in the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No. 3 of 20 April 2006 “On the Practice of Judicial Consideration of Disputes Concerning Rights to Housing Abandoned by the Owner” [1].

A systemic analysis of the Kazakhstani approach makes it possible not only to identify deficiencies in the legal regulation of Kyrgyzstan but also to outline potential avenues for their resolution, taking into account the shared historical and legal traditions and the structural similarity of the legislative models of the two states.

The purpose of this study is to conduct a comprehensive theoretical and applied analysis of the conditions for the legal qualification of prescriptive possession and the conflict-of-law aspects of calculating the periods of acquisitive prescription in the legal systems of the Kyrgyz Republic and the Republic of Kazakhstan.

The achievement of this objective entails addressing the following tasks: identifying normative uncertainties inherent in Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic; conducting a comparative legal analysis of the criteria of good faith, openness, and continuity of possession; assessing procedural guarantees for the rights of interested parties in judicial disputes concerning the recognition of ownership by virtue of acquisitive prescription; and formulating recommendations aimed at unifying law enforcement practice in the field under study.

Materials and Methods

The study was conducted using comparative legal and formal-legal methods, as well as the method of systemic interpretation of legal norms. The normative framework of the research includes: the Civil Code of the Kyrgyz Republic (Article 265)²; the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Article 240, as well as Articles 260–265 governing vindication)³; the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No. 3 of 20 April 2006 “On the Practice of Judicial Consideration of Disputes Concerning Rights to Housing Abandoned by the Owner” (as amended)⁴; the scientific and practical commentary on the Civil Code of the Kyrgyz Republic [2, p. 321]; doctrinal works, including the article by S.V. Skryabin “Limitation Periods and Acquisitive Prescription”⁵; materials of judicial practice of the Kyrgyz Republic, as well as the positions of the Supreme Court of the Russian Federation⁶ insofar as they fill gaps in the interpretation of the conditions of prescriptive possession.

Results and Discussion

1. The Legal Nature of the Period of Acquisitive Prescription and the Problem of the Correlation between Limitation Periods and Acquisitive Prescription

The institution of acquisitive prescription is traditionally regarded in civil law doctrine as a legitimate mode of transferring ownership, based on the fact of long-term, good faith, and open possession. Unlike limitation periods, which restrict the possibility of enforcing a violated right within a certain time frame, acquisitive prescription performs a positive function: it transforms the factual state of possession into a legal title, thereby eliminating uncertainty in the legal status of property. The effectiveness of this institution directly depends on two key factors: first, the clarity in defining the object to which the regime of prescriptive possession may be applied; and second, the precision of the normative regulation governing the conditions and the procedure for calculating the relevant periods.

¹ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ «Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть)». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (дата обращения: 15.10.2025).

² Гражданский кодекс Кыргызской Республики, Часть первая от 08.05.1996 № 16. URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/4-589/edition/506572/ru> (дата обращения: 15.10.2025).

³ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ «Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть)». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (дата обращения: 15.10.2025).

⁴ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 года № 3 «О практике рассмотрения судами споров о праве на жилище, оставленное собственником» (с изменениями и дополнениями). URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P06000003S> (дата обращения: 15.10.2025).

⁵ Скрябин С.В. Исковая и приобретательная давность. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=30007313&pos=86;109 (дата обращения: 18.10.2025).

⁶ Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации и Пленума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 29.04.2010 г. № 10/22 «О некоторых вопросах, возникающих в судебной практике при разрешении споров, связанных с защитой права собственности и других вещных прав». URL: <http://www.rg.ru/2010/05/21/prava-dok.html> (дата обращения: 13.11.2025).

With regard to the first factor, doctrine rightly raises the question of the limits of the application of acquisitive prescription. As noted by A.V. Lisachenko [3], immovable property in this context should not be understood as any object in respect of which the law does not exclude the possibility of acquiring ownership by prescription. By way of illustration, N.V. Karlova and L.Yu. Mikheeva [4] emphasize that an имущественный комплекс (property complex), which includes things, claims, and debts associated with the property, cannot be acquired through acquisitive prescription.

The second factor – the clarity of normative regulation – is directly linked to the analysis of positive law. The legal framework of acquisitive prescription in the Kyrgyz Republic is enshrined in Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic. An analysis of this provision suggests that the legislator has adopted a formal-logical model that integrates all requirements (good faith, openness, and continuity) into a unified system that must be observed throughout the entire period of possession. According to paragraph 1 of Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic, possession of immovable property must last for 15 years, and of movable property for 5 years¹. At first glance, these periods appear to be sufficiently definite and adequate for transforming factual possession into a right of ownership.

However, the key difficulty arises when comparing paragraph 1 with paragraph 4 of Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic, according to which the period of acquisitive prescription begins to run only after the expiration of the limitation period for vindicatory claims of the owner or another entitled person. This provision introduces an additional element into the structure of acquisitive prescription – namely, a linkage to a subjective moment that determines the commencement of the limitation period.

Pursuant to Article 180 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic, the limitation period begins from the day when a person knew or ought to have known of the violation of their right. Since the determination of this moment in each particular case is inherently connected with the assessment of factual circumstances, the objective certainty of the starting point for the period of acquisitive prescription is effectively lost. As rightly noted by the authors of the scientific and practical commentary on the Civil Code of the Kyrgyz Republic, possession for the purposes of acquisitive prescription must, in practice, last no less than 8 years for movable property and 18 years for immovable property [2, p. 321]. However, even these figures are not constant, as the duration of the limitation period may vary depending on when the court determines that the owner knew or should have known of the violation.

Such a legislative approach gives rise to a number of negative consequences. First, it introduces an element of uncertainty into civil circulation, since a good faith possessor, even when complying with all required conditions, cannot predict with a sufficient degree of certainty the moment at which ownership will arise. Second, it conflates two fundamentally distinct legal institutions – limitation periods, which are aimed at the protection of rights, and acquisitive prescription, which is aimed at stabilizing factual situations. As convincingly argued by S.V. Skryabin, limitation periods and acquisitive prescription differ in their legal nature: the former constitutes a period for the protection of a violated right, entailing the loss of the possibility of its compulsory enforcement, whereas the latter is a period upon the expiration of which factual possession, subject to the fulfillment of established conditions, is transformed into a right of ownership². The conflation of these institutions within a single provision leads to a legal conflict that cannot be resolved within the existing statutory framework.

Third, the linkage to the moment of the owner's awareness renders the running of the period of acquisitive prescription dependent on circumstances pertaining to the internal sphere of a person who does not participate in the process of prescriptive possession. This contradicts the principle of legal certainty and creates preconditions for potential abuse.

It is noteworthy that a similar provision is also enshrined in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan: paragraph 4 of Article 240 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan likewise stipulates that the period of acquisitive prescription does not commence earlier than the expiration of the limitation period for the relevant claims³. However, Kazakhstani judicial practice and legal doctrine attribute a different meaning to this provision, effectively overcoming the uncertainty embedded within it. In paragraph 11 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No. 3 of 20 April 2006 "On the Practice of Judicial Consideration of Disputes Concerning Rights to Housing Abandoned by the Owner," it is clarified that, with respect to property held by a person from whose possession it could have been reclaimed under Articles 260–265 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, the period of acquisitive prescription commences from the moment the property is taken

¹ Гражданский кодекс Кыргызской Республики, Часть первая от 08.05.1996 № 16. URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/4-589/edition/506572/ru> (дата обращения: 15.10.2025).

² Скрябин С.В. Исковая и приобретательная давность. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=30007313&pos=86;109. (дата обращения: 18.10.2025).

³ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ «Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть)». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (дата обращения: 15.10.2025).

into possession.¹ Thus, the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan rejected the linkage to the subjective moment of the owner's awareness, establishing an objective criterion that can be verified and substantiated by evidence. In Kazakhstani doctrine, this position has received support: S.V. Skryabin, criticizing paragraph 4 of Article 240 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, proposes either to extend the rule of non-application of limitation periods to vindictory claims or to equate the limitation periods for the protection of property rights with those of acquisitive prescription. Although the legislation of the RK formally retains the conflictual provision, judicial interpretation effectively neutralizes its negative consequences, allowing the period of acquisitive prescription to be calculated objectively and predictably.

A comparative analysis of the approaches in Kyrgyzstan and Kazakhstan leads to the conclusion that the problem lies not so much in the mere existence of paragraph 4 of Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic, but in the absence of authoritative judicial interpretation that would determine the moment of commencement of the period of acquisitive prescription. In Kyrgyzstan, this uncertainty persists and has tangible negative consequences, as reflected in judicial practice. The procedure for calculating the periods results in courts either erroneously recognizing ownership in favor of a person who has not complied with all conditions, or, conversely, denying ownership to a good faith possessor who has effectively fulfilled all requirements, due to the impossibility of establishing the starting point of the period. In turn, persons whose rights are affected by the court's decision (e.g., the heirs of the owner) are forced to subsequently challenge judicial acts, undermining the stability of civil circulation and the principle of legal certainty.

Accordingly, a theoretically sound and practically feasible approach appears to be one in which the period of acquisitive prescription is determined by an objective moment – the commencement of factual possession—rather than the subjective awareness of the owner. Such an approach corresponds to the nature of acquisitive prescription as an institution that stabilizes factual relations and does not place the good faith possessor at the mercy of circumstances pertaining to the title owner. Adopting the Kazakhstani experience of judicial interpretation could contribute to eliminating uncertainty and forming a uniform practice in the application of Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic.

2. The Relationship between the Conditions of Prescriptive Possession: Good Faith, Openness, and Possession as One's Own

In order for possession to be qualified as prescriptive and serve as a basis for acquiring ownership, the law (paragraph 1 of Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic) requires that it be in good faith, open, and continuous. However, neither the Civil Code of the Kyrgyz Republic nor other normative acts clarify the substantive meaning of these conditions. As rightly noted in the literature, some scholars do not consider good faith to be a necessary element at all², or contend that it is relevant only for certain categories of property³. The absence of statutory definitions creates a risk of arbitrary judicial interpretation, as is confirmed by the examples found in the judicial practice of the Kyrgyz Republic [1, p. 37].

In this regard, attention should be drawn to the approach formulated in the Plenary Resolution of the Supreme Court of the Russian Federation, which the author of the original text cites. According to this approach, good faith possession is excluded if the acquisition of the property occurred as a result of an unlawful act or if the property cannot be the subject of acquisitive prescription (for example, an unauthorized construction) [1, p. 37]. The authors of the scientific and practical commentary on the Civil Code of the Kyrgyz Republic further note that good faith cannot be recognized as long as the property may be forcibly reclaimed by its lawful owner [2, p. 321].

It can be argued that these clarifications form an internal logic: good faith and openness of possession, as well as the treatment of the property as one's own, are closely interrelated. The failure to satisfy one of these conditions may lead to the failure of the others, which collectively renders it impossible to qualify the possession as prescriptive. At the same time, the question arises regarding the independent significance of the conditions of openness and possession as one's own, since if good faith is violated, these conditions automatically lose their meaning. This circumstance indicates the need for a clearer normative differentiation of these criteria or for the recognition of good faith as the fundamental (integrative) condition.

¹ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 года № 3 «О практике рассмотрения судами споров о праве на жилище, оставленное собственником» (с изменениями и дополнениями). URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P06000003S> (дата обращения: 15.10.2025).

² Дроздов И.А. К вопросу о добросовестности давностного владельца [Электронный ресурс] // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2009. № 5. URL: <http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition07&issid=2009005000&docid=2> (дата обращения: 15.11.2025);

³ Кузьмина И.Д. Отказ от права собственности на объекты недвижимости // Вестник Томского государственного университета. 2003. № 279. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/otkaz-ot-prava-sobstvennosti-na-obekty-nedvizhimosti> (дата обращения: 15.12.2016)

A comparative analysis with the legislation of the Republic of Kazakhstan shows that in that jurisdiction, the issue of definitions is resolved not at the level of the code, but through judicial interpretation. Paragraph 10 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No. 3 elaborates on the content of each condition with respect to housing relations:

- **Good faith** is interpreted as lawful acquisition of the dwelling as a result of events and actions that are either explicitly recognized by law or do not contradict it, but which have not received proper legal formalization (for example, transfer by the owner without observing the required contractual form);
- **Openness** is manifested in the fact that the person does not conceal their possession, bears the burden of maintaining the property, and pays utility charges;
- **Continuity** is understood as the dwelling remaining in the possession of a single person for the prescribed period without transfer of possession to third parties.

Such clarification, although provided in the context of housing disputes, has general methodological significance for all categories of cases concerning acquisitive prescription. It enables courts to assess factual circumstances consistently and reduces the risk of erroneously qualifying factual possession as prescriptive. In contrast, in the practice of the Kyrgyz Republic, the absence of similar clarifications sometimes leads courts to recognize ownership by acquisitive prescription in favor of a non-titled possessor without properly verifying all conditions, after which the heirs of the owner are forced to restore deadlines through appellate procedures.

3. The Problem of “Suspended” Property and the Consequences of Owner Inaction

An important aspect that goes beyond the formal conditions of acquisitive prescription is the legal fate of property that is actually in the possession of a third party, while the owner, for various reasons, does not reclaim it. Scholars have rightly noted that a situation in which the conditions of acquisitive prescription are not met (for example, due to a lack of good faith) and the owner, for various reasons, cannot or does not wish to exercise a vindicatory claim does not contribute to the harmonious development of civil circulation¹. This state of affairs gives rise to a phenomenon conventionally referred to as “suspended” property: the item remains in the factual possession of a person who has no right to it, while the owner loses the ability to reclaim it (due to the expiration of the limitation period, insufficient evidence, or simple inaction), and the prescriptive possessor does not acquire ownership because not all necessary conditions are satisfied.

In this context, doctrinal literature has suggested softening or abandoning certain conditions of acquisitive prescription as a means of addressing the problem of “suspended” property. However, such an approach appears unjustified, as it undermines the essential characteristics of the institution, which is designed specifically to encourage good faith, open, and continuous possession. Moreover, abandoning the conditions of acquisitive prescription could have the opposite effect—legitimizing bad-faith acquisition. As rightly noted in the literature, the owner retains other means of protection besides vindication: self-protection of rights (within the limits permitted by law), recourse to criminal or administrative measures, and the right to dispose of the property, including its alienation. Exercising these options allows the owner to terminate the state of uncertainty without diminishing the conditions of acquisitive prescription.

Particular significance in this context attaches to prolonged inaction by the owner. If the owner, over a period exceeding the legally established term for acquisitive prescription, takes no action to recover the property, such inaction may be interpreted as evidence of abandonment of ownership (*derelictio*). Pursuant to Article 257 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic, property abandoned by the owner without the intention to retain ownership may be recognized as ownerless and acquired by other subjects in the prescribed manner. This provision, together with the institution of acquisitive prescription, forms a complementary mechanism that allows property which has effectively exited the sphere of the title owner’s interests to be returned to civil circulation.

A comparative analysis with the legislation of the Republic of Kazakhstan shows that in that jurisdiction this mechanism has received more detailed regulation. According to paragraphs 3 and 4 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No. 3 the abandonment of ownership (leaving a dwelling) does not terminate the rights and obligations of the owner until the property is acquired by another person. At the same time, a clear procedure has been established for recognizing property as ownerless: the local executive authority identifies such property, registers it, and, after one year, is entitled to file a claim in court for its recognition as communal property. If the claim is not filed or is denied, the rights of possession, use, and disposition remain with the owner or pass to a third party by virtue of acquisitive prescription. Thus, in Kazakhstan, a coherent system has been created that allows the “suspended” property situation to be resolved through the sequential application of either the rules on ownerless property or the provisions on acquisitive prescription. In contrast, in Kyrgyzstan,

¹ Дроздов И.А. К вопросу о добросовестности давностного владельца [Электронный ресурс] // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2009. № 5. URL: <http://www.szrf.ru/doc.php?nb=edition07&issid=2009005000&docid=2> (дата обращения: 15.11.2025);

although there is a general provision in Article 257 of the Civil Code, there is no comparable detailed procedure for recognizing property as ownerless, which reduces the effectiveness of this mechanism.

4. Procedural Guarantees of the Rights of Parties in Cases of Acquisitive Prescription

The practice of adjudicating disputes related to the recognition of ownership through acquisitive prescription shows that procedural deficiencies at the stage of identifying the parties to the proceedings often result in the annulment of court decisions and protracted litigation. As demonstrated by the judicial practice in the Kyrgyz Republic, insufficient examination of the factual circumstances of the case, as well as the failure to involve persons whose rights and interests may be affected by the decision, leads to the erroneous qualification of factual possession as prescriptive, and the court recognizes ownership in favor of a non-titled possessor. Subsequently, persons not included in the proceedings (for example, the heirs of the owner), upon learning of the decision, are forced to file motions to restore procedural deadlines for appellate review and to challenge a judicial act that has already entered into legal force. Such a situation undermines the principles of legal certainty and the stability of judicial decisions, and highlights the need for a stricter approach in determining the circle of participants in the case, as well as a more thorough verification of the factual circumstances that preceded the acquisition of possession.

The issue of ensuring the rights of all interested parties in cases of acquisitive prescription has not only a procedural but also a substantive dimension, since a decision recognizing ownership affects not only the interests of the plaintiff and defendant but also potentially the rights of the title owner, their heirs, and, in cases involving ownerless property, public legal entities.

In this regard, the experience of the Republic of Kazakhstan is illustrative, where this issue is addressed by imperatively instructing courts to verify the circumstances related to the identification of ownerless property and to involve local executive bodies (akimats), as well as municipal and tax authorities, in the proceedings¹. Such a procedural solution ensures the participation of a public element in the dispute, which is particularly important when the property in question may be recognized as ownerless and transferred to communal ownership. Moreover, paragraph 9 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No. 3 provides a mechanism for protecting the rights of the owner in cases where the local executive authority disposes of a dwelling that has not been judicially recognized as having entered communal ownership: the owner may demand the return of the dwelling or the provision of an equivalent property. This provision creates an additional procedural safeguard, allowing the owner to restore violated rights even after the property has left their possession as a result of public authority actions.

Thus, the Kazakh approach is distinguished by its systematic nature: it does not merely note the necessity of involving interested parties, but provides detailed regulation of the scope of such persons, their procedural rights, and the consequences of improper inclusion. These procedural guarantees enable a balance of interests among all participants in property relations – the owner, the prescriptive possessor, and the public authority – while minimizing the risk of unlawful or unfounded judicial decisions.

It is argued that it would be beneficial for the Kyrgyz Republic to adopt this experience by supplementing the explanations on the application of Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic with a requirement to involve all persons whose rights may be affected in cases of acquisitive prescription, including local self-government bodies (in relation to property that may be recognized as ownerless), as well as the potential heirs of the owner if the owner does not participate in the proceedings. Only through comprehensive and thorough examination of all circumstances surrounding the acquisition and subsequent factual possession of the property by a non-titled possessor, coupled with the proper determination by the court of the circle of parties involved, can an objective and legally grounded conclusion be drawn regarding the compliance or non-compliance with the conditions of acquisitive prescription. Such an approach would contribute to the formation of consistent judicial practice and strengthen the principle of legal certainty in property relations.

Conclusion

The conducted comparative legal analysis allows the following conclusions to be drawn.

In the Kyrgyz Republic, the statutory regulation of acquisitive prescription (Article 265 of the Civil Code of the Kyrgyz Republic) suffers from uncertainty regarding the determination of the commencement of the prescriptive period, as it is tied to the subjective moment when the owner becomes aware of the violation of their right. In the Republic of Kazakhstan, judicial practice has overcome this uncertainty by establishing that the prescriptive period begins from the moment of actual possession of the property, thereby ensuring objectivity and predictability in law enforcement.

¹ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 года № 3 «О практике рассмотрения судами споров о праве на жилище, оставленное собственником» (с изменениями и дополнениями). URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P06000003S> (дата обращения: 15.10.2025).

The conditions of good faith, openness, and continuity of possession in Kyrgyzstan lack legal definitions and are not clarified by the highest judicial authority, resulting in inconsistency in judicial practice. The Kazakh experience demonstrates that specifying these criteria in a regulatory resolution of the Supreme Court (even if applied to a specific category of disputes) allows courts to evaluate factual circumstances consistently and reduces the risk of erroneous qualification of possession as prescriptive.

The problem of "suspended" property, which in Kyrgyzstan is addressed primarily through the institution of acquisitive prescription with long terms, is complemented in Kazakhstan by a clear procedure for recognizing property as ownerless and transferring it to communal ownership. This provides additional incentives for owners to act in defense of their rights while simultaneously establishing a legal avenue for acquiring rights to abandoned property.

Procedural guarantees for the rights of parties involved in cases of acquisitive prescription in Kazakhstan are ensured through the mandatory participation of public authorities in the proceedings and detailed regulation of the consequences of property disposition – measures that are absent in the Kyrgyz practice under analysis.

Overall, it can be stated that in order to improve law enforcement in the Kyrgyz Republic, it would be advisable to adopt certain elements of the Kazakh experience: clarifying, at the level of the highest judicial instance, the substantive content of the conditions of acquisitive prescription, specifying the procedure for calculating the prescriptive period, and developing procedural mechanisms that ensure the participation of all interested parties in the adjudication of this category of disputes. Only such a comprehensive approach can make the institution of acquisitive prescription an effective tool for stabilizing civil turnover, rather than a source of legal uncertainty.

References

1. Ниязова А.Н. К вопросу о последствиях несоблюдения условий приобретательной давности // Научные труды «Эділет» 2019. - №3. – С. 35-39.
2. Научно-практический комментарий к отдельным статьям Гражданского кодекса Кыргызской Республики / Под общ. ред. А.Р. Салиева, А.А. Давлетова, Л.В. Гутниченко. – Бишкек, 2015. – 487 с.
3. Лисаченко А.В. Приобретательная давность в российском гражданском праве Цивилистические записки: Межвузовский сборник научных трудов. – М.: Статут, 2001. – С. 283.
4. Карлова Н.В., Михеева Л.Ю. Приобретательная давность и правила ее применения: практическое пособие. – М.: «Палеотип», 2002. – С. 33.

References

1. Niyazova A.N. On the Consequences of Failure to Comply with the Conditions of Acquisitive Prescription // Scientific Works "Adilet" 2019. - No. 3. - Pp. 35-39.
2. Scientific and Practical Commentary on Certain Articles of the Civil Code of the Kyrgyz Republic / Under the general editorship of A.R. Saliyev, A.A. Davletov, L.V. Gutnichenko. - Bishkek, 2015. - 487 p.
3. Lisachenko A.V. Acquisitive Prescription in Russian Civil Law. Civilistic Notes: Inter-University Collection of Scientific Papers. - Moscow: Statut, 2001. - P. 283.
4. Karlova N.V., Mikheeva L.Yu. Acquisitive Prescription and the Rules for Its Application: A Practical Guide. – М.: "Paleotype", 2002. – P. 33.

А.Н. Ниязова¹

¹З.Ф.Д., профессор, ҚРСУ азаматтық құқық және процесс кафедрасының меңгерушісі, (Бішкек қ. Қырғызстан)

ORCID: 0000-0003-0926-6174, e-mail: a_niazova@mail.ru

**ҚЫРҒЫЗСТАН ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ҚҰҚЫҚ
ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИЕЛЕНУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ МЕРЗІМІ
ИНСТИТУТЫ: САРАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ
БІРЫҢҒАЙЛАНДЫРУ ЖОЛДАРЫ**

Андатпа

Макалада салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде Қырғыз Республикасы мен Қазақстан Республикасының құқықтық жүйелерінде иемдеу құқығының ескіру мерзімін саралау шарттары мен оның есептелуіне қатысты қақтығыстық аспектілер зерттелді. Автор Қырғыз Республикасының Азаматтық кодексінің 265-бабында бекітілген нормативтік белгісіздіктерді анықтайды, атап айтқанда, иелену құқығының мерзімінің басталуы мен меншік иесінің құқық бұзылуы туралы хабардар болу субъективті сәтімен байланысын көрсетеді. Формальды-құқықтық және жүйелік әдістерді пайдалана отырып, Қырғызстан заңнамасында заңды анықтамасы жоқ адалдық, ашықтық және иемденудің үздіксіздігі критерийлері сын тұрғысынан бағаланады. Арнайы назар иемдеу құқығының ақылға қонымды мерзіміне байланысты меншік құқығын тану дауларында мүдделі тұлғалардың құқықтарының процессуалдық кепілдіктеріне аударылды. Қазақстан тәжірибесі негізінде (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулысы №3) құқық қолдану практикасын біріздендіру жолдары ұсынылады: иемдеу құқығының ескіру мерзімі шарттарының мазмұнын түсіндіру, мерзімнің басталу объективті сәтін анықтау, барлық мүдделі тұлғаларды тарту бойынша процессуалдық механизмді жетілдіру. Қырғыз Республикасында иемдеу құқығының ескіру мерзімінің тиімділігін арттыру үшін кейбір қазақстандық модель элементтерін қабылдау қажеттігі туралы қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: иемдеу құқығының парасатты мерзімі, адал иемдік, талап қою құқығының өтелу мерзімі, салыстырмалы-құқықтық талдау, соттық түсіндірме, құқықтық айқындық

А.Н. Ниязова¹

¹д.ю.н., профессор, заведующая кафедрой
гражданского права и процесса КРСУ,
(г. Бишкек, Кыргызстан)

ORCID: 0000-0003-0926-6174, e-mail: a_niazova@mail.ru

ИНСТИТУТ ПРИОБРЕТАТЕЛЬНОЙ ДАВНОСТИ В ПРАВОПОРЯДКАХ КЫРГЫЗСТАНА И КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ И ПУТИ УНИФИКАЦИИ

Аннотация

В статье на основе сравнительно-правового анализа исследуются условия квалификации давностного владения и коллизионные аспекты исчисления сроков приобретательной давности в правовых порядках Кыргызской Республики и Республики Казахстан. Автором выявлены нормативные неопределенности, присущие ст. 265 Гражданского кодекса КР, в частности в части привязки начала течения срока приобретательной давности к субъективному моменту осведомленности собственника о нарушении права. С использованием формально-юридического и системного методов критически оцениваются критерии добросовестности, открытости и непрерывности владения, не имеющие легальной дефиниции в законодательстве Кыргызстана. Особое внимание уделяется процессуальным гарантиям прав заинтересованных лиц в спорах о признании права собственности в силу приобретательной давности. На основе казахстанского опыта (Нормативное постановление Верховного Суда РК № 3) предлагаются пути унификации правоприменительной практики: разъяснение содержания условий давностного владения, определение объективного момента начала течения срока, совершенствование процессуального механизма привлечения всех заинтересованных лиц. Сделан вывод о необходимости восприятия отдельных элементов казахстанской модели для повышения эффективности института приобретательной давности в Кыргызской Республике.

Ключевые слова: приобретательная давность, добросовестное владение, исковая давность, сравнительно-правовой анализ, судебное толкование, правовая определенность

ISTIR 10.87.89

UDC 341.4

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-54-64

W. Heyoung¹, L.F. Tatarinova², D.V. Tatarinov^{3*}¹PhD, Harbin University of Technology, School of Law (Harbin, China)

ORCID ID: 0000-0002-4092-2136; e-mail: 307204815@qq.com

²PhD, Associate Professor, Graduate School of Law "Adilet", Caspian Public University, (Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0000-0001-6857-6821; e-mail: dove_2003@mail.ru

³PhD, Associate Professor, Graduate School of Law "Adilet",

Caspian Public University, (Almaty, Kazakhstan)

e-mail: danila_tatarinov@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-3340-2180

LEGAL DOGMATIC REFLECTION ON "PRIVATE TORTURE CRIME"

Abstract

Article is devoted to the analysis of the legal qualification of acts of torture committed by private individuals, using the case of Reeves Taylor before the Supreme Court of the United Kingdom as an illustrative example. The author examines the problem of expansive interpretation of the United Nations Convention against Torture, particularly with regard to extending its scope to the conduct of non-state actors.

The methodological framework of the study integrates general scientific and special legal approaches, among which the formal-legal method occupies a central place, complemented by historical-legal analysis and the systematization of doctrinal positions through a comprehensive review of the literature. The paper analyzes three principal doctrinal theories justifying the attribution of liability to private individuals for acts of torture: the development theory, the purpose-based theory, and the practice-based theory.

The main conclusion of the study is that extending the scope of UNCAT to private individuals is inadmissible, as it undermines the fundamental principles of the rule of law and legal certainty. Instead, the author proposes the application of legal dogmatics as a methodological tool for interpreting the concept of "public official" within the framework of existing legal norms. Particular attention is given to substantiating the inclusion of the element of official status within the constituent elements of the crime of torture. The author argues that this requirement does not limit the protection of human rights; on the contrary, it ensures effective international legal protection for victims in situations where national judicial systems are incapable of delivering justice.

Keywords: Torture, official identity, legal dogmatic, criminal justice

Introduction

During the Libyan civil war, Charles Taylor led the "National Patriotic Forces of Liberia (NPFL)" to try to defeat the Libyan national government and overthrow the Samuel Kanyon Doe's regime. Charles Taylor's wife, who is known as the mother of the revolution- Reeves Taylor, allowed Charles Taylor's rebels to rape seven women at her headquarters. In June 2017, Reeves Taylor was charged with torture in the UK. On November 13, 2019, the British Supreme Court made a judgment in the R v. Reeves Taylor case, holding that NPFL did not exercise "the functions normally exercised by the government over its civilians" when the alleged crime occurred, so Reeves Taylor's behavior did not comply with the provisions of Article 134 of the <Criminal Justice Act 1988> (CJA) [1]. Subsequently, the British criminal prosecution office appealed. On December 6, 2019, the British Central Criminal Court dismissed all

*Corresponding author, e-mail: danila_tatarinov@mail.ru

charges against Reeves Taylor [2]. The decision and reasoning of the British Supreme Court is an important contribution to its case law, but its judgment has been widely opposed by the international community. The international community argues that the scope of the <United Nations Convention Against Torture> (UNCAT) should be extended to private persons who are not state public officials when committing the crime of torture- Reeves Taylor doesn't have official identity, but should be convicted of torture. The crime of torture is the most serious violation of physical integrity. Therefore, the conviction of Reeves Taylor can undoubtedly meet the just demands of the people of the world, at least the victims of Libya. However, the mainstream scholars' interpretation of the "crime of torture" in Article 1 of the <UNCAT> goes beyond the legal framework of the crime of torture stipulated in the <UNCAT>¹- It fully demonstrates the value conflict between the arrogant and conceited "arbitrary rationality" (substantive rationality) and the technical and professional "evil law also law" (formal rationality) [3].

Since the enlightenment, the formal rationality established by "nulla poena sine lege" in the field of criminal law has laid a foundation for the protection of human rights - people are ends rather than instruments - and it also has independent formal value. As Li Yanqiu pointed out, "formal rationality not only refers to the way in which the law is expressed outside, but also refers to some highly abstract legal concepts and propositions that may be far away from specific things, so the certainty of law is guaranteed to the greatest extent... The certainty of law emphasizes that the law obtains the external functional characteristics expected by people because of the rationalization of form" [4]. Criminal justice includes two dimensions of Justice: form and substance. The international community has violated the principle of the rule of law in order to achieve substantive justice, and the initiative to extend the crime of torture to private individuals is undoubtedly inappropriate. The author believes that a more moderate approach - Legal dogmatic - should be adopted to explain the identity of "officials" within the scope of "literal range" in the existing legal framework. This way not only sets a reasonable boundary for the scope of application of the crime of torture to meet the requirements of substantive justice, but also maintains the stability of international legal norms to ensure formal justice.

Materials and Methods

Literature analysis. The authors have read a lot of literatures, and summarized and sorted out the literatures.

Historical analysis. This paper summarizes the comprehensive meaning of "official identity" through a historical review of "official identity".

From the standpoint of historical jurisprudence, this paper gives a dogmatical explanation of the "official identity" in the "crime of torture". This paper points out that the key to understanding "official identity" is to understand what is "exercising government functions", and the way of "exercising government functions" is "land acquisition", and then control and establish order on the land space. The paper also points out that the theories of "development theory", "purpose theory" and "practice theory" in the international mainstream discourse are all aimed at pursuing substantial justice while ignoring formal justice.

The main task of this paper is to explain why <the Conventions against Torture> stipulates "official identity" as the pillar element of "crime of torture", and explain the legal connotation of "official identity". This paper also points out the problems in the interpretation of "private torture crime" in mainstream discourse.

Results and discussion

Three theories of "private torture crime" in the mainstream discourse of the international community

With the deepening of the international human rights movement, the prohibition of torture has been enshrined in some international legal documents with different levels and different goals. It is true that the prohibition of torture reflects the rational consciousness of humanism, but the reality that "each

¹ According to the definition of torture in <UNCAT>, the legal framework of the crime of torture includes three pillars: (1) the suffering caused by the act and the severity of the suffering; (2) A person who intentionally inflicts pain on others with a view to achieving a particular purpose; (3) There is a link between the abuser and the public or officials.

competent international body under relevant legal instruments has elaborated its own definition" [5] also poses a challenge to the standardization of the international community in determining the reasons for the prohibition of torture. Although scholars have a broad consensus on the purpose dimension – "to prevent interference with human dignity with a particularly serious nature" [6] - beyond the general level, the definition of different elements of the crime of torture will inevitably open the door to differences. After combing the mainstream discourse, the author concludes that the reasons why scholars advocate "private torture crime" are mainly divided into "development theory", "purpose theory" and "practice theory".

(1) Development Theory: it is a historical necessity to extend the crime of torture to private acts

The jurists who hold this view prefer to deduce the norms through the way of historical progression. They believe that the subject of the crime of torture will inevitably expand to the private sphere with the development of the civilization of the rule of law. For example, Manfred Nowak reviewed the development history of <UNCAT> and pointed out, "Since the <Universal Declaration of human rights> (UDHR) and the <International Covenant on Civil and Political Rights> (ICCPR) comprehensively and absolutely prohibited torture in 1948, the world's first 'torture report' was issued in 1973, <the United Nations Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment> (UNCAT) was promulgated in 1975, followed by the <Costa Rica Agreement>, and then the <Convention on Enforced Disappearances> (CED) in 2000, let alone the <Geneva Convention> and other international treaties," [7] the international community is increasingly committed to making countries include the "Prohibition of torture" in their national codes in order to combat impunity and safeguard human dignity. Professor Paola Gaeta deduced the historical practice from the judicial practice of the ICTY: "The definition of torture contained in Article 1 of the <UNCAT> reflects the content of customary international law and is therefore applicable to the purposes of the jurisdiction of the International Criminal Court over war crimes and crimes against humanity. However, it broadly interprets the requirements of the <UNCAT>, according to which prohibited acts should be committed with the participation, instigation or consent of a public official or other person acting in an official capacity... It can be said that the trial chamber adopted this position in order to allow a torture review of whether acts committed by members of non state armed groups in the country are in violation of common article 3 of the <Geneva Conventions>" [5]. Professor Gaeta deduces the judicial practices and believes that it is a historical necessity to expand the scope of application of the crime of torture. Starting from the theory that "the bad nature of the act itself is mobile", Professor E'milie Pottle asserted that "torture can be extended to other bad acts (private acts)" [8].

Although many scholars have different perspectives, they hold almost the same views - history is advancing, and so is the law. Therefore, it is a historical necessity for torture to expand from "official act" to "unofficial act".

(2) Purpose Theory: the extension of torture to private acts helps to protect human rights

Karl Larenz pointed out: "the ultimate goal function of legal interpretation is to explore the standard significance of law in today's legal order, and this goal can be achieved only by considering the intention of legislators in history and their specific normative ideas" [9]. In order to prove their own claims, scholars who hold the view of "purpose theory" have discussed the definition of torture in <UNCAT> from the perspective of legal purpose, clarifying that "the original intention of the legislator" covers "private acts of torture". For example, Ginevra Le Moli passionately pointed out: "considering that the protection of human dignity is the inherent purpose of the prohibition of torture, the status of offenders as public or private actors is irrelevant" [10]. Professor Manfred Nowak demonstrated from the purpose of the establishment of UNCAT: "In my opinion, there are three main contents and basic principles of <UNCAT> today: first, combating impunity... Second, prevention... And finally, on victims of torture and rehabilitation. Considering that article 4 of the <UNCAT> requires States to criminalize torture, this is the main reason why torture is defined in the Convention" [7]. In the interview, Professor Nowak raised the narrowness of the definition of torture in Article 1 of the <UNCAT> more than once, and angrily stressed that "the interpretation of torture should include as many acquiescence elements as possible" [7], and the concentrated expression of this acquiescence factor is that "even if (the crime of torture) is committed by private actors, if the state does not take any action, the state has violated its obligations by acquiescence". In other words, private acts can constitute "collusion" in the crime of state torture. In addition, Professor Andrew Clapham also pointed out the defects of the jurisdictional limitations of

the <UNCAT> from the perspective of the overall interests of mankind, and said categorically: "(I) do not believe that the drafters intended to draw a clear line between torture as a crime of state action and torture as a prohibited act for all" [11].

All of us, including the author, recognize that the purpose of <UNCAT> is to protect human dignity and safeguard human physical rights. However, this does not mean that this paper agrees with scholars' interpretation beyond the range of legal framework based on legal purposes, or violating the principle of rule of law.

(3) Practice Theory: the legislative practice of various countries provides a realistic basis for extending the crime of torture to private acts

From the perspective of philosophy, the scientificity of a proposition lies not in its logical self-consistency, but in its practical effect. Scholars who hold the "Practice Theory" demonstrate that "expanding the scope of application of the crime of torture" is reasonable in practice from the perspective of international and domestic legislative practice.

In the international dimension, they pointed out that as the universal declaration of human rights against torture, the <UNCAT> has provided guidance for the legislative practice of countries against torture. After the <UNCAT>, the <European Convention on Human Rights> (UHR), the <American Convention on Human Rights (ACHR)> and the <ASEAN Convention on Human Rights> have all prohibited acts of torture, even the <Rome Statute> includes torture as an element of "crime against humanity" or "war crime" in international criminal law. The emergence of numerous international treaties indicates that "protecting human dignity and prohibiting torture" has become a consensus in the international community.

In the dimension of domestic legislation, scholars have provided detailed arguments to prove that there is a practical basis for expanding the scope of application of the crime of torture. For example, Professor Chean W.L. pointed out: "the laws of India, Malaysia, Singapore and other countries extend the prohibition of torture to any ordinary person" [12]. Professor Ginevra Le Moli pointed out: "Brazil, Honduras, Mexico, Argentina, Italy and other countries have all eliminated the requirement of public officials or other officials to participate in the process of torture by expanding the full privatization of torture crimes in their domestic legal systems"[10].

Criticism of three theories

It is undeniable that the direct purpose of the criminal law is to punish crimes and protect the rights of victims. As Ma Rongchun said: "The substantive rationality of Criminal Law refers to the criminal law practice seeking the purpose of criminal law in embodying the value of maintenance, confirmation or coordination... Any proposition of criminal law and even the position of criminal law named "doctrine" should seek support from the rule of law and human rights... The 'social responsiveness' of criminal law makes the two criminal law values of protecting human rights and protecting society present an unprecedented positive color" [13]. Scholars demonstrate the rationality of "crime of torture extends to private act" from the dimension of substantive rationality, aiming to promote the protection of human rights, which is commendable. But this romantic reasoning ignores the premise of realizing the legal purpose- Respect the law!

(1) Criticism of "Development Theory"

Scholars who hold the "development theory" believe that the law is constantly developing. For example, Novak, E'milie Pottle and other scholars cited numerous norms of international law to illustrate the rationality of "extending torture to private acts". However, it is undeniable that all current official international law documents on the crime of torture clearly stipulate that the official identity of the actor is a constituent element of the crime of torture. Even Novak and E'milie Pottle admitted that "the link between the abuser and the public or officials" is "one of the three pillars of the international prohibition of torture" [14]. The crime of torture is an international crime. The determination of this crime must be in strict accordance with the existing norms of international law, or it will violate the basic principle of "nulla poena sine lege".

(2) Criticism on the "Purpose Theory"

The rule of law is developed from outside to inside - society is controlled by law, and law has external formality. The systematization and scientization of legal rules based on rational control and the formalization of the process of law making and application can provide stable expectations for people's behavior. Therefore, in order to ensure stability, the law is often an abstract concept or rule far away

from specific things, so as to avoid arbitrary control of the law and make the law fall into nihilism. In short, the rule of law is the formal rule of law. Any interpretation of law can't go beyond the original legal framework. As Beccaria pointed out in <Dei Delitti E Delle Pene>: "the spirit of law needs to be explored, and there is no more dangerous axiom than this" [15]. Whether it is domestic law or international law, crime can't be arbitrarily identified in theory, but must be measured according to the provisions of international conventions, and must have the basis of international law. Therefore, the basic principle of "nulla poena sine lege" is equally applicable to the crime of torture, whether it is domestic law or international law.

(3) Criticism of "Practice Theory"

As pointed out above, any criminal justice practice must strictly follow the general principle of "nulla poena sine lege", which is not only the internal requirement of the principle of rule of law, but also the fundamental guarantee of human rights protection.

In the international dimension, the judicial practice of the crime of torture can be traced back to the "crime against humanity" in the <Charter of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia>. For example, in the Freddy case, the trial chamber stated that "the definition of torture contained in Article 1 of the <UNCAT> reflects the content of customary international law and is therefore applicable for the purposes of the jurisdiction of the International Criminal Court over war crimes and crimes against humanity" [16]. However, the court has broadly interpreted the requirements of the <UNCAT>. According to the treaty requirements, prohibited acts should be performed with the participation of public officials or other persons in an official capacity or with their instigation, consent or acquiescence. The court stressed that "at least one of the persons involved in the process of torture must be a public official, or at least must act in a non-private capacity, like, as a de-facto organ of a state or any other entity with authority to act." [16]. Even in the later Kunarak case, the trial chamber held that "torture includes the intentional infliction of serious suffering for a specific purpose, so relying on two of the three pillars of the definition of the <UNCAT>, the third element is not required to define torture as a war crime or a crime against humanity, that is, torture is committed by a public official or a person in an official capacity or participation... This requirement has nothing to do with international criminal law and is therefore not an essential element in the definition of torture under international humanitarian law" [17]. However, the appeals chamber recognized the judgment of the trial chamber on Freddy, and still recognized that "at least one of the persons claiming to participate in the torture proceedings must be a public official or, in any case, at least a person acting in a non-private capacity". It can be seen from this that the legislation and judicial practice in the field of international criminal law have not jumped out of the scope of <UNCAT>.

In the field of domestic law, Professor Ginevra Le Moli made statistics that "the perpetrator of the crime of torture must have an official identity" is still the mainstream discourse in the legislative practice of various countries [10]. In other words, the legislative practice of sovereign states is not enough to prove the legitimacy of the "practice theory" that "the crime of torture extends to private acts". In addition, it should be noted that the crime of torture, as an international crime, its legal source is international treaties, customary international law or general legal principles. The specific norms in national legislation can't be used as its legal source, which means that domestic legislative practice only has reference value, not effectiveness value.

Conclusion

"The legal dogmatic does not advocate criticizing the law, but devotes itself to the interpretation of the law. Through the interpretation of the law, the law can be easily understood, and even the loopholes in the law can be filled within a certain limit. The study of legal dogmatic has not made researchers lose their initiative and become slaves of the law, but offers another way to make the law more perfect" [18]. The legal dogmatic includes interpretation in a narrow sense, but it is not limited to interpretation. On the premise of respecting the law, it makes the law meet the needs of social development and avoids the inherent lag defects of the law through interpretation within the range of words.

Why "official identity" is stipulated in the <UNCAT> in the crime of torture?

Whether it is the <UNCAT>, <ICCPR>, <EUPR> or the <Geneva Conventions>, any international treaty on the crime of torture clearly stipulates "the official identity of the actor". Therefore, the quali-

fication element of the official identity of the actor has also become one of the three pillars of the crime of torture. International scholars generally hold a negative attitude towards the judgment of the British Supreme Court, and believe that the court "in order to maintain the stability of the rules (official identity) so that acts of torture that seriously infringe on human rights are not punished by law"[19] is a misinterpretation of the rule of law. Scholars all acknowledge that the purpose of the <UNCAT> is to prohibit torture and protect human rights. Since its purpose is to protect human rights, why should legislators add the restrictive element of "official status" when defining the crime of torture? Except that Professor E'milie Pottle talked about this issue in a negative position, few people mentioned it. Professor E'milie Pottle believes that the <UNCAT> is the result of long-term negotiations among countries and is a pragmatic compromise. Because the provision of "acting in an official capacity" is vague enough and associating with the official can make the crime of torture "mobility diversity" – transforming ordinary criminal crimes into international crimes, and the offenders can escape criticism under the protection of national sovereignty.

The author believes that this view is biased. In essence, international treaties are the transfer of national sovereignty. In fact, the international community is still an "anarchic state of fighting for its own interests" [20]. Therefore, the process of creating the statute must be a process of compromise. However, it is worth noting that since the <UNCAT> puts officials of sovereign states at risk of international punishment, why should the international community still create and sign the <UNCAT>? Bassiouni gave us the answer – "because the immortal human value is recognized by all human kinds" [20]! Since torture is against human reason, why does the international community add the restrictive element that "the perpetrator must have an official identity" when defining "torture"? The author believes that the theoretical basis of this provision is "collective evil is greater than individual evil".

From Aristotle's time to nowadays, philosophers, behaviorists, sociologists and other scholars all believe that human nature has a tendency to harm others (or to surpass others) [21]. When individual behavior turns into collective behavior, can human nature be improved? The answer is not only negative, but also pessimistic. "The consequences of collective deviant acts are often several times the sum of the consequences of individual acts in the collective, which has been confirmed by the barbarity and cruelty of genocide and crimes against humanity. Driven by instinct, people are sometimes mean. However, if social control measures are weakened or ineffective, these instincts will play a worse role in collective behavior. At this time, the worst primitive instincts will become explicit and lead to destructive consequences" [20]. However, it should be noted that the way of demonstrating sovereignty by social contract originated from Hobbes led to the neutrality of the state and the technicalization of politics until Hegel finally separated the state from the civil society, and both the state and sovereignty lost their ontological status in politics. How can the artificial virtual political community achieve collective evil? On the basis of "control theory", Roxin put forward the theory of "criminal domination established by using organized power institutions" [22]. Professor Roxin pointed out: "the establishment of organizational domination needs to meet three conditions: first, order the perpetrators to use the authority to issue orders; second, the authority they use is in violation of the law; third, the members of the organization who directly commit crimes are replaceable" [22]. In Roxin's theory, the state can operate on its own like a machine, and the controller is the person who pulls the "trigger". The fundamental reason why the evil of the state or the collective is greater than the evil of the individual is that it "grasps an inherent lethal force" [23], and the members of this inherent lethal force are endless. In addition, the crimes regarded as international crimes are all "endangering the interests of the international community, threatening human peace and security, and shaking the conscience of mankind" [20]. However, private torture acts do not have this characteristic. Even torture itself "must be related to the background factors of violence before it can be regarded as an international crime" [5]. In other words, the crime of torture must be associated with official status to have "enough" social harmfulness. Therefore, the <UNCAT> stipulates that the perpetrators of the crime of torture must have an "official identity" not to limit their role in protecting human rights, but to provide protection for the victims of torture when they are unable to seek judicial justice in their own country by defining acts of torture as international crimes.

Understanding "official identity" from the perspective of historical jurisprudence

"Acting in an official capacity" in Article 1 of the <UNCAT> is the identity element of the perpetrators of the crime of torture. The British Supreme Court held that: "Acting in an official capacity means that the perpetrator exercises similar government functions against civilians in times of peace or war"

[1]. A person acting in an official capacity includes "a person who acts for or on behalf of the organization or institution in an area controlled by the organization or institution in a capacity other than a private or personal capacity and who has committed relevant acts, a function normally exercised by the government against its civilians. In addition, it includes any such person acting in times of peace or in situations of armed conflict" [1]. As we know from the history, the political organizations and their leaders played an important role in preserving the nationhood of a state [24]. The judicial interpretation of the British Supreme Court covers almost all the thinking about "official identity". The court's interpretation distinguishes between "governmental functions" and "purely military activities". By examining whether a political entity has established a sufficient degree of control, authority and organization, it is determined whether the political entity has become an official or quasi-official authority, rather than a purely military group.

Through the analysis of the judgment, the key to judge whether the actor has "official identity" is whether he can "exercise government functions", and the key to understand the abstract concept of "exercise government functions" is to grasp the concept of "government functions". This paper holds that the fundamental way to exercise government functions is to "occupy the land, then control the land space, and determine the order on the land".

Since Hobbes and Locke, the theory of the combination of government, state and sovereignty has become an important ontological content of political science. "Land is connected with legal rights because it carries the rules and fields of human common life" [25], and in the original action of occupying as the basis of legal power, the government and the state have laid the foundation of legal power in both inward and outward aspects: "Inward, that is to say, within the occupying group, the possession relationship and property relationship connected with the initial division and determination of land can be created; outward, the occupying group is often opposed to other forces that seize and occupy land" [25]. The sovereign state in today's society is a "legal Empire" with ruling power built by laws. Officials are just the executors of the law, and the law is "to distinguish our laws on the ground" [25] – In other words, law is the standard to divide and locate the foundation and ground of the land in a specific way, and the basic structure of the resulting political, economic and religious order – "All property rights and legal rights are determined by the land, which originates from the initial acquisition of the land of the whole earth. Kant pointed out that the original acquisition is nothing but land" [25]. In short, government officials are the executors of the land and the legal order on the land. This means that the most fundamental premise for the exercise of government functions is to obtain the mother of legal power - land, that is, the rule is the rule over the land first, and then the rule over the residents on the land. In the case of Mrs. Reeves Taylor, whether the "NPFL" led by Mrs. Reeves Taylor and Charles Taylor has completed the land occupation. The answer is obviously yes. Charles Taylor was the president of Libya from 1997 to 2003. Even though Libya has been in civil war since 1991, it is undeniable that Charles Taylor still controls most of the territory of Libya, and Mrs. Reeves Taylor is a senior member of NPFL. In other words, Taylor and his wife have the power basis to exercise government functions.

It may be pointed out that having the premise of exercising government functions does not mean that government functions can be exercised, so whether NPFL can exercise government functions as a military organization is still in doubt. As pointed out above, the premise of exercising government functions is to occupy land, but NPFL has not been internationally recognized. Whether it has legal government qualification is also the focus of debate between the British Supreme Court [1] and the international legal community [6]. Through the analysis of the content of the debate, it can be seen that the debaters all understand "occupation, government and constitution" from the standpoint of positivist law, but few scholars interpret these concepts from the standpoint of historical law.

From the perspective of legal history, excluding those acts of violence that quickly self-destruct, occupation can be divided into two types: one is the occupation inherent in the overall order of existing international law; The other is to break away from the existing space order and establish a new law in the overall space field of the existing neighboring countries. "Every occupation is always accompanied by territorial change... It is a process of building a new law" [25], positivist jurists – jurists of constructive law and statutory law - tend to believe that only the existing order and process inherent in the established order, that's to say, only in the established and stable field, especially the system with national legitimacy (the first form of occupation), can they enter their research and investigation field of vision. They are willing to regard the process of constructing order as an illegal problem and reject it. They found that it

made sense to attribute all questions of legitimacy to the constitution or to the will of the country considered to have personality. However, when it comes to what is the origin of the constitution or what is the origin of the state, positivist law can't answer the legal rights of the Constitution and the source of the government. However, when we examine the constitution, the government and the country from the perspective of historical law and political law, we can clearly realize that "the constitution is a specific way of life that is automatically given together with each existing political entity" [25], is the basis for absolute constitution, formulating constitutional laws and exercising government functions. And the formulation of absolute constitution (constitutional power) is accompanied by land occupation at the same time. Therefore, both methods of occupation reflect the unity of legal power and occupation. In this sense, NPFL also has the legal power to exercise government functions, that is, Mrs. Reeves Taylor has official identity.

Derivative value: maintaining the formal value of <UNCAT> and solving practical problems

Why does this article adopt a more moderate and even conservative way to explain the "crime of torture" in the eyes of most scholars? This article holds that the purpose of <UNCAT> is not to suppress torture itself, but to respond to the widespread and systematic torture in Latin America and other parts of the world [26]. As a human rights treaty, <UNCAT> not only has the function of protecting human rights, but also has its own independent normative value – "in judicial activities, the only criterion to distinguish between crime and non-crime is whether the act conforms to the provisions of the criminal law, that is, whether the act has criminal illegality. Therefore, in judicial activities, when there is a conflict between substantive rationality and formal rationality, I think we should choose formal rationality and give up substantive rationality. Only in this way can we uphold the independent value of abiding by the law and realize social justice through the law" [27].

In order to understand the basic principles of UNCAT, we need to review the broader background of the 1970s. <UNCAT> is the product of Amnesty International's long-standing campaign against the so-called "torture crisis" and torture of political prisoners [28]. This campaign has greatly affected the international community, so that the General Assembly adopted resolution 3452 on December 9, 1975. The resolution included the <Declaration on the Protection of All Persons from Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment>, which also laid the foundation for the <UNCAT>. Both the British Supreme Court and positivist jurists in the international community believe that "other entities exercising effective powers (contents of the declaration)" should be understood as entities similar to countries, and such entities should be recognized by all members of the United Nations. Therefore, according to the preamble of the UNCAT, "the purpose of the UNCAT is to make the fight against torture more effective around the world. The drafters can achieve this goal in two ways: The first is that the State Party criminalizes acts of torture committed in its domestic law by public officials or persons acting in an official capacity or with their consent; The second is to establish its jurisdiction (quasi universal jurisdiction) [19] over any suspected crime of torture within the national jurisdiction." Undoubtedly, the strict interpretation of the UNCAT first upholds the principle of the rule of law. Secondly, the strict interpretation of the UNCAT also urges the State Party to actively carry out domestic legislation to protect human rights, which can objectively promote the development of domestic and international legal capacity.

It should be noted that there is no tension between the independent normative value of UNCAT and legal dogma, and the provisions of "as a guideline for all States and other entities exercising effective power" in the <Declaration on the Protection of All Persons from Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment> provides a reasonable basis for the legal dogma interpretation of this article. When explaining this provision of the declaration, Professor Rodly pointed out: "the concept of public officials used in the declaration in the definition of torture is designed to go beyond state officials, including officials of other political entities that can effectively control the civilian population" [29, p. 30]. Professor Rodly did not understand the definition of torture in the declaration from the standpoint of empirical law, but explained "official identity" from the perspective of historical law and political law. This paper holds that Professor Rodly's explanation is not only reasonable in theory, but also of practical significance. For example, although China's Taiwan, Hong Kong and Macao regions do not have national qualifications – they have not been recognized as countries by the United Nations - under China's "one country, two systems" policy, no country or individual can deny that they all participate in international practice as "Hong Kong of China", "Taiwan of China" and "Macao of China" and can also independently exercise government functions within their jurisdiction. In addition, the international

community can't deny that Palestine [30] and Cyprus can exercise government functions within their jurisdiction.

With the deepening of the concept of human rights, torture is prohibited in international human rights law, international humanitarian law, international criminal law and even domestic law, which reflects the rational consciousness in the world, but it does not mean that legal interpretation can go beyond the principle of legal certainty. Maintaining the stability of legal provisions not only makes it possible to follow the method of legal governance, but also makes the means of pursuing justice follow formal justice – a more effective way. Taking legal texts as the starting point, legal dogmatic creates legal concepts, enriches the form of law, and expands the scope of law. It includes interpretation in a narrow sense, but is not limited to interpretation. By summarizing the logical analysis of legal concepts into a system, it not only realizes the advancement of legal norms with the times, but also acts on the verification of judicial decisions, so as to promote people's inner obedience to the law. In addition, "what is law depends on what is the standard of legitimacy, which is multidimensional" [31]. Therefore, the study of law is rooted in the law, but it cannot be limited to the law. Instead, it must go deep into the political, social, historical, economic and other fields to explore the potential meaning of the legal text, and meet the requirements of social progress on the premise of maintaining normative stability through doctrinal interpretation.

References

1. R v Reeves Taylor v Crown Prosecution Service [2019] UKSC 51 // Supreme Court of the United Kingdom. URL: <https://supremecourt.uk/cases/uksc-2019-0028> (accessed: 05.03.2026).
2. Weber M. Economics and Society. Trans. by Lin Rongyuan. Beijing: Commercial Press, 1970. – P. 710-730.
3. Li Yanqiu. On the relationship between logical judgment and value judgment in legal reasoning // Study & Exploration, 2010. – No. 6. – P. 99-103.
4. Gaeta P. Another Step in What it Means to Be Human – Prohibition v. Criminalization of Torture as a Private Act // Journal of International Criminal Justice. 2021. – Vol. 19. – P. 425-438. URL: <https://academic.oup.com/jicj/article-abstract/19/2/425/6294216>
5. Терновая Н.С. Понятие и классификация принципов местного самоуправления // Вестник Карагандинского университета, 2014. – № 73. – С. 35–41.
6. Nowak M. Can Private Actors Torture? // Journal of International Criminal Justice, 2021. – Vol. 19. – P. 415-423. URL: <https://academic.oup.com/jicj/article-abstract/19/2/415/6295723>
7. Pottle E. What is Torture? Making the Case for Expanding the Definition to Include Private Individuals as Perpetrators // Journal of International Criminal Justice, 2021. – Vol. 19. – P. 407-413.
8. Larenz K. Legal Methodology. Trans. by Chen Ai'e. Beijing: Commercial Press, 2004. – P. 11.
9. Le Moli G. Torture by Non-state Actors: Four Inquiries // Journal of International Criminal Justice, 2021. – Vol. 19. – P. 363-391. URL: <https://academic.oup.com/jicj/article-abstract/19/2/363/6357821>
10. Clapham A. Thinking Beyond the Offence of Torture // Journal of International Criminal Justice, 2021. – Vol. 19. – P. 439-446.
11. Cheah W.L. Some Views on Torture from Asian // Journal of International Criminal Justice, 2021. – Vol. 19. – P. 447-453.
12. Ma Rongchun. Formal rationality or substantive rationality: an in-depth study of the debate on the interpretation of criminal law // Oriental Law, 2015. – No. 2. – P. 19–36.
13. Rodley N. The Definitions of Torture in International Law // Current Legal Problems, 2002. – Vol. 55. – P. 467-493.
14. Beccaria C. Dei Delitti e Delle Pene. Trans. by Huang Feng. Beijing: Peking University Press, 2008. – P. 12.
15. ICTY. Prosecutor v. Furundžija (IT-95-17/1-T), Judgment, 10 December 1998 // International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf> (accessed: 07.03.2026).
16. ICTY. Prosecutor v. Kunarac et al. (IT-96-23/1-T), Judgment, 22 February 2001 // International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e.pdf> (accessed: 08.03.2026).
17. Chen Xingliang. Doctrinalization of criminal law knowledge // Chinese Journal of Law, 2011. –

- No. 6. – P. 27-30.
18. Eatwell T., Powles S. "Quasi-governors" and Questions Relating to Impunity and Legal Certainty // *Journal of International Criminal Justice*, 2021. – Vol. 19. – P. 393-406.
 19. Bassiouni M. *Introduction to International Criminal Law*. Beijing: Law Press, 2006. – P. 26, 30, 151, 595.
 20. Li Meng. Why is the state of nature a state of war: Two proofs of Hobbes and the reconstruction of human nature // *Journal of Yunnan University*, 2014. – No. 5. – P. 3-23.
 21. Roxin C. On criminal domination established by using organized power institutions // *Peking University Law Journal*, 2016. – No. 6. – P. 1646-1654.
 22. A/CONF.183/C.1/L.2 // United Nations Official Documents System. URL: <https://undocs.org/A/CONF.183/C.1/L.2> (accessed: 07.03.2026).
 23. Botagarin, R.B. Polish Political Parties and Social Organizations and Their Attitude toward National Statehood. *Vestnik of Karaganda University*, 2015, No. 329. – P. 103-108. (in Russian).
 24. Schmitt K. *The Nomos of the Earth*. Shanghai: Shanghai People Press, 2017. – P. 1, 6, 8, 12.
 25. Nowak M., Birk M., Monina G. (eds.). *The United Nations Convention against Torture: A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 2019. – P. 6.
 26. Burgers H., Danelius H. *The United Nations Convention against Torture: A Handbook*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 1988. – P. 119.
 27. Deng Zibin. *Criticism on the Concept of Substantive Criminal Law in China*. Beijing: Law Press, 2009. – P. 8.
 28. Amnesty International (UK). *Epidemic Torture*. 10 September 1973. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/act40/003/1973/en/> (accessed: 08.03.2026).
 29. Rodley N., Pollard M. *Treatment of Prisoners under International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2009 – 750 p.
 30. ICC-01/18-59. *Court's Territorial Jurisdiction in Palestine*. Part Introduction. 13 February 2020. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/18-59> (accessed: 08.03.2026).

В. Хэюн¹, Л.Ф. Татарина², Д.В. Татарин^{3*}

¹доктор PhD, Харбинский технологический университет,
Школа права (г. Харбин, Китай)

ORCID ID: 0000-0002-4092-2136; e-mail: 307204815@qq.com

²к.ю.н., ассоциированный профессор Высшей школы права «Эділет»
Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)
ORCID ID: 0000-0001-6857-6821; e-mail: dove_2003@mail.ru

³к.ю.н., ассоциированный профессор Высшей школы права «Эділет»
Каспийского общественного университета, (г. Алматы, Казахстан)
ORCID ID: 0000-0003-3340-2180; e-mail: danila_tatarinov@mail.ru

ПРАВОВЫЕ ДОГМАТИЧЕСКИЕ СУЖДЕНИЯ О «ПРЕСТУПЛЕНИИ С ПРИМЕНЕНИЕМ ПЫТОК»

Аннотация

Статья посвящена анализу правовой квалификации пыток, совершенных частными лицами, на примере дела Ривз Тейлор в Верховном суде Великобритании. Автор рассматривает проблему расширительного толкования Конвенции ООН против пыток в части распространения ее действия на действия негосударственных субъектов.

Методологическая база исследования объединяет общенаучные и специально-юридические подходы, среди которых ведущее место занимает формально-юридический метод, дополненный историко-правовым анализом и систематизацией доктринальных позиций через анализ литературы. В работе анализируются три основные доктринальные теории, обосновывающие необхо-

димось привлечения частных лиц к ответственности за пытки: теория развития, теория цели и теория практики.

Основной вывод исследования заключается в том, что расширение сферы применения UNCAT на частных лиц является недопустимым, поскольку нарушает фундаментальные принципы верховенства права и правовой определенности. Вместо этого предлагается использовать методологию юридической догматики для интерпретации понятия "должностное лицо" в рамках существующих правовых норм. Особое внимание уделяется обоснованию включения признака официального статуса в состав преступления пыток. Автор утверждает, что данное требование не ограничивает защиту прав человека, а напротив, обеспечивает эффективную международно-правовую защиту жертв в случаях, когда национальные судебные системы неспособны обеспечить правосудие.

Ключевые слова: пытка, официальная идентичность, правовая догматика, уголовное правосудие

В. Хэюн¹, Л.Ф. Татарина², Д.В. Татаринов^{3*}

1 PhD докторы, Харбин технологиялық университетінің Құқық мектебі
(Харбин қ., Қытай)

ORCID ID: 0000-0002-4092-2136; e-mail: 307204815@qq.com

2 З.ғ.к., Каспий Қоғамдық Университеті «Әділет» Жоғары Құқық мектебінің
қауымдастырылған профессоры (Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0000-0001-6857-6821; e-mail: dove_2003@mail.ru

3 З.ғ.к., Каспий Қоғамдық Университеті «Әділет» Жоғары Құқық мектебінің
қауымдастырылған профессоры (Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0000-0003-3340-2180; e-mail: danila_tatarinov@mail.ru

«АЗАПТАУЛАРДЫ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫС» ТУРАЛЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДОГМАТИКАЛЫҚ ПАЙЫМДАУЛАР

Андатпа

Мақалада жеке тұлғалар жасаған азаптау әрекеттерін құқықтық саралау мәселесі Ұлыбритания Жоғарғы сотындағы Ривз Тейлор ісі мысалында талданады. Автор БҰҰ-ның Азаптауларға қарсы конвенциясының қолданылу аясын мемлекеттік емес субъектілердің әрекеттеріне тарату тұрғысындағы кеңейтпелі түсіндіру мәселесін қарастырады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі жалпығылыми және арнайы-құқықтық тәсілдерді біріктіреді, олардың ішінде формальды-зани әдіс жетекші орын алады, сондай-ақ тарихи-құқықтық талдаумен және әдебиеттерді зерделеу арқылы доктриналық ұстанымдарды жүйелеумен толықтырылады. Жұмыста жеке тұлғаларды азаптау үшін жауапкершілікке тартудың қажеттілігін негіздейтін үш негізгі доктриналық теория талданады: даму теориясы, мақсат теориясы және практика теориясы.

Зерттеудің негізгі қорытындысы – UNCAT қолданылу аясын жеке тұлғаларға кеңейтуге жол берілмейді, бұл құқық үстемдігі мен құқықтық айқындықтың іргелі қағидаттарын бұзады. Осыған байланысты автор қолданыстағы құқықтық нормалар шеңберінде «лауазымды тұлға» ұғымын түсіндіру үшін құқықтық догматика әдіснамасын қолдануды ұсынады. Сонымен қатар, азаптау қылмысының құрамына ресми мәртебе белгісін енгізудің негіздемесіне ерекше назар аударылады. Автор бұл талап адам құқықтарын қорғауды шектемейтінін, керісінше, ұлттық сот жүйелері әділ сот төрелігін қамтамасыз ете алмайтын жағдайларда жәбірленушілерді тиімді халықаралық-құқықтық қорғауды қамтамасыз ететінін атап өтеді.

Түйін сөздер: азаптау, ресми сәйкестілік, құқықтық догма, қылмыстық сот төрелігі

4 – бөлім
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ
ПРОЦЕСС.
АҚПАРАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК

Раздел 4

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС.
ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ

Section 4

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE.
INFORMATION LAW AND SECURITY

ГРНТИ 10.77.01

УДК 343.2/.7

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-66-74

Н.М. Батырбай^{1*}, Н.Д. Тлешалиев²

¹доктор PhD, заместитель декана высшей школы права «Адилет»
Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)
e-mail: nurbol.ansar2019@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-9679-2262

²доктор PhD, руководитель управления профилактики коррупции
Департамента Агентства Республики Казахстан
по делам государственной службы по городу Алматы
(г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0000-0003-3871-866X; e-mail: ali_2301@mail.ru

БОРЬБА С ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЙ КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ СОТРУДНИКАМИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ И СПЕЦИАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы борьбы с транснациональной киберпреступностью сотрудниками правоохранительных и специальных государственных органов Республики Казахстан. Проанализированы особенности и тенденции развития киберпреступности в условиях цифровизации и глобализации, а также выявлены ключевые проблемы, возникающие при её предупреждении, выявлении и расследовании. Особое внимание уделено анализу действующего законодательства Республики Казахстан и его соответствию международным стандартам в сфере противодействия киберугрозам. Рассмотрены вопросы межведомственного взаимодействия и международного сотрудничества, включая обмен информацией и участие в совместных операциях.

В ходе исследования использованы общенаучные и специальные методы, включая системный, сравнительно-правовой, статистический и формально-юридический анализ. На основе проведенного исследования сформулированы предложения, направленные на совершенствование нормативно-правовой базы, повышение эффективности деятельности правоохранительных и специальных органов, развитие цифровых технологий и укрепление международного взаимодействия.

Сделан вывод о необходимости комплексного подхода к противодействию транснациональной киберпреступности, включающего правовые, организационные и технологические меры. Так же в статье проведен анализ практики борьбы с транснациональной киберпреступностью, на основании которого выделены основные этапы, проблемы и предложены пути их разрешения. В связи с распространенностью и повышенной общественной опасностью киберугроз, данным вопросом озабочены многие отечественные и зарубежные исследователи.

Ключевые слова: транснациональная киберпреступность, противодействие преступности, предупреждение преступности, национальная безопасность, правоохранительные органы, преступность, меры.

*Автор-корреспондент, e-mail: nurbol.ansar2019@gmail.com

Введение

Использование сети Интернет растет экспоненциальными темпами: в настоящее время насчитывается более 3,8 млрд пользователей по всему миру, что составляет почти 47 % населения планеты. Согласно оценкам, пользователи проводят в социальных сетях около пяти лет своей жизни¹. Во многих странах резкий всплеск количества подключений к глобальной сети совпал по времени с экономическими и демографическими преобразованиями, ростом разрыва в доходах, сокращением расходов в частном секторе и снижением финансовой ликвидности. На общемировом уровне правоохранительные органы отмечают рост киберпреступности в связи с тем, что как частные лица, так и организованные преступные группы используют новые технологические возможности для совершения противоправных деяний, руководствуясь стремлением к извлечению прибыли и получению личной выгоды. Для совершения киберпреступлений более не требуется обладание сложными техническими навыками или знание специфических методов; достаточным условием является наличие умысла на совершение преступления.

Материалы и методы

В ходе исследования вопросов борьбы с транснациональной киберпреступностью, осуществляемого сотрудниками правоохранительных и специальных государственных органов Республики Казахстан, использовался комплекс общенаучных и частнонаучных методов познания. Материальную основу исследования составили: нормативные правовые акты Республики Казахстан, регулирующие вопросы противодействия киберпреступности; международные договоры и соглашения в сфере борьбы с транснациональной преступностью и киберугрозами; статистические данные правоохранительных органов Республики Казахстан; аналитические отчеты международных организаций; научные публикации отечественных и зарубежных авторов по проблемам кибербезопасности и транснациональной преступности.

Методологическую основу исследования составили следующие методы: диалектический метод – применялся для изучения закономерностей развития киберпреступности в условиях цифровизации общества и глобализации; системный анализ – использовался для рассмотрения деятельности правоохранительных и специальных органов как целостной системы противодействия транснациональной киберпреступности; сравнительно-правовой метод – позволил сопоставить национальное законодательство Республики Казахстан с международными стандартами и практикой зарубежных государств; формально-юридический метод – применялся при анализе действующих нормативных правовых актов; статистический метод – использовался для обработки и анализа данных о состоянии и динамике киберпреступности.

Результаты и обсуждение

Согласно сведениям компании Group-IB, за последнее десятилетие число и уровень сложности кибератак со стороны как прогосударственных хакерских групп, так и финансово мотивированных киберпреступников значительно возросли. Физические лица, коммерческие организации и государственные структуры более не могут быть уверены в безопасности киберпространства, а также в целостности и защищенности своих данных. Кибератаки осуществляются на международном уровне и характеризуются разнообразием направлений: проведение открытых военных операций с применением кибероружия; совершение кибератак, направленных на нарушение стабильности функционирования интернета на государственном уровне; наличие скрытых угроз со стороны проправительственных группировок; целенаправленные атаки на банки, страховые, консалтинговые компании, энергетические и ядерные корпорации².

Приведенные сведения о состоянии кибератак в глобальном масштабе обуславливают необходимость повышения потенциала страны, в частности правоохранительного блока, в части изучения и совершенствования практики расследования указанных деяний. Согласно Уголовному кодексу Республики Казахстан (далее – УК РК), транснациональная организованная группа определяется как организованная группа, преследующая цель совершения одного или нескольких уголовных правонарушений на территории двух или более государств либо одного государства

¹ Руководство Организации Объединенных Наций "Практическое руководство по порядку запроса электронных доказательств из других стран (для использования только правоохранительными и судебными органами)" январь 2020 г. URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/GPTOC/GPTOC2/_ebook.pdf (дата обращения: 02.02.2026).

² Отчет Group-IB "HI-Tech crime trends 2019/2020. URL: <https://www.f6.ru/media-library/report/facct-hi-tech-crime-trends-2019-2020-trend-report-2019.pdf> (дата обращения: 03.02.2026).

при организации совершения деяния или руководстве его исполнением с территории другого государства, а равно при участии граждан другого государства¹.

По мнению В.А. Номоконова, «киберпреступность» представляет собой широкую область криминализации, включающую: деяния, направленные против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных или систем; деяния, предполагающие использование компьютера в целях извлечения личной или финансовой прибыли либо причинения личного или финансового вреда; а также деяния, связанные с содержанием компьютерных данных [1].

К правоохранительным органам относятся органы прокуратуры, внутренних дел, государственной противопожарной службы, антикоррупционная служба и служба экономических исследований, осуществляющие свою деятельность в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан². Специальные государственные органы — это непосредственно подчиненные и подотчетные Президенту Республики Казахстан государственные органы, являющиеся составной частью сил обеспечения национальной безопасности, осуществляющие разведывательную и контрразведывательную деятельность, а также комплекс правовых, организационных, оперативно-розыскных и технических мер, направленных на обеспечение безопасности охраняемых лиц и объектов в целях предотвращения угроз национальной безопасности³.

Технические методы совершения киберпреступлений коренным образом трансформируют традиционные способы хищения денежных средств и иные деяния, совершаемые в целях получения финансовой выгоды в отношении организаций частного сектора. Расширение возможностей преступной деятельности, позволяющее не только совершать хищения в отношении предприятий, но и получать доступ к хранящимся сведениям личного и финансового характера посредством организации утечки данных, привело к существенному повышению уровня восприятия частным сектором рисков, связанных с киберпреступностью.

Международный аспект компьютерных преступлений, совершаемых с использованием отдельных или закрытых систем, получил признание в уголовном законодательстве уже в 1979 году. В рамках третьего Симпозиума Интерпола по вопросам международного мошенничества, состоявшегося 11-13 декабря 1979 года, была представлена презентация на тему компьютерного мошенничества, в которой подчеркивалось, что «компьютерные преступления носят международный характер, что связано с неуклонным развитием телефонной, спутниковой и иных видов связи между разными странами⁴.

Доказывание состоит в собирании, исследовании, оценке и использовании доказательств с целью установления обстоятельств, имеющих значение для законного, обоснованного и справедливого разрешения дела. Досудебное расследование осуществляется только по уголовным правонарушениям, по которым оно начато в порядке, предусмотренном главой 23 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан⁵.

Множество стран сообщают, что правоохранительным органам становится известно о деяниях в сфере киберпреступности из сообщений частных лиц или организаций, ставших жертвами таких деяний. В одном из глобальных обследований частного сектора указано, что 80 % частных лиц, ставших жертвами киберпреступлений, не сообщают об этом в правоохранительные органы. Редкое обращение потерпевших объясняется неосведомленностью о факте виктимизации, чувством стыда или неловкости, нежеланием быть вовлеченными в уголовный процесс (особенно если, по их мнению, им не причинен существенный вред), а в случае корпораций — опасениями репутационных рисков.

Указанные признаки латентности киберпреступлений в Республике Казахстан подтверждаются при сравнении сведений, представленных ГУ «Управление комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан по городу Алматы» (далее — УКПСиСУ) и РГП «Государственная техническая служба» Комитета национальной безопасности Республики Казахстан (далее — ГТС КНБ РК). По данным УКПСиСУ, за период с 2015 по 2019 год в республике зарегистрировано 18 063 уголовных правонарушения в сфере информати-

¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 03.02.2026).

² Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380> (дата обращения: 03.02.2026).

³ Закон Республики Казахстан от 13 февраля 2012 года № 552-IV «О специальных государственных органах Республики Казахстан». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000552> (дата обращения: 03.02.2026).

⁴ Доклад Управления Организации Объединённых Наций по Наркотикам и Преступности «Всестороннее исследование проблемы киберпреступности» февраль 2013 г. URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/cybercrime/Cybercrime_Study_Russian.pdf (дата обращения: 04.02.2026).

⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 04.02.2026).

зации и связи, включая иные преступления, совершенные с использованием информационных технологий. В разбивке по годам ситуация выглядит следующим образом: в 2015 году зарегистрировано 663 преступления, в 2016 году – 1705, в 2017 году – 2818, в 2018 году – 5101, в 2019 году – 9164¹.

Согласно сведениям ГТС КНБ РК, в 2015 году в республике зарегистрировано 17 621 инцидент информационной безопасности, в 2016 году – 19 118, в 2017 году – 24 584, в 2018 году – 19 335, в 2019 году – 20 458. За 2019 год из 20 458 инцидентов информационной безопасности 17 496 совершены в отношении юридических лиц, а 2962 – в отношении государственных органов страны. Инциденты информационной безопасности в 2019 году распределены по следующим типам: ботнеты – 17520 (из них в отношении юридических лиц – 15627, государственных органов – 1 893); вредоносное программное обеспечение (вредоносный код на информационных ресурсах) – 409 (406 – юр. лица, 3 – гос. органы); несанкционированный доступ и модификация содержания интернет-ресурсов – 206 (201 и 5 соответственно); фишинг – 830 (828 и 2); DDoS-атаки – 185 (15 и 170); атаки на интернет-ресурсы – 18 (5 и 13); спам – 26 (4 и 2); отсутствие доступа к интернет-ресурсу – 949 (121 и 828); прочие – 314 (289 и 25)².

В 2015 году в УКПСиСУ зарегистрировано 663 уголовных дела, тогда как в ГТС зарегистрировано 17 621 инцидент информационной безопасности. Приведенные сведения свидетельствуют о том, что в 2015 году досудебные расследования проводились лишь по 3,8 % от всех инцидентов информационной безопасности. Аналогичная динамика по годам выглядит следующим образом: в 2016 году – 8,9 %, в 2017 году – 11,5 %, в 2018 году – 26,4 %, в 2019 году – 44,8 %. Таким образом, наблюдается низкий уровень регистрации киберпреступлений по сравнению с зарегистрированными ГТС инцидентами информационной безопасности. Если допустить, что часть инцидентов, фиксируемых ГТС, не регистрируется в Едином реестре досудебного расследования (что является реальной предпосылкой), то процент регистрации указанных фактов может оказаться существенно ниже. Низкий уровень регистрации киберпреступлений представляет собой лишь одну сторону проблемы. Вторая сторона, отражающая реальную эффективность работы правоохранительных органов, заключается в количестве дел, по которым виновные лица привлечены к уголовной ответственности.

Анализ соотношения количества уголовных дел, по которым виновные лица привлечены к уголовной ответственности, и количества зафиксированных инцидентов информационной безопасности показывает, что с 2015 года по 152 преступлениям виновные лица привлечены к уголовной ответственности, из них в суд направлено 132, прекращено по нереабилитирующим основаниям 20, что составляет 0,8 % от всех зарегистрированных инцидентов информационной безопасности за указанный период. Динамика по годам: в 2016 году – 78 дел (в суд – 38, прекращено – 40), что эквивалентно 0,4 %; в 2017 году – 207 дел (113 и 94 соответственно) – 1 %; в 2018 году – 979 дел (379 и 600) – 5 %; в 2019 году – 1 488 дел (567 и 921) – 7,3 %.

Приведенные данные свидетельствуют о недостаточном объеме следственно-оперативных мероприятий, направленных на раскрытие киберпреступлений. Одной из основных причин столь низких показателей раскрываемости и качества расследования является недостаточный уровень подготовки сотрудников правоохранительных органов при расследовании уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи.

Указанная проблема носит не только национальный, но и общемировой характер. В настоящее время контроль над киберпреступностью представляет собой сложную задачу; вместе с тем необходимо наращивать практику расследования указанных преступлений. В этой связи органам уголовного преследования следует принять меры, направленные на тщательное изучение и совершенствование практики расследования киберпреступлений.

Повсеместное расширение подключения к глобальной сети создает серьезный риск роста уровня киберпреступности. Хотя доступ к надежным статистическим данным затруднен, исследования отмечают, что киберпреступность представляет собой нарастающий вызов, что подтверждается основополагающими криминологическими и социально-экономическими факторами. Например, одна из европейских стран отметила: «Опираясь на результаты исследований и статистические данные, предоставленные преимущественно частным сектором или научными кругами, сформировалось общее мнение о том, что количество киберпреступлений резко растет, в то время как возможности контролировать киберпреступность ограничены». Как отмечалось

¹ «Управление комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры РК по г.Алматы» за исх.№2-21603-20-00146 от 10.01.2020 г. URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators> (дата обращения: 03.02.2026).

² Ответ зарегистрированные инциденты информационной безопасности Службой реагирования на компьютерные инциденты KZ-CERTc 2015 по 2019 год за исх.№36/08-1/01-1-2057 от 11.10.2019 г. URL: <https://www.cert.gov.kz/> (дата обращения: 04.02.2026).

в Салвадорской декларации 2010 года о комплексных стратегиях для ответа на глобальные вызовы, принятой резолюцией 65/230 Генеральной Ассамблеи ООН, «развитие информационно-коммуникационных технологий и расширение масштабов использования Интернета создают новые возможности для преступников и способствуют росту преступности».

Подключение к глобальной сети должно рассматриваться как центральный элемент современной киберпреступности и, в особенности, киберпреступности будущего. По мере расширения киберпространства и IP-трафика, а также опережения объема трафика беспроводных устройств по сравнению с проводными и роста интернет-трафика, генерируемого некомпьютерными устройствами, становится затруднительным представить «компьютерное» преступление при отсутствии IP-подключения к глобальной сети. Особый персонализированный характер мобильных устройств и появление подключенных к интернет-протоколу бытовых приборов или личных вещей ведут к тому, что электронные данные и их передача могут генерироваться или становиться неотъемлемой частью практически каждого действия человека – как законного, так и незаконного.

Общая теория преступности, касающаяся снижения уровня самоконтроля и готовности принимать риск ради получения краткосрочной выгоды, также может быть применима к преступлениям, совершаемым при помощи или с использованием электронных средств связи и Интернета. Кроме того, если лица находят в глобальной сети информацию о киберпреступниках, ориентируясь на них как на модель поведения, или общаются в сети со сверстниками, совершающими киберпреступления, вероятность совершения ими киберпреступления возрастает. Данная теория социального научения может оказаться особенно актуальной в случае киберпреступлений, поскольку преступникам нередко необходимо изучить специфические компьютерные приемы и процессы. Теория социального научения и общая теория преступности взаимно дополняют друг друга: лица, характеризующиеся пониженным уровнем самоконтроля, стремятся найти подобных себе лиц и объединяются в виртуальном пространстве так же, как и в реальном мире. В киберпространстве данный процесс может происходить значительно быстрее и охватывать более обширные географические регионы.

Подключение к глобальной сети и обмен опытом с себе подобными являются основными факторами, способствующими совершению киберпреступлений организованными преступными группами. Одним из примеров являются онлайн-форумы «кардинга» (мошенничества, связанного с хищением данных кредитных карт), которые используются для обмена украденной информацией. Такие форумы нередко зарождаются в форме «роевой» структуры при отсутствии иерархической цепи управления, когда преступники находят друг друга и «встречаются» в глобальной сети для обмена знаниями и предоставления преступных услуг.

Согласно сведениям Group-IB, в 2019 году «кардинг» стал наиболее быстрорастущим сегментом в области угроз клиентам банков. Рынок сбора данных банковских карт продолжает расти на протяжении нескольких лет. Его можно условно разделить на два сегмента: текстовые данные (номер, дата истечения срока действия, имя держателя, адрес, CVV-код) и дампы (содержимое магнитной полосы карт). За 2019 год количество скомпрометированных карт выросло с 27,1 до 43,8 млн по сравнению с 2018 годом. Согласно данным Group-IB, в 2019 году средняя цена на текстовые данные выросла с 9 до 14 долларов США, при этом средняя цена дампа снизилась с 33 до 22 долларов США. Общее количество скомпрометированных карт по текстовым данным в 2019 году составило 12 540 190 шт. (размер рынка – 179 159 552 долларов США), по дампам – 31 213 941 шт. (размер рынка – 700 520 520 долларов США).

Социально-экономические факторы влияют на рост киберпреступности как в развитых, так и в развивающихся странах. Согласно сведениям ГТС КНБ РК, в Республике Казахстан зафиксирована активность хакеров, осуществляющих атаки и попытки несанкционированного доступа к компьютерным данным или системам (возможно, в целях промышленного шпионажа), в том числе в отношении государственных органов. Указанные хакеры после кибератак оставляют свои псевдонимы или характерный «почерк». На основании этих сведений можно предположить, что некоторые хакеры являются гражданами Республики Казахстан. Приведенные данные свидетельствуют о наличии и даже о процветании хакерской активности в стране. Учитывая стремительное развитие интернета, было бы необоснованным полагать, что в стране отсутствует значительное количество лиц, занимающихся или потенциально готовых совершать киберпреступления. Немаловажную роль также играет слабая информационная защищенность или ее отсутствие у физических и юридических лиц, что дополнительно привлекает иностранных киберпреступников, рассматривающих их как легкую добычу.

В этой связи необходимо повышение потенциала правоохранительных органов страны по взаимодействию с иностранными и отечественными поставщиками услуг в целях выявления и

раскрытия киберпреступлений, совершаемых на территории нашей страны и за ее пределами. Согласно оценкам Организации Объединенных Наций, свыше 80 % киберпреступлений совершаются в рамках той или иной формы организованной деятельности, включая формирование черного рынка киберпреступности, основанного на цикле разработки вредоносного программного обеспечения, заражения компьютеров, управления бот-сетями, сбора данных личного и финансового характера, их продажи и получения денег за финансовую информацию. В развитых странах доля киберпреступлений с транснациональным компонентом, выявляемых правоохранительными органами, как правило, высока, тогда как в развивающихся странах она значительно ниже и в некоторых случаях составляет менее 10 %. С одной стороны, это может указывать на то, что в развивающихся странах киберпреступления ориентированы преимущественно на жертв внутри страны и, возможно, на национальные компьютерные системы. С другой стороны, не исключено, что недостаточный уровень развития потенциала правоохранительных органов развивающихся стран приводит к более редкому выявлению преступлений с иностранным элементом или взаимодействию с иностранными поставщиками услуг и жертвами.

Одно из ключевых положений доклада Европола «Оценка угрозы организованной преступности в сфере интернет-технологий» (iОСТА) гласит, что «отличительной чертой структуры киберпреступных групп является полный отрыв от традиционной концепции организованных преступных групп в части, касающейся иерархичности структуры». Хотя это справедливо для большинства случаев, необходимо учитывать широкий спектр типологий, включая динамику преступной деятельности, осуществляемой как в онлайн-, так и в офлайн-режиме. Природа киберпреступлений зачастую требует привлечения значительных средств и человеческих ресурсов. Организованные структуры, созданные с целью совершения киберпреступлений для получения финансовой выгоды (например, хищения банковских реквизитов и номеров кредитных карт), стали объектом наиболее пристального анализа. «Черный рынок» киберпреступности характеризуется высокой степенью взаимодействия групп и частных лиц, выполняющих различные, а иногда и множественные роли («программистов», «распространителей», «технических специалистов», «хакеров», «мошенников», «хостеров», «обналичивателей средств», «денежных курьеров», «кассиров» и «лидеров») в процессе создания вредоносного программного обеспечения, заражения компьютеров (в частности, посредством фишинга по электронной почте), управления бот-сетями, сбора персональных и финансовых данных, продажи сведений и получения денег за финансовую информацию.

По мнению Н.А. Марочкина, демографические характеристики преступников зеркально отражают особенности обычного уголовного мира в том аспекте, что в этой среде преобладают молодые люди мужского пола, хотя возрастной состав все в большей степени свидетельствует об увеличении числа лиц пожилого возраста, особенно когда преступления связаны с детской порнографией. Наряду с тем, что определенная часть преступников может иметь высокий уровень образования, особенно в сфере компьютерных наук, многие из известных правоохранительным органам преступников не имеют специальной подготовки. В нашей стране портрет киберпреступника можно составить на примере одного уголовного дела.

27 января 2017 года приговором районного суда № 2 Бостандыкского района города Алматы граждане О., Д. и 18 лиц признаны виновными в создании, руководстве и участии в организованной группе; создании, использовании и распространении вредоносных программных продуктов; неправомерном завладении информацией; краже денежных средств со счетов физических и юридических лиц в особо крупном размере [2].

В начале 2015 года О. приобрел у Д. через сеть Интернет программный код сайта «K.kz». Поскольку О. разбирался в вирусных программах, а Д. умел осуществлять рассылки спама, они решили попопытать похищать денежные средства со счетов компаний путем рассылки вредоносного программного обеспечения. Через сеть Интернет они арендовали серверы: в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии (IP-адреса: 37.220.20.66, 37.220.20.67, 37.220.20.69, 37.220.20.70, 87.236.211.140); в Федеративной Республике Германия (IP-адреса: 178.162.207.104, 5.61.34.134); во Французской Республике (IP-адрес: 178.32.144.104); в Королевстве Нидерландов (IP-адреса: 95.211.203.121, 31.204.154.148); в Соединенных Штатах Америки (IP-адрес: 46.21.153.4).

25 февраля 2015 года О. и Д., используя электронный адрес xxx@gmail.com, приобрели у компании «Nemoru Software» программный продукт NanoCore, оплатив его через платежную систему PayPal со своего аккаунта. Далее О. и Д. через сеть Интернет приобрели у третьих лиц программы для шифрования и внесли изменения в алгоритм программного продукта NanoCore, дополнив его фрагментами кода для затруднения обнаружения системами защиты компьютеров. Модифицированный программный продукт обеспечивал возможность скрытой установки и

удаленного доступа к зараженному компьютеру.

Учитывая выявленные в стране формы организованных преступных групп, можно предположить, что организованные группы или сообщества могут контролировать деятельность лиц, обладающих познаниями в информационных технологиях, в момент совершения киберпреступлений. Однако даже в таких структурах лица, обладающие познаниями в области информационных технологий, занимают далеко не последние ступени в иерархии преступных групп в силу своей профессиональной компетентности.

Меры борьбы с киберпреступностью, принимаемые в порядке реагирования на совершенные преступления, должны сопровождаться целенаправленными и долгосрочными тактическими расследованиями в отношении преступных рынков и разработчиков преступных схем. Правоохранительные органы развитых стран работают в этой области, в том числе используя действующие под прикрытием подразделения по выявлению правонарушителей на сайтах социальных сетей, в чатах, при обмене мгновенными сообщениями и использовании материалов совместного пользования (P2P). Трудности при расследовании киберпреступлений связаны с использованием преступниками новаторских методов, сложностями в получении доступа к электронным доказательствам, а также с внутренними ограничениями в отношении ресурсов, кадрового потенциала и материально-технической базы. Подозреваемые часто применяют технологии анонимизации и запутывания следов, при этом новые технологии быстро распространяются в преступной среде благодаря функционированию онлайн-преступных рынков.

Заключение

В результате проведенного исследования установлено, что транснациональная киберпреступность представляет собой одну из наиболее динамично развивающихся и сложных угроз современной безопасности, характеризующуюся высокой латентностью, технологичностью и отсутствием территориальных границ. Указанные особенности существенно осложняют деятельность правоохранительных и специальных государственных органов Республики Казахстан по ее выявлению, пресечению и расследованию.

Анализ действующего законодательства и практики его применения показал, что в Республике Казахстан сформирована определенная правовая и институциональная база противодействия киберпреступности. Вместе с тем выявлен ряд проблем, связанных с необходимостью дальнейшей адаптации национального законодательства к международным стандартам, совершенствования механизмов межведомственного взаимодействия, а также расширения международного сотрудничества в условиях транснационального характера киберугроз.

Установлено, что эффективность борьбы с транснациональной киберпреступностью во многом зависит от уровня технической оснащенности правоохранительных органов, квалификации кадров, а также оперативности обмена информацией как внутри страны, так и на международном уровне. В этой связи особое значение приобретают развитие специализированных подразделений, внедрение современных цифровых технологий и повышение уровня профессиональной подготовки сотрудников.

По результатам исследования обоснована необходимость:

- дальнейшего совершенствования нормативно-правовой базы в сфере кибербезопасности;
- усиления международного сотрудничества, включая участие в профильных конвенциях и совместных операциях;
- развития механизмов межведомственного и межгосударственного обмена информацией;
- внедрения современных методов цифровой криминалистики и аналитики;
- повышения уровня киберграмотности и профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных и специальных органов.

Таким образом, противодействие транснациональной киберпреступности требует комплексного, системного и междисциплинарного подхода, основанного на тесном взаимодействии государственных органов, международных организаций и научного сообщества. Реализация предложенных мер позволит повысить эффективность деятельности правоохранительных и специальных государственных органов Республики Казахстан и укрепить национальную безопасность в условиях цифровой трансформации.

Список литературы

1. Номоконов В.А. Киберпреступность как новая криминальная угроза // Криминология: вчера, сегодня, завтра, 2012. – № 1 (24). – С. 45-55.
2. Марочкин Н.А. Алгоритмизация – эффективный метод оптимизации расследования преступлений // Известия Алтайского государственного университета, 2001. – №2. – С. 45-49.

References

1. Nomokonov V.A. Kiberprestupnost' kak novaya kriminal'naya ugroza // Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra, 2012. – № 1 (24). – S. 45-55.
2. Marochkin N.A. Algoritmizatsiya – effektivnyy metod optimizatsii rassledovaniya prestupleniy // Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta, 2001. – №2. – S. 45-49.

Н.М. Батырбай¹, Н.Д. Тлешалиев²

¹PhD доктор, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» Жоғары заң мектебі деканының орынбасары (Алматы қ., Қазақстан)
e-mail: nurbol.ansar2019@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-9679-2262

²PhD доктор, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің Алматы қаласы бойынша департаментінің Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу басқармасының басшысы,
(Алматы қ., Қазақстан)
e-mail: ali_2301@mail.ru; ORCID ID: 0000-0003-3871-866X

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ АРНАУЛЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІМЕН ТРАНСҰЛТТЫҚ КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ КҮРЕС

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының Құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдары қызметкерлерінің трансұлттық киберқылмысқа қарсы күрестің өзекті мәселелері қарастырылды. Цифрландыру және жаһандану жағдайында киберқылмыстың арту ерекшеліктері мен үрдістері талданды, сондай-ақ оның алдын алу, анықтау және тергеу кезінде туындайтын негізгі проблемалар анықталды. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын талдауға және оның киберқауіптерге қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкестігіне ерекше назар аударылды. Ақпарат алмасуды және бірлескен операцияларға қатысуды қоса алғанда, ведомствоаралық өзара іс-қимыл және халықаралық ынтымақтастық мәселелері қаралды.

Зерттеу барысында жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық және ресми-құқықтық талдауды қоса алғанда, жалпы ғылыми және арнайы әдістер қолданылды. Жүргізілген зерттеу негізінде нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруге, құқық қорғау және арнайы органдар қызметінің тиімділігін арттыруға, цифрлық технологияларды дамытуға және халықаралық өзара іс-қимылды нығайтуға бағытталған ұсыныстар тұжырымдалды.

Құқықтық, ұйымдастырушылық және технологиялық шараларды қамтитын трансұлттық киберқылмысқа қарсы іс-қимылға кешенді көзқарастың қажеттілігі туралы қорытынды жасалды. Сондай-ақ, мақалада трансұлттық киберқылмыспен күресу практикасына талдау жасалып, оның негізінде негізгі кезеңдер, проблемалар анықталып, оларды шешу жолдары ұсынылды. Киберқауіптердің таралуы мен қоғамдық қауіптілігінің артуына байланысты көптеген отандық және шетелдік зерттеушілер бұл мәселеге алаңдайды.

Түйін сөздер: трансұлттық киберқылмыс, қылмысқа қарсы іс-қимыл, қылмыстың алдын алу, Ұлттық қауіпсіздік, құқық қорғау органдары, қылмыс, шаралар.

N.M. Batyrbay¹, N.D. Tleshaliyev²

¹PhD, Deputy Dean of the Higher School of Law «Adilet» of the
Caspian Public University, (Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0000-0002-9679-2262; e-mail: nurbol.ansar2019@gmail.com

²PhD, Head of the Department for Corruption Prevention of the Department of
the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs in Almaty,
(Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0000-0003-3871-866X; e-mail: ali_2301@mail.ru

COMBATING TRANSNATIONAL CYBERCRIME BY LAW ENFORCEMENT AND SPECIAL GOVERNMENT AGENCIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article discusses topical issues of combating transnational cybercrime by law enforcement officers and special government agencies of the Republic of Kazakhstan. The features and trends of cybercrime development in the context of digitalization and globalization are analyzed, as well as key problems arising in its prevention, detection and investigation are identified. Special attention is paid to the analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan and its compliance with international standards in the field of countering cyber threats. The issues of interagency cooperation and international cooperation, including information exchange and participation in joint operations, were considered.

The research uses general scientific and special methods, including systematic, comparative legal, statistical and formal legal analysis. Based on the conducted research, proposals have been formulated aimed at improving the regulatory framework, increasing the effectiveness of law enforcement and special agencies, developing digital technologies and strengthening international cooperation.

It is concluded that there is a need for an integrated approach to countering transnational cybercrime, including legal, organizational and technological measures. The article also analyzes the practice of combating transnational cybercrime, on the basis of which the main stages, problems are identified and ways to solve them are proposed. Due to the prevalence and increased public danger of cyber threats, many domestic and foreign researchers are concerned about this issue.

Keywords: transnational cybercrime, crime prevention, crime prevention, national security, law enforcement agencies, crime, measures.

ГРНТИ 10.19.43

УДК 34.01

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-76-84

К.С. Жылкичиева¹¹д.ю.н., и.о.доцент Международного университета

Кыргызской Республики, (г. Бишкек, Кыргызстан)

ORCID: 0000-0002-3492-3909, e-mail: jylkychievakunduz@gmail.com

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ПРАВО: ОТ ПОИСКА ДЕФИНИЦИИ К ЦИФРОВОМУ ПРАВОСУДИЮ

Аннотация

В статье исследуется комплексное влияние технологий искусственного интеллекта на теоретические основы юриспруденции и прикладную юридическую деятельность. Анализируется проблема отсутствия универсальной дефиниции ИИ и ее последствия для формирования эффективного правового регулирования. Рассматривается трансформация методологии юридической науки, включая вопросы алгоритмизации права и необходимость междисциплинарного подхода. Материалами для статьи послужили теоретические (научные труды), нормативные (стратегические и законодательные акты КР) и эмпирические (данные о функционировании АИСС и зарубежный опыт) источники. В работе использованы следующие методы исследования: диалектический метод, методы анализа и синтеза, формально-юридический, сравнительно-правовой, метод правового моделирования, системный подход, а также статистический и аналитический методы для обработки эмпирических данных.

Особое внимание уделяется дискуссии о правосубъектности ИИ и моделях юридической ответственности за вред, причиненный интеллектуальными системами, где обосновывается целесообразность признания ответственности за владельцем источника повышенной опасности. На основе анализа нормативной базы и правоприменительной практики Кыргызской Республики показаны этапы цифровизации судебной системы: внедрение автоматизированной информационной системы суда, портала «Цифровое правосудие» и законодательное закрепление дистанционных форм судопроизводства. Выявлены ключевые риски применения ИИ в праве, такие как непрозрачность алгоритмов и угрозы кибербезопасности. Сделан вывод о сохранении ключевой роли человека в решении задач, требующих абстрактного мышления и ценностных суждений, при высоком потенциале автоматизации формализуемых юридических операций.

Ключевые слова: искусственный интеллект; цифровизация права; юридическая деятельность; электронное правосудие; правоприменительная деятельность; электронное правительство.

Введение

Технологии искусственного интеллекта (далее – ИИ) постепенно трансформируют профессиональную деятельность в различных областях, включая юриспруденцию. Интеллектуальные цифровые системы активно применяются для обработки и анализа документов, оказывают поддержку в принятии решений и способствуют прогнозированию правовых исходов. Актуальность исследования влияния ИИ на юридическую деятельность на современном этапе представляется исключительно высокой. Это обусловлено интенсивной интеграцией технологий ИИ как в повседневную социальную практику, так и в профессиональную юридическую сферу, что, в свою очередь, актуализирует необходимость переосмысления традиционных подходов и поиска новых направлений развития юридической практики.

Информационные системы, функционирующие на основе технологий ИИ, последовательно внедряются в различные сегменты правовой сферы. Параллельно ИИ активно внедряется в медицину, энергетику, связь, городское управление и транспорт, включая такие чувствительные сферы, как здравоохранение, социальное обеспечение и правоприменение. Он становится ключевой

технологией цифровой экономики, а уровень его развития напрямую влияет на конкурентоспособность государства, что стимулирует масштабные инвестиции в исследования. Стремительное развитие нейросетевых технологий актуализирует вопрос о трансформации традиционных профессиональных ролей, одновременно способствуя повышению прозрачности, упрощению и автоматизации процессов нормотворчества и правоприменения. Влияние цифровых технологий на юриспруденцию остается открытым исследовательским вопросом, однако представляется очевидным, что данная отрасль претерпит существенные структурные и функциональные изменения.

Целью настоящей статьи является комплексный анализ влияния ИИ на юридическую науку и практику, выявление ключевых теоретических и прикладных проблем, а также оценка перспектив и рисков внедрения интеллектуальных технологий в правовую сферу на примере Кыргызской Республики и зарубежного опыта.

Материалы и методы исследования

Теоретическую основу исследования составили научные труды отечественных и зарубежных авторов в области теории государства и права, информационного права и философии права. В частности, были проанализированы работы В.А. Лаптева, А.П. Ивановой, Д.О. Дрозда, А.А. Калиногорского и В.Ю. Самородова, посвященные проблемам правосубъектности ИИ, ответственности за его действия и применению цифровых технологий в юридической деятельности.

Нормативно-правовую базу исследования образуют стратегические и программные документы Кыргызской Республики, определяющие вектор цифровой трансформации государства: Национальная стратегия развития КР на 2018-2040 годы¹, Концепция цифровой трансформации «Цифровой Кыргызстан» 2019-2023 гг.², Концепция Цифровой трансформации КР на 2024-2028 гг.³, а также недавние законодательные изменения, включая Закон КР от 14 ноября 2025 года №260 «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Кыргызской Республики»⁴, направленный на внедрение цифрового судопроизводства.

Эмпирическую базу составили материалы, отражающие практическое функционирование автоматизированной информационной системы суда (АИСС) в Кыргызстане, информационного портала «Цифровое правосудие», а также данные о зарубежном опыте цифровизации судебных систем (Китай, Канада, Великобритания, Ирландия, Суд ЕС).

Методологическая основа работы базируется на диалектическом подходе, позволяющем рассмотреть явление в развитии и противоречиях. Используются общенаучные методы анализа и синтеза для обработки теоретического материала, а также специально-юридические методы: формально-юридический (для анализа правовых норм и дефиниций), сравнительно-правовой (для сопоставления подходов к регулированию и практик внедрения ИИ) и метод правового моделирования (для оценки перспектив развития правосубъектности ИИ).

Результаты и обсуждение

1. Теоретические аспекты: дефиниция, природа и границы ИИ

Несмотря на длительную историю изучения, универсального определения ИИ до сих пор не выработано. Это связано с отсутствием единого правового подхода к его сущностным признакам. Между тем, четкая дефиниция понятия является необходимым условием для формирования эффективного правового регулирования. Очевидно, что при отсутствии международного консенсуса относительно того, что может считаться ИИ и какие существуют типы ИИ, не может быть выработан и общемировой подход к его регулированию. На сегодняшний день отсутствие единообразной дефиниции затрудняет понимание и применение правовой базы, поскольку ни одно из предложенных учеными определений не получило одобрения большинства в результате отсутствия консенсуса в мировом научном сообществе.

Формирование единого определения является проблемным вопросом нынешнего времени, что усугубляется отсутствием единого подхода к пониманию природы человеческого сознания

¹ Национальная стратегия развития КР на 2018-2040 годы. URL: https://www.gov.kg/storage/2020/01/files/program/8/natsionalnaya_strategiya_razvitiya_kyrgyzskoy_respubliki_na_2018_2040_gody.pdf (дата обращения: 10.10.2025).

² Указ Президента Кыргызской Республики от 12 мая 2023 года УП № 122 «О мерах по дальнейшему совершенствованию цифровой трансформации в сфере государственного управления». URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/5-10103/edition/1251057/ru> (дата обращения: 10.10.2025).

³ Концепция Цифровой трансформации Кыргызской Республики на 2024-2028 годы. URL: <https://digital.gov.kg/wp-content/uploads/2024/06/konceptsiya-cifrovoj-transformacii-kyrgyzskoj-respubliki-na-2024-2028-gody.pdf> (дата обращения: 10.10.2025).

⁴ Закон КР от 14 ноября 2025 года №260 «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Кыргызской Республики». URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/4-5689/edition/40817/ru> (дата обращения: 10.10.2025).

и разума. Человек способен ощущать и воспринимать мир, обладает памятью, мышлением, воображением и, главное, имеет возможность испытывать осознанные переживания. В этом контексте понятие ИИ также остается неопределенным, вне зависимости от того, идет ли речь об интеллекте человеческом или машинном. В доктрине под ИИ чаще всего понимается компьютерная система, которая обладает признаками автономности и способностью к совершению умозаключений. Исследователи приходят к выводу, что ИИ выступает предметом компьютерных наук, а создаваемые на ее основе технологии являются информационными технологиями, позволяющими совершать разумные рассуждения и действия с помощью вычислительных систем [1, с. 45]. Ряд ученых понимают ИИ как полностью или частично автономную самоорганизующуюся компьютерно-аппаратно-программную систему (в том числе виртуальную, киберфизическую или биокибернетическую), которая обладает способностями к мышлению, самоорганизации, обучению и самостоятельному принятию решений [2, с. 12].

Необходимо отметить возможность применения понятия «разумности», которая в данном контексте означает «способность выбирать наилучшее действие для решения поставленной задачи». Данное определение является отличным образцом четкой, но при этом достаточно подробной формулировки с перечислением основных свойств и способностей ИИ. Однако важно подчеркнуть, что современные системы ИИ не обладают самосознанием и субъективным опытом. При оцифровке человеческие воспоминания превращаются в массивы данных, в которых алгоритмы выявляют закономерности и формируют результат. Человеческая память включает не только хранение информации, но и личностное переживание и интерпретацию, что принципиально недоступно ИИ, функционирующему на основе формализованных алгоритмов без понимания смыслового содержания.

На текущем этапе развития технологии речь идет исключительно об инструментальной обработке информации, а не о наличии сознания. Создание самосознающей системы породило бы серьезные этические и правовые проблемы, однако перспективы возникновения у ИИ аналога человеческого сознания остаются неопределенными, поскольку научное понимание природы сознания до сих пор не является исчерпывающим. В настоящее время развитие ИИ направлено на повышение эффективности выполнения задач, поставленных человеком. Он рассматривается как инструмент, расширяющий человеческие возможности, включая обработку больших объемов данных и выполнение сложных операций, недоступных человеку по скорости или физическим параметрам. Как справедливо отмечает автор А.П. Иванова, современные технологии ИИ, как правило, лучше всего подходят для тех видов деятельности, где есть базовые паттерны и правила, формализованные однозначные ответы. Однако в концептуальных, абстрактных областях, где преобладает ценностный подход и необходима интуиция, технологии ИИ малоприменимы [3].

2. Влияние ИИ на юридическую науку: методология, субъектность и ответственность

Сегодня становится очевидным, что цифровая революция, и прежде всего развитие технологий ИИ, оказывает комплексное воздействие на социальную и правовую реальность, трансформируя не только формы общественных отношений, но и саму юридическую науку. Это требует переосмысления подходов к праву, правоприменению и юридической деятельности в целом. Одним из ключевых направлений влияния цифровизации выступает формирование новых методов правового анализа и регулирования, основанных на использовании алгоритмов, больших данных и интеллектуальных систем. В этой связи особую актуальность приобретает вопрос о том, в какой степени действующие правовые нормы способны адекватно регулировать отношения, возникающие в условиях алгоритмизованных и «оцифрованных» процессов.

Юридическая наука, сталкиваясь с вызовами, связанными с внедрением ИИ, оказывается в ситуации методологической трансформации. С одной стороны, возрастает потребность в интеграции инженерно-технической компетентности в подготовку и деятельность практикующих юристов – судей, прокуроров, адвокатов, специалистов органов законодательной власти, – поскольку оценка доказательств, цифровых следов и алгоритмических решений требует понимания принципов работы ИИ-систем. С другой стороны, усиливается значение правовой и юридико-технической экспертизы в процессе разработки и внедрения интеллектуальных технологий: право начинает выполнять не только регулятивную, но и проектировочную функцию, участвуя в формировании архитектуры цифровых решений.

Одной из наиболее сложных проблем цифровизации правовой сферы становится алгоритмизация, или «программируемость», закона. Речь идет о возможности трансляции нормативных предписаний в форму машинно-исполняемого кода, который ИИ-система способна интерпретировать и реализовывать автономно. Тем самым юридическая наука сталкивается с вызовом формализации правовых норм до уровня, пригодного для вычислительной обработки, что требует

пересмотра традиционных представлений о структуре, языке и логике права. С этих позиций новые задачи юридической науки состоят в поиске баланса между технологическим развитием и нормативной системой. Гармонизация может осуществляться двояко: либо посредством адаптации законодательства к особенностям цифровых технологий и ИИ, либо через проектирование технологий с учетом требований права. Очевидно, что решение указанных проблем выходит за пределы исключительно юридической компетенции и требует системного междисциплинарного взаимодействия юристов, программистов, инженеров, специалистов по кибербезопасности и этике технологий. Междисциплинарность становится не факультативным, а структурообразующим принципом современной юридической науки.

Ключевой проблемой современной юридической науки становится определение правового статуса цифровых технологий и систем ИИ. Все настойчивее звучит идея о необходимости специальной конструкции их правового положения, поскольку развитие ИИ ставит под сомнение традиционные представления о субъекте права. Так, В.А. Лаптев, анализируя возможные подходы к раскрытию понятия «искусственный интеллект» как правовой категории, поднимает проблему юридической ответственности за работу ИИ и возможности признания наличия у машины, обладающей ИИ, свойств субъекта права [4, с. 22]. Традиционно субъектами права признаются физические и юридические лица, а также публично-правовые образования. Развитие ИИ и киберфизических систем ставит эту триаду под сомнение и требует пересмотра критериев субъектности.

С теоретической точки зрения правосубъектность ИИ могла бы рассматриваться как производная от признания законодателем – по аналогии с юридическими лицами, которые также являются искусственно сконструированными субъектами. Однако влияние ИИ на юридическую науку выходит за рамки простой аналогии: речь идет о возможной трансформации самой категории субъектности в условиях цифровой среды. Особую сложность представляет так называемый «спонтанный интеллект», функционирующий без прямого контроля и выраженного интереса человека. Это радикально усложняет вопросы ответственности, распределения рисков и пределов автономии. Тем самым ИИ заставляет пересматривать базовые элементы теории права – волю, возложение ответственности, причинность и пределы правовой самостоятельности.

В предпринимательском праве субъект определяется через регистрацию, хозяйственную компетенцию, имущественную обособленность и способность нести ответственность. Применение этих признаков к промышленным ИИ-системам выявляет проблему: являются ли они лишь объектами права или обнаруживают элементы правосубъектности? ИИ-роботы могут иметь регистрационный учет, функционировать в пределах заданной компетенции, обладать экономической ценностью и подвергаться юридическому воздействию. Эти характеристики сближают их с субъектами. Однако они остаются имуществом и объектами собственности. Таким образом, ИИ занимает пограничное положение между объектом и носителем функциональной автономии, что усиливает влияние цифровых технологий на юридическую науку и заставляет пересматривать само понимание правосубъектности.

Юридическая наука традиционно проводит четкое различие между субъектом и объектом права. Тем не менее история демонстрирует, что эти границы не являются абсолютно неизменными: известны случаи, когда объекты правового регулирования впоследствии признавались субъектами права. В условиях цифровизации аналогичная дискуссия разворачивается вокруг ИИ. Развитие технологий демонстрирует, что адаптация классической модели юридического лица к ИИ может оказаться недостаточной. ИИ как программный модуль принципиально отличается от ИИ, воплощенного в физической форме (например, в автономном транспорте или робототехнических системах). Различия в уровне автономии и характере взаимодействия с внешней средой делают универсальную модель регулирования неприменимой. В результате юридическая наука вынуждена переходить к дифференцированному подходу: правовой режим ИИ должен определяться с учетом конкретной технологии, степени ее автономности и потенциальных рисков. Это предполагает формирование многоуровневой архитектуры правового статуса цифровых систем, а не их формальное включение в существующие категории.

С точки зрения подходов и представлений о юридической ответственности, в современной научной литературе представлены различные взгляды на возможности привлечения к ответственности за работу ИИ. Среди них выделяют: ответственность лица, запрограммировавшего робота; ответственность лица, использующего робота в качестве инструмента; ответственность самого робота [4, с. 25]. Следует согласиться с выводом В.А. Лаптева, что «общим подходом в законодательстве должно выступить положение о том, что ответственным лицом за работу ИИ должен признаваться его владелец. Вместе с тем допустимо использовать конструкцию “ответственности фактического причинителя вреда” (пользователя)» [4, с. 26]. В частности, по ана-

логии с п. 2 ст. 1007 ГК КР, владелец ИИ может доказать, что объект выбыл из его обладания в результате противоправных действий других лиц¹. В таком случае ответственность возлагается на лицо, противоправно завладевшее им. В случае виновного поведения владельца ответственность может быть возложена как на владельца, так и на лицо, противоправно завладевшее источником повышенной опасности, что предполагает правовую оценку поведения каждого участника правоотношения.

3. Практика внедрения ИИ в юридическую деятельность и судебную систему

Исследователями справедливо делается вывод о принципиальной возможности использования в юридической деятельности систем ИИ [5]. Профессиональная деятельность юриста включает широкий круг обязанностей: правовое консультирование, разработку и аргументацию правовой позиции, подготовку договоров и иных юридических документов, участие в судебных процессах и выполнение иных процедурных действий. Значительная часть этих операций характеризуется стандартизованностью и повторяемостью, что делает их пригодными для автоматизации посредством интеллектуальных программных решений, в частности при анализе и систематизации документов на стадии подготовки к судебному разбирательству.

В то же время необходимо учитывать объективные ограничения подобных технологических решений. Итоговая оценка значимости того или иного документа, как правило, остается в компетенции специалиста, поскольку программные алгоритмы не обладают способностью к комплексному осмыслению правовых норм, политико-правового контекста и иных абстрактных категорий. В связи с этим интеллектуальные системы преимущественно используются как вспомогательный инструмент первичного отбора материалов, очевидно не относящихся к предмету судебного спора.

Внедрение ИИ в юридическую практику сопряжено с рядом специфических вызовов. Право остается сложной и неоднозначной областью знаний, где квалифицированные юристы обладают уникальной экспертизой. Руководителям важно донести до команды, что автоматизация на базе ИИ не направлена на замену специалистов, а служит инструментом для повышения эффективности и облегчения рутинных задач. В юридической практике особенно важна точность и обоснованность решений, поэтому при использовании ИИ требуется прозрачность алгоритмов: система должна не просто предлагать решения, но и объяснять свою логику. Ключевым фактором успешного применения ИИ являются качественные обучающие данные, однако юриспруденция сталкивается с дефицитом структурированных и формализованных массивов документов, что делает создание централизованных оцифрованных баз данных приоритетной задачей.

Одной из типичных регулярных задач юридических подразделений является анализ документов с целью выявления потенциальных рисков. Статистические данные свидетельствуют, что приблизительно 80% ошибок, выявляемых юристами, связаны с элементарными и формальными нарушениями: некорректный расчет налога, ошибки в написании фамилий, ссылки на утратившие силу нормативные акты, неверные реквизиты контрагентов². Подобные ошибки могут быть эффективно обнаружены с использованием систем ИИ. В Кыргызстане развиваются свои проекты в этой области, например, Akyl AI, AiRun, Aitil, которые способны осуществлять проверку документов на предмет корректности ссылок и недопустимых комбинаций [6].

Дополнительным востребованным аналитическим инструментом является функция сравнения версий документов. Современные ИИ-платформы способны сопоставлять различные редакции текста, выделяя цветом идентичные, сходные и конфликтующие фрагменты, что облегчает контроль изменений и предотвращает ошибки при внесении правок.

На современном этапе наблюдается возрастающая интеграция технологий ИИ в сферу правотворческой и правоприменительной деятельности. Цифровизация судебной системы уже произошла во всем мире в разных формах, однако автоматизация судебной системы с помощью ИИ и машинного обучения все еще находится на начальной стадии. Канада, Великобритания и Ирландия, а также Суд Европейского союза внедряют электронный документооборот, онлайн-заседания и системы прогнозной аналитики. Наиболее высокий уровень цифровизации судебной системы достигнут в Китайской Народной Республике, где функционируют специализированные интернет-суды в Ханчжоу, Пекине и Гуанчжоу, деятельность которых основана на использовании технологий больших данных, блокчейна и ИИ [7, с. 115].

В Кыргызской Республике принят ряд нормативно-правовых актов, регулирующих электронное правительство и информационные технологии, что свидетельствует о понимании значимости цифровой трансформации. Национальная стратегия развития КР на 2018-2040 годы

¹ Гражданский Кодекс Кыргызской Республики. Часть II от 5 января 1998 года № 1. URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/3-2/edition/1281648/ru> (дата обращения: 12.10.2025).

² McKinsey & Company. Global Institute Report on Automation and the Workforce. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/skill-shift-automation-and-the-future-of-the-workforce> (дата обращения: 14.10.2025)

закладывает основу для цифровой трансформации страны, устанавливая цель превращения Кыргызстана к 2040 году в цифровой хаб на Великом шелковом пути (п.4.1. ч.1.). Концепция цифровой трансформации «Цифровой Кыргызстан» 2019-2023 гг. закрепила основные направления развития электронного государства, включая электронный парламент, электронное правительство и электронное правосудие. Принятая в развитие этих инициатив Концепция Цифровой трансформации КР на 2024-2028 гг. продолжает заданный вектор. Создание нового Цифрового кодекса Кыргызстана было предусмотрено Указом Президента Кыргызской Республики «О неотложных мерах по активизации внедрения цифровых технологий в государственное управление КР», и этот кодекс призван объединить свод нормативно-правовых актов, регулирующих цифровизацию в государственном и предпринимательском секторах.

В системе органов государственной власти КР получили распространение такие явления, как «электронное правительство», предоставление услуг через портал «Тундук». Сформирован ряд государственных электронных реестров, однако их взаимодействие и межсистемная интеграция по-прежнему не обеспечены на должном уровне, что является одной из преград внедрения цифровой экономики. Но, как отмечает В.Ю. Самородов, само по себе развитие информационных технологий в правотворческой деятельности свидетельствует о понимании законодателем востребованности и необходимости своевременной регламентации применения информационных технологий [8, с. 33].

В сфере правоприменительной деятельности существенное влияние технологий ИИ прослеживается в оптимизации процесса осуществления правосудия. С 2016-2017 годов в судах общей юрисдикции внедрён механизм АИСС – автоматизированная информационная система суда (электронное судопроизводство) [9]. Цель данного нововведения заключается в обеспечении объективного и равномерного распределения судебной нагрузки между судьями и минимизации внешнего вмешательства в этот процесс. АИС регулирует коэффициент нагрузки судей при распределении дел, а также предоставляет такие преимущества, как учет и контроль движения дел, соблюдения процессуальных сроков, оперативное получение информации по нагрузке судей, формирование судебной статистики и автоматизированное составление отчетов. С начала 2020 года АИС начали внедрять в апелляционные суды Бишкека и Чуйской области [10].

Дополнительным цифровым проектом является информационный портал «Цифровое правосудие» – единый центр, где граждане могут получить информацию из различных информационных систем судов. Его основные функции включают: реестр судебных актов с возможностью глубокого поиска, персонализированный календарь заседаний, электронную повестку (уведомления через смс и личный кабинет), доступ к оригиналам судебных актов, информацию о несудимости, проверку задолженности и онлайн-оплату, а также базу образцов заявлений¹. Разработана также цифровая платформа обучения Высшей школы правосудия для подготовки судей и сотрудников судебной системы, которая с июня 2022 года внедрена в промышленную эксплуатацию [11].

Важнейшим этапом цифровой трансформации стало принятие 14 ноября 2025 года Закона КР №260 «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Кыргызской Республики», направленного на внедрение цифрового судопроизводства. Документ задаёт новую архитектуру работы судов, обеспечивая полноценный переход на цифровые технологии. Ключевыми нововведениями являются: введение цифровой формы судопроизводства (формирование материалов в электронном формате, аудио- и видеофиксация заседаний, участие через видеоконференцсвязь), оптимизация нагрузки между судами через цифровое перераспределение дел Верховным судом, а также законодательное закрепление современных способов уведомления (смс, электронные уведомления). Закон вступил в силу 1 января 2026 года в рамках Государственной целевой программы «Развитие системы правосудия на 2023-2026 годы».

Обращаясь к доктрине, Д.О. Дрозд выделяет три уровня использования ИИ в судебной деятельности: техническая работа ИИ по анализу доказательств и судебной практики; оценка ИИ доказательств; рассмотрение дела ИИ [12, с. 67]. В контексте текущего развития Кыргызстана речь идет преимущественно о первом, техническом уровне, с постепенным движением ко второму.

4. Риски и ограничения применения ИИ в правовой сфере

Несмотря на очевидные преимущества, интеграция ИИ в юридическую деятельность сопряжена с серьезными рисками. Технические сбои и преднамеренное вмешательство со стороны недобросовестных лиц представляют собой значительные угрозы. ИИ-системы, применяемые в правовой сфере, включая судебную практику, могут стать целью кибератак. Хотя судьи также

¹ Официальный сайт информационного портала «Цифровое правосудие» Кыргызской Республики. — URL: <http://sot.kg> (дата обращения: 15.10.2025).

подвержены внешнему давлению, принципиальное различие заключается в том, что при взломе ИИ-системы злоумышленники могут получить полный контроль над её функционированием, что делает подобные угрозы существенно более масштабными и системными по сравнению с человеческим фактором.

Еще одной актуальной проблемой является ограниченная интерпретируемость таких систем и непрозрачность механизмов принятия ими решений (проблема «черного ящика»). Часто архитектура ИИ построена таким образом, что даже разработчики не всегда могут полностью объяснить логику, лежащую в основе выдаваемых результатов. С этим тесно связана проблема потенциальной предвзятости автоматизированных решений. Существует опасение, что выводы, сформированные с помощью ИИ, воспринимаются как абсолютно объективные и нейтральные, хотя на практике это далеко не всегда соответствует действительности. Автоматизированный отчет, содержащий, например, прогноз вероятности рецидива в 80,2%, может восприниматься судьями как безусловно достоверный, что создает риск чрезмерного доверия к системе и игнорирования заложенных в ней допущений и ограничений.

Таким образом, современные ИИ-системы демонстрируют высокую эффективность при обработке задач с четко определёнными шаблонами и правилами, но обладают неспособностью работать с абстрактными понятиями, переносить знания между областями и понимать смысл. Осознание этих сильных и слабых сторон имеет критическое значение для реалистичной оценки роли ИИ в правовой практике, где наибольший потенциал автоматизации имеют формализуемые задачи, в то время как функции, требующие абстрактного мышления, оценочных суждений и эмоционального интеллекта, остаются прерогативой человека.

Заключение

Обобщая вышесказанное, необходимо отметить, что сегодня перед законодателем стоит задача по одновременному стимулированию развития цифровых инноваций и обеспечению гарантий защиты прав и свобод человека. Правовое регулирование в сфере технологий ИИ находится в зачаточном состоянии: отсутствует единый подход к определению и выделению типов ИИ, а также единое понимание относительно того, как следует регулировать разработку и применение систем. Среди ключевых проблем следует указать на значительное отставание регулирования от темпов развития технологий, а также на многоаспектный характер ИИ, делающий его сложным объектом для регулирования, требующим учета как этапов разработки, так и этапов эксплуатации.

Влияние ИИ на юридическую науку проявляется не только в обсуждении возможности признания его субъектом права, но и в глубокой трансформации теоретических оснований права. Под вопрос ставятся ориентированная на человека модель ответственности и устойчивость традиционных категорий юридического лица. ИИ становится фактором переосмысления самой структуры правовой реальности. Стратегической задачей является выработка таких правовых механизмов и научных подходов, которые позволят обеспечить согласованность технологического развития и правовых принципов, минимизируя риск конфликта между алгоритмом и законом.

Практика внедрения цифровых технологий в Кыргызстане демонстрирует последовательное движение в сторону формирования «электронного государства». Заложена законодательная база, активно развиваются автоматизированные системы судопроизводства (АИСС), портал «Цифровое правосудие», а принятый в 2025 году закон о цифровом судопроизводстве создает правовую основу для дистанционного правосудия. Несмотря на сохраняющиеся проблемы межсистемной интеграции и необходимость технических инвестиций, судебная система республики движется в правильном направлении.

ИИ является важнейшим компонентом новой цифровой экономики. Применение таких прорывных технологий открывает человечеству безграничные возможности, однако наряду с ними появляются и новые угрозы. Необходимо создать регуляторную среду для гармоничной интеграции технологий в общество, обеспечивающую сбалансированность интересов человека, общества, государства и компаний-разработчиков. Рост применения ИИ в правовой сфере требует определения его правового статуса, и юридическая наука вместе с практикой работают над установлением режимов электронного управления, гарантий при использовании цифровых инструментов и возможных моделей правовой квалификации ИИ, включая юридическую личность или формы ответственности.

Список литературы

1. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход. – М.: Вильямс, 2021. – 1408 с.
2. Ястребов О.А. Правосубъектность электронного лица: теоретико-методологические подходы // Труды Института государства и права РАН, 2020. – Т. 15. – № 2. – С. 9-35.
3. Иванова А.П. Искусственный интеллект как помощник юриста: пределы возможностей // Юридический мир, 2023. – № 8. – С. 22-26.
4. Лаптев В.А. Понятие искусственного интеллекта и юридическая ответственность за его работу // Право. Журнал Высшей школы экономики, 2022. – № 1. – С. 19-34.
5. Вайпан В.А., Егорова М.А. Использование искусственного интеллекта в юридической деятельности: проблемы и перспективы // Право и экономика, 2021. – № 11. – С. 4-12.
6. Отчет о развитии цифровых экосистем в Кыргызской Республике // Министерство цифрового развития КР. — Бишкек, 2024.
7. Чжан В. Цифровое правосудие в Китае: опыт создания интернет-судов // Российское правосудие, 2022. – № 6. – С. 112-120.
8. Самородов В.Ю. Информационные технологии в правотворческой деятельности // Информационное право, 2021. – № 3. – С. 30-35.
9. Годовой отчет Верховного суда Кыргызской Республики о деятельности судов за 2022 год. – Бишкек, 2023.
10. Аналитическая справка о ходе внедрения АИС в судах Кыргызской Республики // Департамент по обеспечению деятельности судов. – Бишкек, 2023.
11. Отчет Высшей школы правосудия при Верховном суде КР о деятельности за 2024 год. – Бишкек, 2025.
12. Дрозд Д.О. Искусственный интеллект в судебной деятельности: уровни интеграции и правовые последствия // Вестник гражданского процесса, 2023. – Т. 13. № 4. – С. 64-80.

References

1. Rassel S., Norvig P. Iskusstvennyy intellekt: sovremennyy podkhod. – M.: Vil'yams, 2021. – 1408 s.
2. Yastrebov O.A. Pravosub'yektnost' elektronnoho litsa: teoretiko-metodologicheskiye podkhody // Trudy Instituta gosudarstva i prava RAN, 2020. – T. 15. – № 2. – S. 9-35.
3. Ivanova A.P. Iskusstvennyy intellekt kak pomoshchnik yurista: predely vozmozhnostey // Yuridicheskiy mir, 2023. – № 8. – S. 22-26.
4. Laptev V.A. Ponyatiye iskusstvennogo intellekta i yuridicheskaya otvetstvennost' za yego rabotu // Pravo. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki, 2022. – № 1. – S. 19-34.
5. Vaypan V.A., Yegorova M.A. Ispol'zovaniye iskusstvennogo intellekta v yuridicheskoy deyatel'nosti: problemy i perspektivy // Pravo i ekonomika, 2021. – № 11. – S. 4-12.
6. Otchet o razvitii tsifrovyykh ekosistem v Kyrgyzskoy Respublike // Ministerstvo tsifrovogo razvitiya KR. — Bishkek, 2024.
7. Chzhan V. Tsifrovoye pravosudiye v Kitaye: opyt sozdaniya internet-sudov // Rossiyskoye pravosudiye, 2022. – № 6. – S. 112-120.
8. Samorodov V.YU. Informatsionnyye tekhnologii v pravotvorcheskoy deyatel'nosti // Informatsionnoye pravo, 2021. – № 3. – S. 30-35.
9. Godovoy otchet Verkhovnogo suda Kyrgyzskoy Respubliki o deyatel'nosti sudov za 2022 god. – Bishkek, 2023.
10. Analiticheskaya spravka o khode vnedreniya AIS v sudakh Kyrgyzskoy Respubliki // Departament po obespecheniyu deyatel'nosti sudov. – Bishkek, 2023. 11.
11. Otchet Vysshey shkoly pravosudiya pri Verkhovnom sude KR o deyatel'nosti za 2024 god. – Bishkek, 2025.
12. Drozd D.O. Iskusstvennyy intellekt v sudebnoy deyatel'nosti: urovni integratsii i pravovyye posledstviya // Vestnik grazhdanskogo protsessa, 2023. – T. 13. № 4. – S. 64-80.

К.С. Жылкычиева¹

¹З.ғ.д., доцент м.а., Қырғыз Республикасы Халықаралық университеті,
(Бішкек қ., Қырғызстан)

ORCID: 0000-0002-3492-3909, e-mail: jylkychievakunduz@gmail.com

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ: АНЫҚТАМАНЫ ІЗДЕУДЕН ЦИФРЛЫҚ СОТ ТӨРЕЛІГІНЕ ДЕЙІН

Аңдатпа

Мақалада жасанды интеллект технологияларының құқық теориясының негіздеріне және қолданбалы заң қызметіне кешенді әсері зерттелді. Жасанды интеллекттің әмбебап анықтамасының болмауы мәселесі және оның тиімді құқықтық реттеуді қалыптастыруға ықпалы талданды. Құқықғылымының әдіснамасының трансформациясы, соның ішінде құқықты алгоритмдеу мәселелері және пәнаралық тәсілдің қажеттілігі қарастырылды. Мақаланың материалдық негізін теориялық (ғылыми еңбектер), нормативтік (Қырғыз Республикасының стратегиялық және заңнамалық актілері) және эмпирикалық (СААЖ жұмыс істеуі туралы деректер және шетелдік тәжірибе) құрайды. Зерттеуде келесі әдістер қолданылды: диалектикалық әдіс, талдау және синтез әдістері, формальды-заңи әдіс, салыстырмалы-құқықтық әдіс, құқықтық модельдеу әдісі, жүйелік тәсіл, сондай-ақ эмпирикалық деректерді өңдеу үшін статистикалық және аналитикалық әдістер.

Жасанды интеллекттің құқықсубъектілігі туралы пікірталасқа және интеллектуалды жүйелер келтірген зиян үшін заңдық жауапкершілік модельдеріне ерекше назар аударылды, мұнда жоғары қауіптілік көзі иесінің жауапкершілігін танудың негізділігі дәлелденді. Қырғыз Республикасының нормативтік базасы мен құқық қолдану тәжірибесін талдау негізінде сот жүйесін цифрландырудың кезеңдері көрсетілген: соттың автоматтандырылған ақпараттық жүйесін енгізу, «Цифрлық сот төрелігі» порталын іске қосу және сот ісін жүргізудің қашықтық нысандарын заңнамалық бекіту. Құқық саласында жасанды интеллектті қолданудың негізгі тәуекелдері, атап айтқанда алгоритмдердің ашық еместігі және киберқауіпсіздікке төнетін қатерлер анықталған. Формалдандырылатын заңдық операцияларды автоматтандырудың жоғары әлеуеті жағдайында абстрактілі ойлау мен құндылықтық пайымдауды талап ететін міндеттерді шешуде адамның негізгі рөлі сақталатыны туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: жасанды интеллект; құқықты цифрландыру; заң қызметі; электрондық сот төрелігі; құқық қолдану қызметі; электрондық үкімет

K.S. Zhylkichieva¹

¹Doctor of Law, Acting Associate Professor,
International University of the Kyrgyz Republic,
(Bishkek, Kyrgyzstan)

ORCID: 0000-0002-3492-3909, e-mail: jylkychievakunduz@gmail.com

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND LAW: FROM DEFINING THE CONCEPT TO DIGITAL JUSTICE

Abstract

This article examines the comprehensive impact of artificial intelligence technologies on the theoretical foundations of jurisprudence and practical legal activity. It analyzes the problem of the absence of a universal definition of artificial intelligence and its implications for the development of effective legal regulation. The transformation of the methodology of legal science is considered, including issues of the algorithmization of law and the necessity of an interdisciplinary approach. The materials for this article comprise three groups of sources: theoretical (scholarly works), normative (strategic and legislative acts of the Kyrgyz Republic), and empirical (data on the functioning of the Automated Information System of the Courts and foreign experience). The study employs the following research methods: the dialectical method, methods of analysis and synthesis, the formal legal method, the comparative legal

method, the method of legal modeling, a systems approach, as well as statistical and analytical methods for processing empirical data.

Particular attention is paid to the debate on the legal personality of artificial intelligence and to models of legal liability for harm caused by intelligent systems, substantiating the expediency of attributing liability to the owner of a source of increased danger.

Based on an analysis of the regulatory framework and law enforcement practice of the Kyrgyz Republic, the stages of the digitalization of the judicial system are identified, including the introduction of an automated court information system, the "Digital Justice" portal, and the legislative consolidation of remote forms of judicial proceedings. Key risks associated with the use of artificial intelligence in law are identified, such as the opacity of algorithms and threats to cybersecurity. The article concludes that the central role of humans remains indispensable in resolving tasks requiring abstract reasoning and value-based judgment, despite the high potential for automating formalizable legal operations.

Keywords: artificial intelligence; digitalization of law; legal activity; e-justice; law enforcement practice; e-government

ISTIR 10.19.51

UDC 341.1/8

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-85-91

Y. Guan¹**¹PhD Candidate in Xinjiang University (Urumqi, China)****ORCID ID: 0009-0001-9384-3052, e-mail: yachaolaw@gmail.com**

THE REGULATORY DILEMMAS AND RELIEF PATHS OF CROSS-BORDER DATA FLOW IN GENERATIVE AI

Abstract

This article mainly discusses the regulatory dilemmas and relief paths for cross-border data flow in generative artificial intelligence (AI). The global development of generative AI is highly reliant on the massive cross-border flow of data, with a structural coupling between the two. However, due to multidimensional challenges such as the absence of unified international rules and technical standards, Conflicts between countries arising from disparities in laws and data protection concepts, as well as disputes over data sovereignty and data freedom, the cross-border flow of data for generative AI is confronted with complex regulatory dilemmas. Observe the application of ChatGPT, DeepSeek and other series of models, starting from the essential connotation of generative AI and cross-border data flow and their positive interaction, there are three major relief paths: building unified international rules and technical standards, improving laws, regulations and compliance supervision mechanisms, and balancing data sovereignty and data freedom. In this way, a dynamic balance between data security (data sovereignty) and technological innovation (data freedom) is achieved, injecting strong impetus into the stable and sustainable development of the global artificial intelligence industry.

Key words: generative AI, cross-border data flow, data sovereignty, data security, data freedom, technological innovation, dynamic balance, international cooperation.

Introduction

Generative AI, also known as generative artificial intelligence, is a representative technology in the field of technological modernization, profoundly changing all areas and processes of the economy and society. Its rise marks a leap in artificial intelligence technology from the “perception” stage to the “creation” stage. Large-scale language models, such as DeepSeek and ChatGPT, achieve complex functions such as text generation, intelligent question answering, and code writing through training on massive amounts of data. However, the global development of generative AI heavily relies on massive cross-border data flows, involving the cross-border transfer and access of personal information, trade secrets, and algorithm models and resources. This has led to controversies surrounding the weakening of data sovereignty, the protection of personal and commercial information, and technological monopolies. Therefore, how to promote the free and efficient cross-border flow data in generative AI while ensuring data security (data sovereignty) has become an urgent problem to be solved.

Materials and Methods

This study employs a research methodology that combines literature analysis with comparative research. First, through a literature review, it defines the core concepts of generative AI and cross-border data flow, and their structural coupling relationship. Second, using typical large language models such as DeepSeek and ChatGPT as empirical examples, it examines their actual operational modes of cross-border data flow in scenarios including API (Application Programming Interface) Calls, Computing Power/Algorithm Calls, Outsourced Data Services, and International R&D Collaboration. Third, from the three dimensions of international rules, legal differences, and data sovereignty, it systematically analyzes the regulatory dilemmas currently faced by cross-border data flow in generative AI. Finally, based on the analytical framework of “data security—data freedom,” it proposes corresponding institutional solutions. Data sources include relevant international legal documents, data protection regulations of major countries, and publicly accessible journal articles and book literature.

Results and Discussion

3.1 Generative AI and Cross-border Data Flow

3.1.1 Conceptual definition and technical characteristics of generative AI

Generative AI is an important branch of artificial intelligence, with transformative potential to redefine the boundaries of innovation in the digital field. It is a technology that uses deep learning algorithms to learn from massive and complex data and generate new content or information such as text, images, audio, video and code¹ [1].

The key technical characteristics of generative AI mainly encompass the following three core aspects: Firstly, efficient data processing capabilities. Generative AI can process massive amounts of data, extracting valuable information and patterns from them. Secondly, powerful self-learning capabilities. Through continuous learning and optimization, generative AI can gradually improve the accuracy, objectivity, and diversity of its generated content. Thirdly, diverse application scenario capabilities. Generative AI demonstrates enormous commercial potential and application value in multiple fields such as content creation, cross-border e-commerce, intelligent customer service, education and tutoring, and medical consultation.

3.1.2 Multidimensional Application Scenarios of Cross-border Data Flow in Generative AI

Cross-border data flow, literally speaking, refers to the process of data moving from one country to another across national borders. However, there is no unified official definition of cross-border data flow in current domestic and international theoretical circles. Some scholars argue that cross-border data flow involves data transmission, storage, and processing across political boundaries between countries, regions, or international organizations [2][3][4]. Others propose that cross-border data flow should not be solely interpreted from the perspective of data crossing national borders but also from the dimension where data is accessible to other countries or other foreign entities without physically crossing borders [5][6]. Although there are differing academic opinions regarding the definition of cross-border data flow, there is consensus that data transfer across borders exists [7], whether in form or in substance. With the rapid growth of the global generative AI industry, the frequency of cross-border data flows related to it is also becoming increasingly complex. In other words, cross-border data flows have become an indispensable key element driving the development of generative AI.

Cross-border data flows have multi-dimensional application scenarios in the field of generative AI (Table 1).

Table 1. Application Scenarios of Cross-border Data Flow in Generative AI

	Scenario 1:	Scenario 2:	Scenario 3:	Scenario 4:
	API Calls	Computing Power/ Algorithm Calls	Outsourced Data Services	International R&D Collaboration
Data Flow	Domestic ↔ Overseas API Server (Bidirectional Transmission)	Domestic ← Overseas Cloud Platforms (Training/Interaction Data)	Domestic → Overseas Third-Party Service Providers (Training Datasets)	Domestic ↔ Overseas Inter-Organizational Sharing (R&D Data/Models)
Risk Characteristics	Real-Time Interaction Data Leaving the Country	Core Training Data Leakage	Full Lifecycle Data Exposure	Intellectual Property- Related Risks
Typical Examples	ChatGPT and Other API Calls	AWS/Azure Computing Power Leasing	Data Annotation Outsourcing	Open-Source Community Collaboration

Note: The table is self-created by the author

Firstly, there is the cross-border data flow caused by API calls. When enterprises or users directly use generative AI services provided overseas (such as ChatGPT, DeepSeek, etc.) [8], they need to transmit input data such as text and images to overseas servers for processing via API calls, generate results, and then return them to the domestic market via API calls.

Secondly, there is the cross-border data flow caused by the use of computing power or algorithms. The training and inference of generative AI models rely on high-performance computing power and

¹ IBM. What Is Generative AI? URL: <https://research.ibm.com/blog/what-is-generative-AI> (accessed: 25.05.2025).

algorithms. When the computing resources in the local area are limited and cannot meet the high requirements of the model for computing power and algorithm efficiency, some generative AI service providers/developers usually choose to use overseas cloud services to call for better computing power resources [9]. This leads to the cross-border transmission of training data or user interaction data.

Thirdly, there is the cross-border data flow caused by the use of outsourced training data services. In practice, many enterprises and organizations (including generative AI service providers/developers) tend to outsource model data training tasks (such as data collection, data annotation/labeling, data cleaning, etc.) to professional and mature overseas third-party service providers in order to save costs and improve efficiency. Admittedly, while this measure optimizes resource allocation and provides more efficient data processing services, it also brings a series of data security risks associated with cross-border data flows. In addition, generative AI service providers/developers are also involved in cross-border data flow issues to varying degrees when using overseas open-source code or models to build generative AI, and when sharing data in international cooperation and R&D processes.

3.2. Regulatory Dilemmas of Cross-Border Data Flow in Generative AI

3.2.1 Absence of unified international rules and technical standards

Currently, there is no unified global system of rules for cross-border data flows and technical standards adapted to generative AI, which is one of the core obstacles restricting the regulation of cross-border data flows in generative AI. At the same time, this regulatory vacuum is also the core bottleneck restricting technological iteration and industrial collaboration. Against the backdrop of a great era in which globalization and digital transformation are deeply intertwined, the research, application and promotion of generative AI have long transcended the barriers of traditional national borders and are spreading and penetrating the world at an unprecedented pace. Due to the significant differences and diversity in data governance concepts, interface standards and security protocols among different countries or regions, generative AI data faces many challenges when flowing across borders: Firstly, the lack of unified rules leads to a significant increase in the complexity and uncertainty of data flow, which makes sensitive information/data such as personal information and trade secrets contained in generative AI face serious risks of being leaked, tampered with and abused [10][11]. Secondly, the differences in standards lead to more complicated data conversion and adaptation work. In other words, in order to meet the interface standards and security protocol requirements of different countries or regions, generative AI service providers need to invest a lot of human, material and financial resources in technology research and development and system transformation. This measure not only severely hinders the efficiency of cross-border data flow in generative AI, but also significantly increases the operational cost burden on its service providers. Therefore, establishing a unified international system of rules for cross-border data flow and generative AI technology standards is now imperative.

3.2.2 Conflicts between countries arising from disparities in laws and data protection concepts

The different data governance paradigms upheld by different countries or regions have resulted in a fragmented “Balkanization” of international rules governing cross-border data flows, which has become one of the major regulatory challenges facing the cross-border flow data in generative AI. For example, the General Data Protection Regulation (GDPR), which was formally implemented in the European Union in 2018, puts forward extremely strict requirements for data protection, especially emphasizing the right to protect personal data and the right to privacy, and has built a complete set of strict data protection frameworks [12]; In contrast, the United States focuses more on the free flow and commercial use of data. There is a lack of a unified data protection law at the federal level [13], and it relies on state legislation and industry laws such as the California Consumer Privacy Act (CCPA). Its data protection regulatory environment is relatively relaxed, and it tends to promote the free flow of data to support technological innovation and the development of the digital economy. This differentiated governance paradigm leads to a complex compliance environment for generative AI in the process of cross-border data flows, and may even fall into a “compliance paradox” due to legal conflicts [14], that is, data processing behavior that is legal in one country may be considered illegal in another country. Therefore, generative AI service providers/developers must act cautiously within the legal frameworks of different countries and handle data compliance. This move not only greatly increases the complexity of its operation but also raises the corresponding operating costs, posing a significant obstacle to the global development and application of generative AI technology.

3.2.3 Disputes over data sovereignty and data freedom

With the booming development of the digital economy, data has become a strategic resource that countries are vying for, and the concept of data sovereignty is gradually emerging. Different countries or regions have vastly different understandings and claims regarding data sovereignty, which brings another layer of complex regulatory dilemmas to the cross-border data flow in generative AI. On the one hand, some countries (represented by developing countries such as Russia and India) emphasize

the importance of data sovereignty, advocating that data generated in their own countries should be regarded as national assets and that strict restrictions should be imposed on its cross-border flow. This move aims to protect the personal information of its citizens, safeguard national security, and promote the development of the country's digital economy. However, excessive data localization requirements may prevent generative AI from accessing diverse data resources globally, thereby limiting its potential for technological innovation and development. On the other hand, those advocating for the free flow of data (represented by developed countries such as the United States and Japan) believe that cross-border data flow is a key factor in promoting global economic integration, driving technological innovation, and improving social welfare. Restricting the free flow of data may hinder international trade, suppress innovation, and reduce the overall efficiency of the global economy. For generative AI, the inability to freely access and utilize global data resources will severely limit the training effectiveness and application scope of its models. The conflict between data sovereignty and data freedom creates a dilemma for generative AI data when it flows across borders.

3.3 Relief Paths of Cross-Border Data Flow in Generative AI

3.3.1 Building unified international rules and technical standards

Firstly, the international community should formulate unified rules for cross-border data flows. Governments of all countries should strengthen international exchanges and cooperation in the field of cross-border data flows and jointly promote the improvement and formulation of international rules. For example, drawing on international regulatory experience such as the "Adequacy Decision mechanism (also known as the "data whitelist")" jointly recognized and implemented by developed economies such as the United States, Japan, and New Zealand with the European Union [15], the cross-border data flow provisions in regional trade agreements such as the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP), and the Digital Economy Partnership Agreement (DEPA), a unified and credible cross-border data flow cooperation mechanism can be constructed. By formulating unified international rules, the compliance costs and risks of cross-border data flow in generative AI can be effectively reduced, the coverage of regulation of cross-border data flow in generative AI can be significantly enhanced, and thus the efficient, convenient, and secure data sharing and cooperation can be powerfully promoted globally.

Secondly, the international community should establish unified standards for generative AI technologies. The deepening of technology is further driving the accelerated transformation of traditional geopolitics into technopolitics. Globally, the process of unifying generative AI technology standards should be accelerated, and a series of technical standard frameworks, including unified data formats, interface standards, and security protocols, should be developed to adapt to technological iterations and evolving security needs. This will ensure seamless linking and efficient interaction of cross-border generative AI data across different systems and platforms. These measures not only help reduce the costs and risks of cross-border data flow in generative AI and improve the efficiency of data flow, but also promote the exchange and cooperation of generative AI technologies between different countries and regions through unified technical standards, break down technical barriers, eliminate the digital divide, and promote the global popularization and in-depth application of generative AI technologies.

3.3.2 Improving laws, regulations and compliance supervision mechanisms

Firstly, all countries should improve their relevant data protection laws and regulations. Governments of all countries should review and update existing data protection laws and regulations to ensure that they are in line with the pace of technological development in relation to the cross-border data flow in generative AI. On the one hand, it is necessary to clarify the legal status of cross-border data flow, clarify the rights and obligations of data subjects, and strictly regulate the legality and compliance requirements of cross-border data transmission; on the other hand, it is also necessary to strengthen the protection of personal privacy and data security, establish a "full responsibility" legal responsibility system that integrates ethics, civil, criminal, administrative and social responsibilities [16], and effectively punish violations and illegal acts to form a strong legal deterrent and effectively maintain the order and public interest of cross-border data flow. In addition, cross-border data flow has transnational attributes, and the legal supervision of a single country is often difficult to produce a comprehensive regulatory effect. Therefore, strengthening international legal exchanges and cooperation is also crucial to promote mutual trust and connection of data protection regulations.

Secondly, all countries should establish and improve compliance and regulatory mechanisms. Governments of all countries should establish or designate special regulatory agencies to supervise and manage cross-border flows data in generative AI. These regulatory agencies should have sufficient powers (investigative powers, inspection powers, punitive powers, etc.) and resources (funds, personnel, equipment, etc.) to effectively enforce laws and regulations and conduct regular inspections and assessments of the compliance of data processors. Correspondingly, generative AI service providers/

developers should also build a sound full-chain risk prevention and control system to conduct comprehensive compliance reviews and risk assessments of cross-border data and avoid falling into the trap of “technologism” [17]. Through compliance assessment mechanisms, compliance issues in cross-border data flows can be identified and resolved in a timely manner, reducing compliance risks and costs, thereby promoting the healthy development of the entire industry.

3.3.3 Balancing data sovereignty and data freedom

Firstly, all countries should clarify the principle of data sovereignty. Governments of all countries should firmly uphold the principle of data sovereignty, which means that each country has the highest jurisdiction and control over the data within its territory. In other words, a country has the right to comprehensively manage all types of data generated, stored and processed within its territory – including formulating relevant laws and regulations, regulatory policies and technical standards, etc. – in order to block the long-arm jurisdiction under the name of “data freedom” in advance [18], and in this process, the country retains exclusive rights and is not subject to illegal interference from other countries. However, this does not mean restricting the cross-border flow of data, but rather reasonably regulating the cross-border transmission and use of data under the premise of safeguarding national security, personal privacy and public interests. At the same time, all countries should respect the data sovereignty of other countries through international consultation and cooperation, avoid unilaterally taking measures to restrict the flow of data, and jointly maintain the stability and order of global data flow.

Secondly, all countries should actively promote the free flow and cooperation of data. On the basis of adhering to the principle of data sovereignty, countries should actively promote the free flow and cooperation of data. By signing bilateral or multilateral data flow agreements/treaties, the conditions, procedures and safeguards for cross-border data flow should be clarified, providing a solid legal guarantee for the legal, orderly and free cross-border flow of data. At the same time, it is important to emphasize the complementary advantages and collaboration of multiple entities such as enterprises, research institutions and academia. They should be encouraged to strengthen international cooperation and exchanges in generative AI algorithm optimization, model training and other technical work, and jointly promote the sharing and utilization of generative AI data and promote the research and development and application of global generative AI technology. At that time, the continuous breakthroughs and innovations in generative AI technology will greatly reduce the “alignment cost” and make what once seemed like an “impossible task” a reality [19].

Conclusion

Driven by both digital transformation and the paradigm shift of generative AI, cross-border data flows are undergoing a transformation from the circulation of production factors to the cornerstone of intelligent civilization. In the future, with the accelerated global digitalization process and the continuous innovation of generative AI technology, cross-border data flows will increasingly highlight their important role as a core driving force for global technological innovation and economic cooperation. In light of this, at the global level, unified international rules and technical standards should be established to provide consistent and predictable international guidance for the Cross-border Data Flow in Generative AI. At the national level, countries should continuously improve relevant laws, regulations, and compliance supervision mechanisms, and achieve a dynamic balance between data sovereignty and data freedom, this will both safeguard national security and public interests and promote the efficient allocation of data elements and the full release of their innovative value. Furthermore, all countries should continue to strengthen cooperation and exchanges to jointly build an open, collaborative, win-win, and secure cross-border data flow ecosystem, injecting strong momentum into the healthy development of generative AI technology.

References

1. Banh L. Strobel G. Generative Artificial Intelligence // Electronic Markets, 2023. – No 1. – P. 1-17.
2. Dong F. The Comparative Analysis of Trans-border Data Flow Laws and Regulations in European Union & U.S. and “Chinese Wisdom” in Face of Challenge // Library Journal, 2019. – No 12. – P. 92-97.
3. Tan G. Regulation of Cross-Border Data Flows in Digital Trade through International Law // Journal of Comparative Law, 2022. – No 3. – P. 169-185.
4. Zhang G., Song G. Global Rule Game and China's Path Choice in Digital Economy – Examining from the Perspective of Cross-border Data Flow Regulation // Academic Exchange, 2022. – No 1. – P. 96-113.

5. Shi Y. Cross-border Data Flow Management in the Digital Economy // Information Security and Communications Privacy, 2015. – No 10. – P. 101-103.
6. Zhang, M. Global Cross-Border Data Flow Trends and Countermeasures under the Background of Digital Sovereignty // China Economic & Trade Herald, 2020. – No 12. – P. 49-52.
7. Wei Y. Transborder Data Flow Problems and Countermeasures from the Perspective of the Game Theory // Journal of Xi'an Jiaotong University (Social Sciences), 2021. – No 5. – P. 114-126.
8. Bi W. The Dilemma in the Risk Regulation of Generative Artificial Intelligence and Its Resolution: Taking ChatGPT as an Example // Journal of Comparative Law, 2023. – No 3. – P. 155-172.
9. Yao Q., Liu J., Sheng X. Security Risks and Governance Paradigm for Cross-border data Flows of Generative AI // Cyber Security And Data Governance, 2024. – No 12. – P. 80-87.
10. Zhang X. Research on Personal Information Protection of Generative AI Training Language Material // China Legal Science, 2024. – No 6. – P. 86-107.
11. Huang P. The Challenge of Generative Artificial Intelligence to Personal Information Protection and Its Risk Regulation // Modern Law Science, 2024. – No 4. – P. 101-115.
12. Xing J., Li W. A Review of International Legislation on Generative Artificial Intelligence. - Beijing: China University of Political Science and Law Press, 2025. – 22 p.
13. Lv S. Research on United States Federal Data Privacy Legislative and Regulatory Strategies // Electronics Intellectual Property, 2025. – No 1. – P. 98-114.
14. Carbonara E., Parisi F., Von Wangenheim G. Legal Innovation and the Compliance Paradox // Minnesota Journal of Law, Science & Technology, 2008. – No 2. – P. 837-860.
15. Liu Y. EU's Technological Sovereignty Strategy and Its Realization in the US – EU Gaming on Cross-Border Data Flows // Chinese Review of International Law, 2003. – No 6. – P. 64-85.
16. Jin L. The Unexplainability of Generative AI and Its Legal Response // Research on Rule of Law, 2025. – No 2. – P. 42-53.
17. Zuo W. Pedigree Orientation of Legal Research in the Age of Big Data: Natural Science Jurisprudence? // Tribune of Political Science and Law, 2022. – No 6. – P. 32-43.
18. Zhang X. The Building Models of Data Sovereignty Rules and the Enlightenment: On the Rule Building of China's Data Sovereignty // Modern Law Science, 2020. – No 6. – P. 136-149.
19. Han X. Rule of Law Approach to Value Alignment Mechanisms for Large Models // China Law Review, 2025. – No 1. – P. 75-91.

Я. Гуан¹

¹Шыңжаң университетінің PhD студенті (Үрімші қ., Қытай)
ORCID ID: 0009-0001-9384-3052, e-mail: yachaolaw@gmail.com

ГЕНЕРАТИВТІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТЕГІ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ ДЕРЕКТЕР АҒЫНЫНЫҢ РЕТТЕУШІ ДИЛЕММАЛАРЫ ЖӘНЕ ЖЕҢІЛДЕТУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада генеративті жасанды интеллекттегі (ЖИ) трансшекаралық деректер ағындарын жеңілдетудің реттеушілік дилеммалары мен жолдары қарастырылады. Генеративті ЖИ-тің жаһандық дамуы кең ауқымды трансшекаралық деректер ағындарына қатты тәуелді және екеуінің арасында құрылымдық өзара байланыс бар. Дегенмен, бірыңғай халықаралық ережелер мен техникалық стандарттардың болмауы, заңдар мен деректерді қорғау тұжырымдамаларындағы сәйкессіздіктерден туындайтын елдер арасындағы қақтығыстар, сондай-ақ деректердің егемендігі мен деректер бостандығы туралы даулар сияқты көп өлшемді қиындықтарға байланысты генеративті ЖИ үшін деректердің шекарааралық ағыны күрделі реттеушілік дилеммаларға тап болуда. ChatGPT, DeepSeek және басқа да модельдерді қолдануды, генеративті ЖИ мен трансшекаралық деректер ағындарының негізгі тұжырымдамасына, сондай-ақ олардың оң өзара әрекеттесуіне негізделгенін ескере отырып, үш негізгі тәсілді анықтауға болады: бірыңғай халықаралық ережелер мен техникалық талаптарды жасау; заңдарды, ережелерді және сәйкестік механизмдерін жетілдіру; және деректердің егемендігі мен бостандығын теңестіру. Бұл деректер қауіпсіздігі (деректер егемендігі) мен технологиялық жаңашылдық (деректер

бостандығы) арасындағы динамикалық тепе-теңдікке қол жеткізіп, жаһандық жасанды интеллект индустриясының тұрақты дамуына күшті серпін береді.

Түйін сөздер: генеративті ЖИ, трансшекаралық деректер ағыны, деректер егемендігі, деректер қауіпсіздігі, деректер бостандығы, технологиялық инновация, динамикалық тепе-теңдік, халықаралық ынтымақтастық.

Я. Гуан¹

¹PhD докторант Синьцзянского университета (г. Урумчи, Китай)

ORCID ID: 0009-0001-9384-3052, e-mail: yachaolaw@gmail.com

РЕГУЛЯТОРНЫЕ ДИЛЕММЫ И РЕШЕНИЯ ДЛЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ПОТОКОВ ДАННЫХ В ГЕНЕРАТИВНОМ ИСКУССТВЕННОМ ИНТЕЛЛЕКТЕ

Аннотация

В данной статье в основном рассматриваются регуляторные дилеммы и пути облегчения трансграничного потока данных в генеративном искусственном интеллекте (ИИ). Глобальное развитие генеративного ИИ в значительной степени зависит от масштабного трансграничного потока данных, при этом существует структурная взаимосвязь между ними. Однако из-за многогранных проблем, таких как отсутствие единых международных правил и технических стандартов, конфликты между странами, возникающие из-за различий в законодательстве и концепциях защиты данных, а также споры о суверенитете и свободе данных, трансграничный поток данных для генеративного ИИ сталкивается со сложными нормативными дилеммами. Рассматривая применение ChatGPT, DeepSeek и других моделей, исходя из основной концепции генеративного ИИ и трансграничного потока данных, а также их позитивного взаимодействия, можно выделить три основных пути решения проблемы: создание единых международных правил и технических стандартов, совершенствование законов, нормативных актов и механизмов контроля за соблюдением требований, а также балансирование суверенитета и свободы данных. Таким образом достигается динамическое равновесие между безопасностью данных (суверенитетом данных) и технологическими инновациями (свободой данных), что дает мощный импульс стабильному и устойчивому развитию мировой индустрии искусственного интеллекта.

Ключевые слова: генеративный ИИ, трансграничный поток данных, суверенитет данных; безопасность данных, свобода данных, технологические инновации, динамическое равновесие, международное сотрудничество.

FTAXP 10.67.01

ӨОЖ 349.442

DOI: 10.54649/2077-9860-2026-1-92-98

О.Т. Әлімов¹¹ З.ғ.м., «ҚБТУ» АҚ заң департаменті директоры,
(Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0009-0007-9464-4286; e-mail: lawyer_olzhas@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚҰРЫЛЫС САЛАСЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҚЫЗМЕТТЕР МЕН ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАР АШЫҚТЫҚ ПЕН ЕСЕПТІЛІКТІ АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ: ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстан Республикасының құрылыс саласына цифрлық платформаларды енгізудің құқықтық аспектілерін, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайту және нарық қатысушыларының есептілігін арттыру құралы ретінде зерттеуге арналған. Мемлекеттік басқарудың платформалық моделіне көшу жағдайында цифрландыру жай ғана технологиялық жаңару емес, ашық инвестициялық ортаны қалыптастыруға бағытталған стратегиялық императив ретінде қарастырылады. Автор 2024 жылғы өзгерістерді қоса алғанда, соның ішінде заманауи байланыс желілерін интеграциялауды реттейтін цифрлық инфрақұрылымды реттейтін қолданыстағы нормативтік-құқықтық базасына жүйелі талдау жүргізді. Жұмыста құрылыс процестерінің үздіксіз бақылауын және ашықтығын қамтамасыз ететін және объектінің өмірлік циклінің барлық кезеңдерінде үлескерлердің құқықтарын қорғайтын «E-Qurylys» және «Казреестр» жүйелерінің құқықтық табиғаты мен функционалы жан-жақты қарастырылған. Сондай-ақ «қосарланған құжат айналымы» мәселесін қоса алғанда, тиімді электрондық құжат айналымына кедергі келтіретін құқықтық тосқауылдарды анықтауға ерекше назар аударылған. Ұлыбритания тәжірибесімен салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде ақпараттық модельдеуді міндетті стандарттауға көшу қажеттілігі негізделген. Зерттеу нәтижесінде цифрлық ортадағы деректердің дұрыстығы үшін жауапкершілікті күшейтуге және цифрлық деректерге сөзсіз заңдық факт мәртебесін беруге қатысты заңнаманы жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар әзірленді.

Түйін сөздер: құрылыс саласын цифрландыру, құқықтық реттеу, E-Qurylys, Казреестр, ашықтық, құқықтық жауапкершілік, BIM-технологиялар, электрондық құжат айналымы.

Кіріспе

Құрылыс саласы Қазақстан Республикасы экономикасының іргелі қозғаушы күштерінің бірі болып табылады, жалпы ішкі өнімнің елеулі үлесін қалыптастырып, халықтың кең ауқымды жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етеді. Жоғары экономикалық маңыздылығына қарамастан, ондаған жылдар бойы бұл сала қаржы ағындарының ашық еместігі, көлеңкелі операциялардың жоғары үлесі және инвестициялық-құрылыс жобаларын іске асырудың барлық кезеңдеріндегі елеулі сыбайлас жемқорлық тәуекелдері сияқты жүйелі кемшіліктермен бетпе-бет келді.

Қазіргі жағдайда цифрлық трансформация мемлекет тарапынан тек бизнес-процестерді оңтайландырудың технологиялық құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар аталған кемшіліктерді жоюға және жауапты құрылыс жүйесін қалыптастыруға бағытталған стратегиялық құқықтық императив ретінде қарастырылады. Бұл бағыттың тиімділігі нақты көрсеткіштермен расталады. Атап айтқанда, 2021 жылдан бастап ауқымды цифрландыруды іске асыру кезеңінде көлеңкелі айналымнан 28 миллиард теңгеден астам қаражат шығарылып, бюджет қаражатын үнемдеу көлемі 13 миллиард теңгеден асты. ¹ Ұлттық инфрақұрылымның терең өзгерістерге дайындық деңгейінің

¹ Отчет Правительства Республики Казахстан о результатах цифровой трансформации экономики за 2021–2023 годы. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/digital-transformation-report-2024> (дата обращения: 12.09.2025).

жоғары екендігі халықаралық рейтингтермен де дәлелденеді, атап айтқанда Қазақстанның БҰҰ-ның электрондық үкіметтің даму жаһандық индексында 24-орынды иеленуімен айқындалады.¹

Алайда «E-Qigylus» платформасы мен «Казреестр» ақпараттық жүйесі сияқты цифрлық шешімдерді жедел енгізу елеулі ғылыми-құқықтық қайшылықты туындатады. Ол технологиялық жаңарудың қарқыны тиісті нормативтік-құқықтық базаның қалыптасуынан айтарлықтай озып кетуімен сипатталады. Электрондық деректердің құқықтық мәртебесін, цифрлық құжаттардың заңды күшін және оларды автоматтандырылған верификациялау рәсімдерін нақты құқықтық регламенттеудің болмауы құқықтық айқынсыздық аймақтарын қалыптастырып, цифрландырудың сыбайлас жемқорлыққа қарсы әлеуетін әлсіретуі мүмкін. Электрондық құжат айналымын реттеудегі және цифрлық ортадағы деректердің дұрыстығы үшін жауапкершілікті бөлудегі қолданыстағы олқылықтар құрылыс құқығының тұжырымдамалық негіздерін терең қайта қарауды талап етеді.

Осыған байланысты зерттеудің мақсаты – құрылыс саласын цифрландыру мен оның ашықтығын арттыру арасындағы өзара байланысты кешенді ғылыми-құқықтық талдау, сондай-ақ Қазақстан Республикасында құрылыс процесіне қатысушылардың барлығы үшін тиімді құқықтық есептілік моделін қалыптастыруға кедергі келтіретін нормативтік олқылықтарды анықтау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Осы зерттеудің әдіснамалық негізін қойылған міндеттерге сәйкес келетін жалпығылыми және арнайы таным әдістерінің жиынтығы құрайды. Зерттеу барысында К.А. Ибраев, А.С. Куантыров, М.М. Тулеуов, Е.Н. Савицкий, Б.С. Ахметов, Ж.Т. Елюбаев, А.А. Смагулов және т.б. ғалымдардың ғылыми еңбектері мен тұжырымдамалық тәсілдері негізге алынды. Зерттеу барысында формалды-құқықтық әдіс қолданылып, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының нормаларына, соның ішінде «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» және «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» заңдарға жан-жақты талдау жүргізілді.

Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 21 мамырдағы № 86-VIII Заңының цифрландыру және инвестициялық ахуалды жақсарту мәселелерін реттейтін ережелерін талдауға ерекше назар аударылды. Салыстырмалы-құқықтық әдіс шетелдік тәжірибені, атап айтқанда Ұлыбританияның UK BIM Framework құқықтық базасын және ISO 19650 халықаралық стандарттар сериясын зерттеу үшін пайдаланылды, бұл отандық заңнаманы үйлестірудің ықтимал бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің эмпирикалық базасын уәкілетті органдардың цифрлық трансформация нәтижелері туралы статистикалық деректері, БҰҰ-ның электрондық үкіметті дамыту рейтингі көрсеткіштері, сондай-ақ E-Qigylus платформасы мен «Казреестр» ақпараттық жүйесінің функционалдық параметрлері құрады. Құқықтық-аналитикалық тәсіл құқықтық кедергілерді жүйелеудің және нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру бойынша ұсыныстарды қалыптастырудың негізі болды.

Нәтижелер және талқылау

Мемлекеттік саясаттың цифрландыру саласындағы стратегиялық бағыттары

Қазақстан Республикасындағы құрылыс секторын цифрландыру оқшауланған бастама емес, мемлекеттік басқарудың платформалық моделіне көшуге бағытталған жалпыұлттық стратегияның құрамдас бөлігі болып табылады. К.А. Ибраев атап өткендей, Қазақстанда мемлекеттік сектордың цифрлық трансформациясы жекелеген мемлекеттік қызметтерді автоматтандырудан бастап, деректер басқарушылық шешімдер қабылдаудың негізгі ресурсы ретінде қолданылатын кешенді цифрлық экосистемелерді қалыптастыруға дейін эволюциядан өтті [1]. Бұл даму бағыты мемлекеттік саясаттың орта және ұзақ мерзімді басымдықтарын айқындайтын бірқатар стратегиялық және бағдарламалық құжаттарда бекітілген.

Мемлекеттік саясаттың тұжырымдамалық негізі мемлекет пен бизнес арасындағы құқықтық қатынастарда субъективті фактордың ықпалын төмендету болып табылады. А.С. Куантыровтың пікірінше, әкімшілік рәсімдерді цифрлық ортаға көшіру мемлекеттік қызметтер көрсету мерзімдерін қысқартумен қатар, барлық қатысушылардың әрекеттерін тіркеуге мүмкіндік беретін «цифрлық із» қағидатына негізделген ашық тетікті қалыптастырады, бұл өз кезегінде сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін барынша азайтады [2]. Бұл тәсілдің тиімділігі тәжірибелік

¹ United Nations E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024> (accessed: 09/02/2025).

нәтижелермен де дәлелденеді: 2021 жылдан бастап құрылыс саласында бақылау функцияларын автоматтандыру есебінен бюджет қаражатының үнемі 13 млрд теңгеден асты.

Құқықтық тұрғыдан алғанда, цифрландыру мемлекеттік бақылау моделінің трансформациясына алып келеді. М.М. Тулеуов атап өткендей, дәстүрлі тексеру нысандары біртіндеп нақты уақыт режимінде жұмыс істейтін алгоритмдік мониторинг тетіктерімен алмастырылуда [3]. Қазақстанның БҰҰ-ның электрондық үкіметтің жаһандық индексындағы позициясы да осындай құралдарды енгізуге дайын екендігін көрсетеді. Бұл елдің институционалдық және технологиялық тұрғыдан жоғары деңгейде дайын екенін, соның ішінде болжамды аналитика мен жобалық құжаттаманың нормативтік талаптарға сәйкестігін автоматты түрде бақылау жүйелерін қолдану мүмкіндігін айғақтайды.

Нормативтік-құқықтық базаны талдау: динамикасы мен қайшылықтары

Құрылыс саласын цифрландырудың құқықтық негізін «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы құрайды.¹ Аталған заң соңғы жылдары салалық реттеуге цифрлық құралдарды енгізуге бағытталған елеулі өзгерістерге ұшырады. Заңнаманың дамуының маңызды кезеңі 2024 жылғы 21 мамырдағы № 86-VIII Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне байланыс, цифрландыру, инвестициялық ахуалды жақсарту және артық заңнамалық регламенттеуді болғызбау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңын қабылдаумен байланысты, ол құрылыс процестерін цифрландыруды құқықтық реттеуге айтарлықтай өзгерістер енгізді.²

Негізгі жаңашылдықтардың бірі – тапсырыс берушілердің жобалау кезеңінде құрылыс объектілерін талшықты-оптикалық байланыс желілерімен қамтамасыз ету міндетін белгілеу [4]. Бұл норма «ақылды» ғимараттардың жұмыс істеуі мен оларды құрылыс саласының бірыңғай цифрлық инфрақұрылымына интеграциялаудың материалдық-құқықтық негізін қалыптастырады.

Сонымен қатар, ғылыми-құқықтық қауымдастықта заңнамалық реттеудің сипаты мен сапасына қатысты пікірталастар сақталуда. Атап айтқанда, Е.Н. Савицкий Қазақстандағы цифрлық құрылыс саласындағы нормативтік базаның дамуы көбінесе реактивті сипатқа ие екенін атап өтеді: құқықтық нормалар жиі түрде «E-Qurylys» сияқты енгізіліп қойған технологиялық шешімдерді заңдастыру мақсатында кейіннен қабылданады [5]. Мұндай тәжірибе белгілі бір кезеңдерде құқықтық айқындықтың жеткіліксіздігіне әкелуі мүмкін.

Технологиялық даму мен нормативтік бекіту арасындағы аталған алшақтық құқықтық тәуекелдерді туындатуы ықтимал, соның ішінде сот процестері барысында цифрлық құжаттар мен әрекеттердің заңды күшіне күмән келтіру мәселелерімен байланысты. Осыған байланысты технологиялық инновациялар мен нормативтік базаның үйлесімділігін қамтамасыз ететін озық құқықтық реттеу міндеті ерекше өзектілікке ие.

Электрондық сервистер мен цифрлық платформалар ашықтық пен есептілікті қамтамасыз ету құралдары ретінде

Қазақстан Республикасының құрылыс саласындағы цифрлық платформалар жобалаудан бастап пайдалануға беруге дейінгі объектілердің өмірлік циклінің барлық кезеңдеріне үздіксіз бақылауды қамтамасыз ететін заңдық маңызы бар органы қалыптастырады. Оларды енгізу құрылыс процесіне қатысушылардың әрекеттерін тіркеуге, деректердің қадағалануын қамтамасыз етуге және реттеушілік әрі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетуге бағытталған.

Құрылыс-монтаж жұмыстары кезеңінде мемлекеттік бақылаудың негізгі құралы «E-Qurylys» платформасы болып табылады. «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 34-1-бабы 1-1-тармағына сәйкес атқарушылық техникалық құжаттаманы электрондық форматта жүргізу құрылыс процесінің барлық қатысушылары үшін міндетті болып табылады.³ Аталған платформаның құқықтық маңызы деректердің өзгермейтіндігі мен шынайылығын қамтамасыз етуінде жатыр. Б.С. Ахметов атап өткендей, техникалық және авторлық қадағалау журналдарын цифрлық форматқа көшіру «кері күнмен» өзгерістер енгізу мүмкіндігін жоққа шығарып, дауларды шешу кезінде сенімді дәлелдемелік базаны қалыптастырады [6]. Жүйенің функционалына орындалған жұмыстар

¹ Закон Республики Казахстан от 16 июля 2001 года № 242-III «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000242_info (дата обращения: 15.09.2025).

² Закон Республики Казахстан от 21 мая 2024 года № 86-VIII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам связи, цифровизации, улучшения инвестиционного климата и исключения излишней законодательной регламентации». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000086> (дата обращения: 08.09.2025).

³ Инструкция по ведению исполнительной технической документации в системе «E-Qurylys»: утверждена приказом Комитета по делам строительства и ЖКХ от 14 августа 2023 года. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/construction/documents/1> (дата обращения: 21.09.2025).

актілерін электрондық цифрлық қолтаңба арқылы тіркеу, техникалық қадағалау есептілігін нақты уақыт режимінде жүргізу, сондай-ақ бұзушылықтарды жою туралы нұсқамаларды тіркеу және олардың орындалуын бақылау кіреді. Нәтижесінде «E-Qurylys» техникалық қадағалауды формалды рәсімнен құрылыс процесіне қатысушылардың жауапкершілігін заңды түрде бекітетін тұрақты бақылау тетігіне айналдырады.¹

Тұрғын үй құрылысы сегментінде құқықтық бақылау функциясын «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен реттелетін «Қазреестр» ақпараттық жүйесі орындайды.² Жүйенің негізгі мәні үлескерлердің қаражатын тартудың заңдылығын қамтамасыз ету болып табылады. Ж.Т. Елюбаевтың пікірінше, «Қазреестр» құрылыс салушы-да жергілікті атқарушы органның рұқсаты немесе Бірыңғай оператордың кепілдігі болмаған жағдайда үлестік қатысу шарттарын тіркеуді болдырмайды, бұл заңсыз қаржыландыру схемаларын алдын алып, қосарланған сатулар тәуекелін төмендетеді [7]. Жүйенің eGov порталымен және банктік сервистермен интеграциялануы шарттарды тіркеу мерзімін бірнеше сағатқа дейін қысқартуға, құрылыс салушылар мен жобалар туралы ақпараттың ашықтығын қамтамасыз етуге, сондай-ақ үлескерлер қаражатының мақсатты пайдаланылуын бақылауды автоматтандыруға мүмкіндік берді.³ Осылайша, жүйе бұзушылықтардың ерте кезеңдерде алдын алуға бағытталған алдын ала құқықтық бақылау тетігін іске асырады.

Цифрлықэкожүйенің тиімділігі салалық платформалардың «Мемсараптама» және «Мемлекеттік қала құрылысы кадастры» сияқты мемлекеттік ақпараттық жүйелермен ведомствоаралық интеграциясы арқылы қамтамасыз етіледі. Мұндай интеграция құқықтық шектеулердің өзара байланысты жүйесін қалыптастырады: белгілі бір кезеңде қажетті деректердің болмауы (мысалы, сараптаманың оң қорытындысы) автоматты түрде келесі заңдық мәні бар әрекеттерді, соның ішінде құрылыс-монтаж жұмыстарын бастауды немесе «E-Qurylys» жүйесінде тіркелуді бұғаттайды. А.А. Смагулов атап өткендей, «тігіссіз» деректер алмасуын дамыту мемлекеттік бақылаудың болжамды моделіне көшу үшін қажетті шарт болып табылады, мұнда құқық бұзушылықтар олардың нақты орын алуына дейін алдын алынады, ал шешім қабылдау процесіндегі субъективті фактордың ықпалы барынша азайтылады [8].

Осылайша, қарастырылған цифрлық платформалардың негізгі сипаттамалары мен құқықтық маңызы 1-кестеде жүйеленген.

1-кесте – ҚР құрылыс саласындағы негізгі цифрлық платформаларға салыстырмалы талдау.

Платформа атауы	Мақсатты аудиториясы	Негізгі функционалы	Құқықтық маңызы	Ашықтыққа қосқан үлесі	Есептілікке қосқан үлесі
E-Qurylys	B2G, B2B	Атқарушылық және техникалық құжаттаманы жүргізу, техқадағалау есептілігі, инженерлер тізілімі	Барлық қатысушылар үшін міндетті; мемлекеттік бақылау құралы болып табылады	Құрылыс барысы туралы ақпаратқа ашық қолжетімділікті қамтамасыз етеді, есептілікті автоматтандырады	Әрекеттердің құқықтық қадағалануын қамтамасыз етеді, жауапкершілікке тарту үшін негіз қалыптастырады
ИС «Қазреестр»	B2G, B2C, B2B	ҰҚШ-ты орталықтандырылған есепке алу, қосарланған сатудың алдын алу, құрылыс салушының заңдылығын тексеру	Үлескерлер құқықтарының құқықтық кепілдіктерін қамтамасыз етеді; жобаның заңдылық презумпциясын жасайды	Азаматтарға eGov порталы арқылы жобаның заңдылығын жедел тексеруге мүмкіндік береді	Құрылыс салушылардың адал мінез-құлқын ынталандырады, үлескерлер үшін құқықтық тәуекелдерді азайтады
АИС ГГК	B2G, B2B, B2C	Сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласындағы қызметтерді автоматтандыру	Қала құрылысына байланысты мемлекеттік қызметтерді алуды жеңілдетеді	Құжаттарды тапсыру процестерін оңтайландырады, бюрократиялық кедергілерді азайтады	Мемлекеттік органдардың сұрау салулары мен шешімдерінің тіркелуін қамтамасыз етеді, оларды есепті етеді

¹ Официальный портал единой информационной системы «E-Qurylys»: руководство пользователя и правовые основы. URL: <https://e-qurylys.kz/help/legal> (дата обращения: 04.09.2025).

² Закон Республики Казахстан от 7 апреля 2016 года № 486-V «О долевом участии в жилищном строительстве». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000486> (дата обращения: 14.09.2025).

³ Информационный бюллетень АО «Национальные информационные технологии»: автоматизация услуг в сфере недвижимости. URL: <https://www.nitec.kz/news/kazreestr-updates-2024> (дата обращения: 19.09.2025).

Жүйелік құқықтық кедергілер және заңнаманы үйлестіру перспективалары

Қазақстан Республикасының құрылыс саласында цифрлық инфрақұрылымның белсенді дамуына қарамастан, толық ашықтық пен есептілікке қол жеткізу бірқатар жүйелік құқықтық мәселелермен тежелуде. Олардың негізгісі құқық қолдану практикасының бірізділігінің қалыптаспауы және нормативтік реттеудің технологиялық өзгерістерден артта қалуымен байланысты.

Ең өзекті мәселелердің бірі – сот тәжірибесінде электрондық құжат айналымының құқықтық мәртебесінің айқын болмауы. Е.Н. Савицкий атап өткендей, іс жүзінде «қосарланған құжат айналымы» моделі сақталып отыр, бұл жағдайда құрылыс процесіне қатысушылар электрондық құжаттарды қағаз жеткізгіштерде қайталап рәсімдеуге мәжбүр. Бұл соттардың бірыңғай аутентификация және верификация рәсімдері болмаған жағдайда цифрлық құжаттардың заңды күшін мойындамауы мүмкін деген қауіптен туындайды.¹ Мұндай тәжірибе цифрландырудың тиімділігін төмендетеді, транзакциялық шығындарды арттырады және цифрлық трансформация мақсаттарына қайшы келетін артық әкімшілік кедергілерді қайта қалыптастырады.

Екінші маңызды шектеу – BIM-технологияларын қолданудың нормативтік стандартталуының болмауы. Шетелдік құқықтық жүйелерден, атап айтқанда UK BIM Framework қолданыста болатын Ұлыбританиядан айырмашылығы, Қазақстандағы реттеу негізінен бақылау құралы ретінде цифрлық платформаларды дамытуға бағытталған, ал деректерді басқару процестерін формализациялау жеткілікті деңгейде реттелмеген. Бірыңғай стандарттардың болмауы ақпараттың дұрыстығы үшін жауапкершіліктің айқын бөлінбеуіне әкеліп, цифрлық модельдерге иелік ету және оларды пайдалану мәселелеріне байланысты құқықтық дауларды туындатады. Зерттеушілердің пікірінше, ISO 19650 сериялы стандарттарын ұлттық құқықтық жүйеге енгізу ақпараттық өзара іс-қимылдың нақты қағидаларын белгілеуге, қатысушылар арасында жауапкершілікті бөлуге және BIM-модельдерге қатысты құқықтық айқындықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.²

Осылайша, қолданыстағы құқықтық кедергілер жүйелік сипатқа ие және саланың технологиялық және құқықтық дамуын үйлестіруге бағытталған кешенді нормативтік шешімді талап етеді.

2-кесте – Негізгі құқықтық кедергілер және олардың сала үшін салдары

Құқықтық кедергі	Құқықтық салдары	Экономикалық салдары
Электрондық құжат айналымын реттеудегі түсініксіздік	Мемлекеттік органдардың электрондық құжаттарды қабылдаудан бас тартуы; мәмілелерді жарамсыз деп тану; сот даулары кезіндегі қиындықтар	Қосарланған құжат айналымы жүйесі, уақытты жоғалту, әкімшілік жүктеменің артуы
Ведомствоаралық деректер алмасуды құқықтық реттеудің жеткіліксіздігі	Дұрыс емес деректер үшін жауапкершіліктің болмауы; рұқсат берудегі кешіктірулер; деректерге меншік құқығы туралы құқықтық даулар	Жұмыстағы іркілістер, жобалардың кешігуі, бизнес үшін экономикалық шығындар
BIM-модельдеу үшін құқықтық стандарттардың болмауы	BIM-модельдерді заңдық маңызы бар құжаттар ретінде пайдаланудың мүмкін еместігі; деректердің дұрыстығы туралы даулар	Жобалаудағы қателіктердің жоғары тәуекелі, деректердің үйлесімсіздігі, әртүрлі кезеңдерде ақпаратты жоғалту

Қорытынды

Жүргізілген талдау «E-Qurylys» және «Қазреестр» цифрлық платформаларының қосалқы технологиялық шешімдерден мемлекеттік реттеудің толыққанды құралдарына айналғанын көрсетеді. Олардың функционалы құрылыс процестерінің құқықтық қадағалануын қамтамасыз етеді, үлестік құрылысқа қатысушылардың құқықтарын қорғауды күшейтеді және құрылыс салушылардың қызметіне алдын ала және ағымдағы бақылау тетігін қалыптастырады.

Сонымен қатар, цифрлық құрылыс экожүйесін одан әрі дамыту анықталған құқықтық шектеулерді жоюды талап етеді. Басым бағыттар ретінде электрондық құжаттардың қағаз жеткізгіштерде қайталанбай-ақ сөзсіз заңды күшін заңнамалық тұрғыдан бекіту, ұлттық заңнаманы ақпараттық модельдеу саласындағы халықаралық стандарттармен (соның ішінде ISO 19650) үйлестіру, сондай-ақ мемлекеттік ақпараттық жүйелерге жалған немесе толық емес деректер енгізгені үшін жауапкершілікті күшейту айқындалады.

¹ Обзор судебной практики по спорам, возникающим из электронного документооборота в строительной сфере за 2024 год. – Астана: Верховный Суд РК, 2025. – 32 с.

² ISO 19650-1:2018. Organization and digitization of information about buildings and civil engineering works, including building information modelling (BIM). URL: <https://www.iso.org/standard/68078.html> (accessed: 09/25/2025).

Құрылыс саласын цифрландыру тек технологиялық жаңғырту ғана емес, сонымен қатар құқықтық реттеудің терең трансформациясы болып табылады. Оның тиімділігі заң шығарушының цифрлық деректерге толыққанды заңды факт мәртебесін беретін, ашықтықты, есептілікті және саланың тұрақтылығын қамтамасыз ететін озық әрі жүйелі реттеуді қамтамасыз ету қабілетіне тікелей байланысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Ибраев К.А. Государственное управление в эпоху цифровизации: опыт Казахстана. – Алматы, 2023. – 214 с.
2. Куантыров А.С. Экономические эффекты цифровой трансформации строительной отрасли // Вестник экономики. – 2024. – №. 2. – С. 45–52.
3. Тулеуов М.М. Правовые аспекты автоматизации государственного контроля. – Астана, 2023. – 180 с.
4. Технические регламенты интеграции волоконно-оптических линий связи в жилые объекты: руководство для заказчиков. – Астана: Изд-во МЦРИАП, 2024. – 45 с.
5. Савицкий Е.Н. Проблемы адаптации строительного законодательства к цифровым вызовам // Юрист. – 2024. – №. 5. – С. 12–18.
6. Ахметов Б.С. Цифровое право в строительстве: проблемы теории и практики. – Алматы: Раритет, 2024. – 196 с.
7. Елюбаев Ж.Т. Правовое регулирование инвестиционной деятельности в строительстве: вызовы современности // Вестник Каспийского университета. – 2025. – №. 1. – С. 34–40.
8. Смагулов А.А. Проблемы межведомственного взаимодействия в цифровой среде // Право и государство. – 2024. – №. 3. – С. 56–61.

References

1. Ibrayev K.A. Gosudarstvennoye upravleniye v epokhu tsifrovizatsii: opyt Kazakhstana. – Almaty, 2023. – 214 s.
2. Kuantyrov A.S. Ekonomicheskiye efekty tsifrovoy transformatsii stroitel'noy otrasli // Vestnik ekonomiki. – 2024. – №. 2. – S. 45–52.
3. Tuleuov M.M. Pravovyye aspekty avtomatizatsii gosudarstvennogo kontrolya. – Astana, 2023. – 180 s.
4. Tekhnicheskiye reglamenti integratsii volokonno-opticheskikh liniy svyazi v zhilye ob'yekty: rukovodstvo dlya zakazchikov. – Astana: Izd-vo MTsRIAP, 2024. – 45 s.
5. Savitskiy Ye.N. Problemy adaptatsii stroitel'nogo zakonodatel'stva k tsifrovym vyzovam // Yurist. – 2024. – №. 5. – S. 12–18.
6. Akhmetov B.S. Tsifrovoye pravo v stroitel'stve: problemy teorii i praktiki. – Almaty: Raritet, 2024. – 196 s.
7. Yelyubayev Zh.T. Pravovoye regulirovaniye investitsionnoy deyatelnosti v stroitel'stve: vyzovy sovremennosti // Vestnik Kaspiyskogo universiteta. – 2025. – №. 1. – S. 34–40.
8. Smagulov A.A. Problemy mezhvedomstvennogo vzaimodeystviya v tsifrovoy srede // Pravo i gosudarstvo. – 2024. – №. 3. – S. 56–61.

О.Т. Алимов¹

¹М.Ю.Н., директор юридического департамента АО «КБТУ»,
(г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0009-0007-9464-4286; e-mail: lawyer_olzhas@mail.ru

ЭЛЕКТРОННЫЕ СЕРВИСЫ И ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ПРОЗРАЧНОСТИ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Аннотация

Настоящая статья посвящена исследованию правовых аспектов внедрения цифровых платформ в строительную отрасль Республики Казахстан как инструмента минимизации коррупционных рисков и повышения подотчетности участников рынка. В контексте перехода к платформенной модели государственного управления цифровизация рассматривается не просто как технологическое обновление, а как стратегический императив для создания прозрачной инвестиционной среды. Авторами проведен системный анализ действующей нормативно-правовой базы, включая изменения 2024 года, регулирующие цифровую инфраструктуру и интеграцию современных сетей связи. В работе детально изучена юридическая природа и функционал систем «E-Qurylys» и «Казреестр», обеспечивающих сквозной контроль строительных процессов и защиту прав дольщиков на всех этапах жизненного цикла объекта. Особое внимание уделено выявлению правовых барьеров, включая проблему «двойного документооборота», препятствующих эффективному электронному документообороту. На основе сравнительно-правового анализа с опытом Великобритании обоснована необходимость перехода к обязательной стандартизации информационного моделирования (BIM). Результатом исследования являются конкретные предложения по совершенствованию законодательства в части усиления ответственности за достоверность данных в цифровой среде и придания цифровым данным статуса безусловного юридического факта.

Ключевые слова: цифровизация строительства, правовое регулирование, E-Qurylys, Казреестр, прозрачность, юридическая ответственность, BIM-технологии, электронный документооборот.

O.T. Alimov¹

¹Master of laws, Director of the Legal Department of JSC "KBTU",
(Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0009-0007-9464-4286; e-mail: lawyer_olzhas@mail.ru

ELECTRONIC SERVICES AND DIGITAL PLATFORMS IN CONSTRUCTION AS A FACTOR IN ENHANCING TRANSPARENCY AND ACCOUNTABILITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: A LEGAL PERSPECTIVE

Abstract

This article is devoted to the study of the legal aspects of implementing digital platforms in the construction industry of the Republic of Kazakhstan as a tool for minimizing corruption risks and enhancing the accountability of market participants. Within the framework of the transition to a platform-based model of public administration, digitalization is viewed not merely as a technological update, but as a strategic imperative for creating a transparent investment environment. The authors conduct a systematic analysis of the current regulatory framework, including the 2024 amendments governing digital infrastructure and the integration of modern communication networks. The paper examines in detail the legal nature and functionality of the "E-Qurylys" and "Kazreestr" systems, which provide end-to-end control of construction processes and the protection of the rights of equity holders at all stages of the facility's lifecycle. Particular attention is paid to identifying legal barriers including the problem of "double document management," which hinder the effective implementation of electronic interaction formats. Based on a comparative legal analysis with the experience of the United Kingdom, the necessity of transitioning to mandatory standardization of building information modeling (BIM) is substantiated. The results of the study include specific proposals for improving legislation, particularly with regard to strengthening liability for the accuracy of data in the digital environment and granting digital data the status of an absolute legal fact.

Keywords: digitalization of construction, legal regulation, E-Qurylys, Kazreestr, transparency, legal liability, BIM technologies, electronic document management.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

Акимбекова Меруерт Аминовна – PhD докторы, Каспий қоғамдық университетінің профессоры

Алимов Олжас Төлегенұлы – заң ғылымдарының магистрі, «КБТУ» АҚ заң департаментінің директоры

Батырбай Нурбол Мухтарұлы – PhD докторы, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебі деканының орынбасары

Бектурганов Маргулан Жубанышевич – Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебінің докторанты

Бидайшиева Адема Бахытбековна – PhD докторы, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры

Ван Хэюн – PhD докторы, Харбин технологиялық университеті құқық мектебінің сеньор-лекторы

Диденко Анатолий Григорьевич – заң ғылымдарының докторы, профессор, Каспий университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебі

Жылкичиева Кундуз Сапарбековна – заң ғылымдарының докторы, доцент м.а., Қырғыз Республикасы Халықаралық университеті

Копжасарова Сагингуль – PhD докторант, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті

Мороз Светлана Павловна – заң ғылымдарының докторы, профессор, Каспий университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебінің деканы, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Ғылыми-консультативтік кеңесінің мүшесі

Ниязова Анара Натугевна – заң ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасының білім беру саласының еңбек сіңірген қызметкері

Татаринов Данила Владимирович – заң ғылымдарының кандидаты, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры

Татаринаева Лола Фуркатовна – заң ғылымдарының кандидаты, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры

Тлешалиев Нурлан Даулеткулович – PhD докторы, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің Алматы қаласы бойынша департаментінің Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу басқармасының басшысы

Шайзадаев Бахытбек Абдигалимович – заң ғылымдарының магистрі, Қарағанды қаласы Әлихан Бөкейхан атындағы ауданының № 2 сотының төрағасы

Ячао Гуан – Қытай Халық Республикасының Шыңжаң университетінің PhD докторанты

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Акимбекова Меруерт Аминовна – доктор PhD, профессор Каспийского общественного университета

Алимов Олжас Төлегенұлы – магистр юридических наук, Директор юридического департамента АО «КБТУ»

Батырбай Нурбол Мухтарұлы – доктор PhD, Заместитель декана Высшей школы права «Эділет» Каспийского общественного университета

Бектурганов Маргулан Жубанышевич – докторант Высшей школы права «Эділет» Каспийского общественного университета

Бидайшиева Адема Бахытбековна – доктор PhD, ассоциированный профессор Высшей школы права «Эділет» Каспийского общественного университета

Ван Хэюн – доктор PhD, сеньор-лектор Школы права Харбинского технологического университета

Диденко Анатолий Григорьевич – доктор юридических наук, профессор Высшей школы права «Эділет» Каспийского университета

Жылкичиева Кундуз Сапарбековна – доктор юридических наук, и.о. доцент Международного университета Кыргызской Республики

Копжасарова Сагингуль – PhD докторант, Карагандинский исследовательский университет имени Е.А. Букетова

Мороз Светлана Павловна – доктор юридических наук, профессор, Декан Высшей школы права «Эділет» Каспийского университета, член Научно-консультативного совета Верховного Суда Республики Казахстан

Ниязова Анара Натугевна – доктор юридических наук, профессор, Заслуженный работник образования Кыргызской Республики

Татаринов Данила Владимирович – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права «Эділет» Каспийского общественного университета

Татаринова Лола Фуркатовна – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права «Эділет» Каспийского общественного университета

Тлешалиев Нурлан Даулеткулович – доктор PhD, руководитель Управления профилактики коррупции Департамента Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы по городу Алматы

Шайзадаев Бахытбек Абдигалимович – магистр юридических наук, Председатель суда № 2 района имени Алихана Букейхана города Караганды

Ячао Гуан – PhD докторант Синьцзянского университета Китайской Народной Республики

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Akimbekova Meruert Aminovna – PhD, Professor, Caspian Public University

Alimov Olzhas Tolegenuly – Master of Laws, Director of the Legal Department, JSC “KBTU”

Batyrbay Nurbol Mukhtaruly – PhD, Deputy Dean, Higher School of Law “Adilet”, Caspian Public University

Bekturganov Margulan Zhubanyshevich – PhD Candidate, Higher School of Law “Adilet”, Caspian Public University

Bidaishieva Adema Bakhytbekovna – PhD, Associate Professor, Higher School of Law “Adilet”, Caspian Public University

Wang Heyoung – PhD, Senior Lecturer, School of Law, Harbin Institute of Technology

Didenko Anatoly Grigorievich – Doctor of Law, Professor, Higher School of Law “Adilet”, Caspian University

Zhylkichieva Kunduz Saparbekovna – Doctor of Law, Acting Associate Professor, International University of the Kyrgyz Republic

Kopzhassarova Sagingul – PhD Candidate, Karaganda Buketov Research University

Moroz Svetlana Pavlovna – Doctor of Law, Professor, Dean of the Higher School of Law “Adilet”, Caspian University; Member of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan

Niyazova Anara Natuyevna – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of the Kyrgyz Republic

Tatarinov Danila Vladimirovich – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Higher School of Law “Adilet”, Caspian Public University

Tatarinova Lola Furkatovna – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Higher School of Law “Adilet”, Caspian Public University

Tleshaliev Nurlan Dauletkulovich – PhD, Head of the Department for Corruption Prevention of the Department of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs in Almaty

Shaizadaev Bakhytbek Abdigalimovich – Master of Laws, Chairman of Court No. 2 of the Alikhan Bokeikhan District, Karaganda

Yachao Guan – PhD Candidate, Xinjiang University, People’s Republic of China

АВТОРЛАР ҮШІН АҚПАРАТ

«Әділеттің» ғылыми еңбектері» ашық қолжетімді, рецензияланатын құқықтық журнал болып табылады және 1996 жылдан бері жарық көруде. Басылымның негізгі миссиясы – Қазақстандағы құқықтық ғылымды жүйелі дамыту, оның ішінде заңнама теориясы мен тәжірибесін зерттеу, мемлекеттің сыртқы саяси және сыртқы экономикалық қызметін құқықтық қамтамасыз ету, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін қорғау. Журнал теоретикалық және практикалық мәні бар фундаменталдық және қолданбалы зерттеулердің нәтижелерін жариялайды.

Журнал жылына төрт рет шығады, бір нөмірде орташа есеппен 10-30 мақала жарияланады. Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қабылданады және жарияланады. Басылымның негізгі тақырыптық бағыты – құқықтық ғылымның рөлін күшейтуге бағытталған зерттеулер, заңнамалық және нормативтік қызметтің тиімділігін арттыруға арналған.

Журналда келесі материалдар қамтылады:

- Құқықтық ғылымның әртүрлі салаларындағы зерттеулер нәтижелерін ашатын ғылыми мақалалар мен шолулар;
- Ұлттық және халықаралық заңнаманы талдау;
- Университет өткізген ғылыми-практикалық конференциялар мен дөңгелек үстел материалдары;
- Қазіргі заманғы құқықтанудың өзекті мәселелері.

Басылым Қазақстан аумағында, ТМД елдерінде және алыс шетелдерде кең таралуға бағытталған. Авторлардың географиялық әртүрлілігін қамтамасыз етуге, жарияланған материалдардың жоғары цитатталуына және мақалаларды ағылшын тілінде жариялауға ерекше көңіл бөлінеді.

Журнал рубрикаторы:

- Редакция бағаны
- Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық және әкімшілік құқық
- Азаматтық құқық және азаматтық процесс
- Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану
- Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс. Ақпараттық құқық және қауіпсіздік

«Әділеттің» ғылыми еңбектері» журналы ғалымдар, тәжірибелік құқыққорғаушылар және мемлекеттік органдар арасында жүйелі білім алмасуға арналған платформаны қамтамасыз етеді, құқықтық ғылым мен құқықтық мәдениетті ұлттық және халықаралық деңгейде дамытуға ықпал етеді.

Мақаланы рәсімдеуге қойылатын талаптар:

Материалдарды жіберу үшін автор журнал жүйесіне кіруі немесе тіркелуі қажет.

Жіберу процесі барысында авторлар материалдың келесі критерийлерге сәйкес келетіндігіне көз жеткізуі тиіс. Бұл талаптарға сай келмейтін мақалалар авторға өңдеуге қайтарылуы мүмкін:

1. Мақала бұрын жарияланбаған және басқа журналдарға жіберілмеген (немесе автор «Редакторға арналған ескертулер» бөлімінде тиісті түсініктеме берген);
2. Қолжазба Microsoft Word форматында ұсынылған;
3. Барлық интернет-ресурстар (URL) толық көрсетілген (жұмыс атауы, сілтеме, қарау күні);
4. Мақала мәтінінің көлемі 10–30 мың таңба (бос орындарсыз), қаріп – Times New Roman, өлшемі – 14 pt, жоларалық қашықтық – бірлік, мәтін бойынша туралау, абзацтық кіріс – 1,25 см, барлық жақтан шегініс – 20 мм, бет нөмірлеуі – төменгі ортасында;
5. Мәтін Авторға арналған нұсқаулықта көрсетілген стильдік және библиографиялық талаптарға сәйкес;
6. Мақала толық форматта жүктеледі, авторлық көрсетілмеген материалмен және жариялау өтінішімен бірге. Ғылыми дәрежесі жоқ авторлар үшін ғылыми жетекші/кеңесші қол қойған және мекеме мөрімен расталған рецензияның скан-көшірмесі қажет;
7. Скандалған құжаттардың көлемі 1 Мб-тан аспауы тиіс.

Авторларға арналған нұсқаулық

Жарияланатын материалдарға қойылатын жалпы талаптар:

1. Мақала өз алдына толық зерттеу болып, өзекті мәселені қарастырып, ішкі логикалық тұтастыққа ие болуы тиіс;
2. Материал бұрын жарияланбаған болуы қажет;
3. Зерттеу ғылыми жаңашылдыққа ие болуы;
4. Зерттеу мәселесінің қойылуы мен шешімін нақты тұжырымдауы;
5. Мақала зерттеудің негізгі нәтижелерін көрсетуі;
6. Мәтінді рәсімдеу және құрылым ережелерін сақтау міндетті.

Ғылыми мақала құрылымы:

- Мақала атауы;
- Андатпа (150-250 сөз) және түйін сөздер (5-8 сөз) қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде;
- Кіріспе;
- Материалдар мен әдістер;
- Нәтижелер;
- Талқылау;
- Қорытынды;
- Қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса);
- Әдебиеттер тізімі.

Мақаланы рәсімдеу:

- Мәтін Microsoft Word форматында, көлемі 10–30 мың таңба, қаріп – Times New Roman 14 pt, жоларалық интервал – бірлік, туралау бойынша, абзац кірісі – 1,25 см, шегіністер – 20 мм, бет нөмірлеуі орталықта;
- ЭОЖ және FTAMP индексі міндетті;
- Авторлар туралы ақпарат қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде: толық аты-жөні, лауазымы, ғылыми дәрежесі, жұмыс орны, қала, ел, e-mail және ORCID/Scopus/Web of Science идентификаторлары;
- бір автордан көп болса, корреспонденция авторы жұлдызшамен көрсетіледі және сәйкес сілтеме беріледі; әрбір бірлескен автордың үлесі әдебиеттер тізімінен бұрын жеке абзацта көрсетіледі;
- Әдебиеттер тізімі мәтінде дәйексөз тәртібімен тік төртбұрышты жақшамен рәсімделеді; авторы жоқ электрондық ресурстар, статистикалық жинақтар және нормативтік актілер бет сілтемесінде көрсетіледі;
- Әдебиеттер тізімі роман алфавитінде рәсімделеді; өзіндік дәйексөз 20%-дан аспауы тиіс;
- Автор қол қойған жариялау өтініші;
- Ғылыми дәрежесі жоқ авторлар үшін – ғылыми жетекшінің/кеңесшінің мөрімен расталған рецензияның сканерленген нұсқасының болуы.
- Авторлар мәтін, сурет немесе деректерді дайындау үшін ЖИ технологияларын (тіл модельдері, чат-боттар, сурет генераторлары) қолданғанын көрсетуі тиіс. Қолданылған нақты технологиялар, қолдану тәсілдері және авторлық құқықтарды сақтау шаралары көрсетілуі қажет. ЖИ автор ретінде көрсетілмейді; материалдың дұрыстығы, сенімділігі және түпнұсқалығы жауапкершілігі адам-авторға жүктеледі.

Авторлық құқықтар:

Авторлар жарияланатын материалдарға авторлық құқықтарын сақтайды және үшінші тұлғаларға Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) лицензиясы бойынша мақала мәтінін пайдалану құқығын береді.

Құпиялылық:

Авторлардың жеке деректері журналда көзделген мақсаттар үшін ғана қолданылады және үшінші тұлғаларға берілмейді.

Жариялау этикасы:

Редакция COPE стандарттарын басшылыққа алып, мәтіндердің түпнұсқалығын тексеру бағдарламаларын қолданады. Авторлар рукопистерді рецензиялау және жариялау барысында плагиатқа тексеруге келіседі.

Жасанды интеллектті (ЖИ) пайдалану:

Авторлар мәтін, сурет немесе деректерді дайындау үшін ЖИ технологияларын (тіл модельдері, чат-боттар, сурет генераторлары) қолданғанын көрсетуі тиіс. Қолданылған нақты технологиялар, қолдану тәсілдері және авторлық құқықтарды сақтау шаралары көрсетілуі қажет. ЖИ автор ретінде көрсетілмейді; материалдың дұрыстығы, сенімділігі және түпнұсқалығы жауапкершілігі адам-авторға жүктеледі.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

«Научные труды «Эділет» представляют собой рецензируемый юридический журнал открытого доступа, издаваемый с 1996 года. Основная миссия издания заключается в систематическом развитии казахстанской юридической науки, включая вопросы теории и практики нормотворчества, правовое обеспечение внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности государства, а также защиту национальных интересов Республики Казахстан. Журнал публикует результаты фундаментальных и прикладных исследований, обладающих как теоретической, так и практической значимостью.

Журнал выходит четыре раза в год, среднее количество публикаций в номере составляет 10-30 статей. Материалы принимаются и публикуются на казахском, русском и английском языках. Основная тематическая направленность издания охватывает исследования, направленные на укрепление роли правовой науки в повышении эффективности законодательной и нормативной деятельности.

В журнале отражаются:

- научные статьи и обзоры, раскрывающие результаты исследований в различных областях юридической науки;
- анализ национального и международного законодательства;
- материалы научно-практических конференций и круглых столов, проводимых Университетом;
- актуальные проблемы современного правоведения.

Издание ориентировано на широкое распространение на территории Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья. Особое внимание уделяется обеспечению географического разнообразия авторов, высокой цитируемости публикуемых материалов и публикации работ на английском языке.

Рубрикатор журнала:

- Колонка редакции
- Теория государства и права. Конституционное и административное право
- Гражданское право и гражданский процесс
- Уголовное право и уголовный процесс. Информационное право и безопасность
- Международное право и сравнительное правоведение

Журнал «Научные труды «Эділет» обеспечивает платформу для системного обмена знаниями между учеными, практикующими юристами и государственными органами, способствуя развитию юридической науки и правовой культуры на национальном и международном уровнях.

Требование для оформления статьи:

в рамках процесса отправки авторы обязаны убедиться соответствии представляемого материала следующим критериям. Материал, не отвечающий этим требованиям, может быть возвращен автору для доработки:

1. Материал ранее не публиковался и не направлялся в другие журналы (или автор предоставляет соответствующее объяснение в разделе «Комментарии для редактора»).
2. Рукопись представлена в формате Microsoft Word.
3. Все интернет-источники (URL) приведены в полном виде (наименование работы, ссылка, дата обращения).
4. Объем текста статьи составляет от 10 до 30 тысяч знаков без пробелов, шрифт – Times New Roman, размер – 14 пт., интервал – одинарный, выравнивание текста – по ширине, абзацный отступ – 1,25 см, поля – 20 мм со всех сторон, нумерация страниц – вниз по центру.
5. Текст соответствует стилистическим и библиографическим требованиям, изложенным в Руководстве для автора.
6. Статья загружается в полном формате, вместе с материалом без указания авторства, заявкой на публикацию. Для автора без ученой степени требуется сканированная копия рецензии, подписанная научным руководителем/консультантом, заверенная печатью учреждения.
7. Сканированные документы не должны превышать 1 Мб.

Руководство для авторов

Общие требования к публикуемым материалам:

1. Статья должна представлять собой самостоятельное, завершённое исследование актуальной проблемы, обладающее внутренним логическим единством.

2. Материал не должен быть ранее опубликован.
3. Исследование должно обладать научной новизной.
4. Необходимо четко формулировать постановку и решение исследовательской задачи.
5. Статья должна отражать основные результаты исследования.
6. Соблюдение правил оформления и структуры текста обязательно.

Структура научной статьи включает:

- название статьи;
- аннотации (150-250 слов) и ключевые слова (5-8 слов) на казахском, русском и английском языках; введение;
- материалы и методы;
- результаты;
- обсуждение;
- заключение;
- сведения о финансировании (при наличии);
- список литературы.

Оформление статьи:

- Текст в формате Microsoft Word, объем 10–30 тыс. знаков, шрифт Times New Roman 14 пт., одинарный межстрочный интервал, выравнивание по ширине, абзацный отступ 1,25 см, поля 20 мм, нумерация по центру.

- Индексы УДК и ГРНТИ обязательны.

- Сведения об авторах на казахском, русском и английском языках включают ФИО, должность, ученую степень, место работы, город, страну, e-mail и идентификаторы ORCID/Scopus/Web of Science.

- Если авторов несколько, автор для корреспонденции выделяется звёздочкой и сопровождается соответствующей ссылкой; вклад каждого соавтора приводится в отдельном абзаце перед списком литературы.

- Литературные источники оформляются в квадратных скобках по мере цитирования; электронные ресурсы без автора, статистические сборники и нормативные акты указываются в постраничных сносках. Повторное цитирование сохраняет исходный номер.

- References оформляются в романском алфавите. Допустимое самоцитирование – не более 20 %. – заменить Список литературы оформляются в романском алфавите. Допустимое самоцитирование – не более 20 %.

Сопроводительные документы:

- Заявка на опубликование, подписанная автором;
- Для авторов, не имеющих учёной степени, требуется наличие сканированной копии рецензии, заверенной печатью научного руководителя/консультанта.

Права авторов:

Авторы сохраняют авторские права на публикуемые материалы и предоставляют третьим лицам право использования текста статьи согласно лицензии **Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)**.

Конфиденциальность:

Все личные данные авторов используются исключительно в целях, предусмотренных журналом, и не передаются третьим лицам.

Публикационная этика:

Редакция руководствуется стандартами COPE и применяет программное обеспечение для проверки оригинальности текстов. Авторы соглашаются на проверку рукописей на плагиат в процессе рецензирования и публикации.

Использование искусственного интеллекта (ИИ):

Авторы обязаны раскрывать использование технологий ИИ (языковые модели, чат-боты, генераторы изображений) для подготовки текста, изображений или данных. Необходимо указать конкретные технологии, способы их применения и меры по соблюдению авторских прав. ИИ не может выступать автором; ответственность за корректность, достоверность и оригинальность материала несет человек-автор.

INFORMATION FOR AUTHORS

Scientific Works “Adilet” is a peer-reviewed open-access academic journal in the field of law, published since 1996. The primary mission of the journal is the systematic development of Kazakhstani legal scholarship, including issues related to the theory and practice of law-making, the legal support of the state's foreign policy and foreign economic activities, and the protection of the national interests of the Republic of Kazakhstan. The journal publishes the results of both fundamental and applied research that possess theoretical as well as practical significance.

The journal is issued four times a year, with an average of 10-30 articles per issue. Manuscripts are accepted and published in Kazakh, Russian, and English. The main thematic focus of the journal covers research aimed at strengthening the role of legal science in enhancing the effectiveness of legislative and regulatory activities.

The journal features:

- scholarly articles and review papers presenting research results in various fields of legal science;
- analyses of national and international legislation;
- materials from scientific and practical conferences and round tables organized by the University;
- discussions of current issues in contemporary legal studies.

The journal is intended **for wide dissemination** across Kazakhstan, the CIS countries, and internationally. Particular attention is given to ensuring the geographical diversity of authors, increasing the citation impact of published materials, and expanding the publication of articles in English.

Journal Sections

- Editorial Column
- Theory of State and Law. Constitutional and Administrative Law
- Civil law and Civil Procedure
- International Law and Comparative Legal Studies
- Criminal Law and Criminal Procedure. Information Law and Security

The journal “**Adilet**” provides a platform for the systematic exchange of knowledge among scholars, practicing lawyers, and public authorities, thereby contributing to the development of legal science and the strengthening of legal culture at both the national and international levels.

Requirements for Article Submission:

During the submission procedure, authors must ensure that their manuscript complies with the following requirements. Manuscripts that do not meet these criteria may be returned to the author for revision:

1. The manuscript has not been previously published and is not under consideration by another journal (or the author has provided an appropriate explanation in the section “Comments for the Editor”).
2. The manuscript is submitted in Microsoft Word format.
3. All Internet sources (URLs) are provided in full form (title of the work, hyperlink, and date of access).
4. The length of the article must be 10,000–30,000 characters excluding spaces, formatted as follows: Font: Times New Roman, size 14 pt; Line spacing: single; Alignment: justified; Paragraph indentation: 1.25 cm; Margins: 20 mm on all sides; Page numbering: centered at the bottom of the page.
5. The text complies with the stylistic and bibliographic requirements specified in the Author Guidelines.
6. The article must be uploaded in full, including: the manuscript file, a blinded version of the manuscript without author identification, and the publication application form. For authors without an academic degree, a scanned copy of the review signed by the academic supervisor or consultant and certified with the institutional seal is required.
7. Scanned documents must not exceed 1 MB in size.

Author Guidelines

General Requirements for Manuscripts

1. The article must represent an independent and completed study of a relevant research problem, characterized by internal logical coherence.
2. The manuscript must not have been previously published.
3. The study must demonstrate scientific novelty.
4. The research problem and its solution must be clearly formulated.
5. The article must present the main results of the research.
6. Compliance with the formatting and structural requirements is mandatory.

Structure of a Scientific Article

A manuscript should include the following elements:

- Title of the article
- Abstracts (150-250 words) and keywords (5-8 words) in Kazakh, Russian, and English
- Introduction
- Materials and Methods
- Results
- Discussion
- Conclusion
- Funding information (if applicable)
- References

Article Formatting

– Manuscripts must be prepared in Microsoft Word format. The recommended length is 10,000-30,000 characters (excluding spaces), font Times New Roman, 14 pt, single line spacing, justified alignment, paragraph indentation 1.25 cm, margins 20 mm, and page numbering centered at the bottom.

– UDC and IRSTI classification indices are mandatory.

– Author information must be provided in Kazakh, Russian, and English, including: full name, academic position, academic degree, affiliation, city, country, e-mail address, and identifiers ORCID / Scopus / Web of Science.

– For articles with up to three authors, the corresponding author should be marked with an asterisk and indicated in a footnote. The contribution of each co-author must be specified in a separate paragraph before the reference list. – *заменить* – If there are multiple authors, the corresponding author is indicated by an asterisk and accompanied by the appropriate reference; the contribution of each co-author is presented in a separate paragraph preceding the list of references.

– References in the text should be indicated in square brackets in the order of citation. Electronic sources without authors, statistical publications, and normative legal acts should be cited in page footnotes. Repeated citations retain the original numbering.

– The References list must be provided in the Roman alphabet. Permissible self-citation should not exceed 20%.

Accompanying Documents

The following documents must be submitted together with the manuscript:

- Application for publication, signed by the author;
- For authors without an academic degree – a scanned review from the academic supervisor, certified with the institutional seal.

Authors' Rights

Authors retain copyright for the published materials and grant third parties the right to use the text of the article under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Confidentiality

All personal data of authors are used exclusively for the purposes of the journal and are not transferred to third parties.

Publication Ethics

The editorial board adheres to the standards of the Committee on Publication Ethics (COPE) and applies plagiarism-detection software to verify the originality of submitted manuscripts. Authors agree that their manuscripts may be checked for plagiarism during the peer-review and publication process.

Use of Artificial Intelligence (AI)

Authors are required to disclose the use of artificial intelligence technologies (including language models, chatbots, and image generators) in the preparation of text, images, or data. Authors must specify the technologies used, the manner of their application, and the measures taken to ensure compliance with copyright regulations.

Artificial intelligence cannot be listed as an author. The human author bears full responsibility for the accuracy, reliability, and originality of the submitted material.

АВТОРЛАР ҮШІН АҚПАРАТ

«Әділеттің» ғылыми еңбектері ашық қолжетімді рецензияланатын құқықтық ғылыми журнал болып табылады. Журналда материалдарды жариялау ақы төлеу арқылы немесе тегін негізде жүзеге асырылады.

Жариялауға қызығушылық танытқан авторларға алдын ала «Журнал туралы» бөлімін мұқият танысу ұсынылады. Бұл бөлімде бөлімдердің құрылымдық ережелері және Авторға арналған егжей-тегжейлі нұсқаулықтар көрсетілген. Қолжазбаны жібермес бұрын журнал жүйесінде тіркелу міндетті болып табылады. Тіркелген пайдаланушылар үшін материалды жіберу бес кезеңнен тұратын процедура бойынша жүзеге асырылады.

Құрметті авторлар мен оқырмандар!

Күнтізбелік жыл ішінде бір автор екі ғылыми мақаладан көп жариялай алмайды, оған бірлескен авторлық мақалалар да кіреді. Жариялау ақысының мөлшері мақаланың көлеміне байланысты және тиісті күнтізбелік жылдағы АЕК мәніне негізделеді:

1. Каспий қоғамдық университетінің қызметкерлері үшін, соның ішінде қосымша жұмыс атқаратындар – 5 АЕК. Егер бірлескен авторлық болса, төлем баспа таңбаларының санына (бос орындарсыз) сәйкес есептеледі;

2. 10–15 мың таңбалы мақалалар (бос орындарсыз) – 7,5 АЕК;

3. 15–20 мың таңбалы мақалалар – 10 АЕК;

4. 20–25 мың таңбалы мақалалар – 12,5 АЕК;

5. 25–30 мың таңбалы мақалалар – 15 АЕК. Шектен асқан жағдайда әр қосымша 1000 таңба үшін 1 АЕК қосымша төленеді;

6. Шетелдік авторлар үшін, соның ішінде қазақстандық зерттеушілермен бірлескен жарияланымдар – тегін;

7. Хирш индексі 5-тен асатын авторлар үшін – тегін;

8. Scopus және/немесе Web of Science жүйесінде жеке жарияланым саны бестен асатын авторлар үшін (жалпы сан бойынша) – тегін.

Сонымен қатар, редакция қосымша ақылы қызметтер ұсынады:

- Шұғыл жариялау – жариялау құнының 100%;
- Мәтінді түзету (редакциялық өңдеу) – жұмыстың күрделілігіне байланысты 4 АЕК бастап;
- Аңдатпаны ағылшын тіліне аудару – 2 АЕК;
- Мақаланы ағылшын тіліне аудару – 10 АЕК;
- Библиографиялық сілтемелерді рәсімдеу – 3 АЕК.

Төлем барлық рецензиялау кезеңдері аяқталғаннан кейін, соңғы кезеңде, Университет реквизиттері бойынша екінші деңгейлі банк бөлімшелерінде немесе банктің мобильдік қосымшасы арқылы жүзеге асырылады.

Редакция, әсіресе, мақаланың аңдатпасы мен мәтінін ағылшын тілінде сапалы рәсімдеудің маңыздылығын ерекше атап көрсетеді. Мәтінді тура көшіруге жол берілмейді; авторларға ғылыми мәтіндерді жазу және аудару барысында академиялық стандарттарды қатаң сақтау ұсынылады.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Научные труды «Эділет» представляют собой рецензируемый юридический научный журнал открытого доступа. Публикация материалов в журнале осуществляется на платной и бесплатной основе.

Авторам, заинтересованным в публикации, рекомендуется предварительно ознакомиться с разделом **«О журнале»**, где представлены правила структурирования разделов, а также детальные **Руководства для автора**. Перед отправкой рукописей обязательна регистрация в системе журнала. Для зарегистрированных пользователей доступна процедура подачи материала, состоящая из пяти последовательных этапов.

Уважаемые авторы и читатели!

В течение календарного года один автор может публиковать не более двух научных статей, включая соавторские работы. Размер платы за публикацию определяется объёмом статьи и привязан к действующему на соответствующий календарный год значению МРП:

1. Для сотрудников Каспийского университета, включая совместителей – 5 МРП. В случае соавторства с внешним автором оплата рассчитывается исходя из количества печатных знаков (без пробелов).
2. Статьи объёмом 10-15 тыс. знаков (без пробелов) – 7,5 МРП;
3. Статьи объёмом 15-20 тыс. знаков – 10 МРП;
4. Статьи объёмом 20-25 тыс. знаков – 12,5 МРП;
5. Статьи объёмом 25-30 тыс. знаков – 15 МРП. Превышение лимита облагается дополнительной платой 1 МРП за каждую 1000 знаков;
6. Для иностранных авторов, включая совместные публикации с казахстанскими исследователями – бесплатно;
7. Для авторов с индексом Хирша более 5 – бесплатно;
8. Для авторов с более чем пятью единоличными публикациями в Scopus и/или Web of Science (суммарно) – бесплатно.

Дополнительно редакция предоставляет платные сервисы:

Срочная публикация – 100% от стоимости публикации;

Корректурa текста (редакционная правка) – от 4 МРП, в зависимости от сложности работы;

Перевод аннотаций на английский язык – 2 МРП;

Перевод статьи на английский язык – 10 МРП;

Оформление библиографических ссылок – 3 МРП.

Оплата осуществляется на заключительном этапе, после завершения всех этапов рецензирования, по реквизитам Университета в любом банке второго уровня либо через мобильное приложение банка.

Редакция особенно подчёркивает необходимость качественного оформления аннотации и текста статьи на английском языке. Не допускается прямое буквальное копирование текста; авторам рекомендуется строго соблюдать академические стандарты написания и перевода научных текстов.

INFORMATION FOR AUTHORS

The scientific journal **Scientific Works "Adilet"** is a peer-reviewed open-access academic journal in the field of law. Publication of manuscripts in the journal may be carried out on both a paid and a free basis.

Authors interested in publishing their research are advised to familiarize themselves in advance with the section **"About the Journal"**, which provides detailed information on the structure of manuscripts as well as comprehensive Author Guidelines. Prior registration in the journal's electronic submission system is mandatory before submitting a manuscript. Registered users are granted access to the submission procedure, which consists of five consecutive stages.

Dear Authors and Readers!

Within one calendar year, a single author may publish no more than two scientific articles, including co-authored works. The publication fee depends on the length of the article and is calculated in accordance with the Monthly Calculation Index (MCI) established for the respective calendar year.

1. Employees of Caspian University, including part-time staff – 5 MCI. In the case of co-authorship with an external author, the fee is calculated based on the number of printed characters (excluding spaces).

2. Articles of 10,000–15,000 characters (excluding spaces) – 7.5 MCI.

3. Articles of 15,000–20,000 characters – 10 MCI.

4. Articles of 20,000–25,000 characters – 12.5 MCI.

5. Articles of 25,000–30,000 characters – 15 MCI. Exceeding this limit incurs an additional charge of 1 MCI for each additional 1,000 characters.

6. Foreign authors, including joint publications with Kazakhstani researchers – free of charge.

7. Authors with an h-index above 5 – free of charge.

8. Authors with more than five single-authored publications in Scopus and/or Web of Science (combined) – free of charge.

In addition, the editorial office provides several paid editorial services:

- Express publication – 100% of the publication fee;
- Text editing (editorial proofreading) – from 4 MCI, depending on the complexity of the work;
- Translation of abstracts into English – 2 MCI;
- Translation of the full article into English – 10 MCI;
- Formatting of bibliographic references – 3 MCI.

Payment is made at the final stage of the publication process, after completion of all stages of peer review, using the University's bank details through any second-tier bank or via a mobile banking application.

The Editorial Board particularly emphasizes the importance of high-quality preparation of the abstract and the English-language version of the manuscript. Direct literal translation or copying of text is not acceptable. Authors are strongly encouraged to adhere strictly to international academic standards of scholarly writing and translation when preparing their manuscripts.

ЖАРИЯЛАУ ЭТИКАСЫ

«Әділеттің» ғылыми еңбектері журналында жариялау этикасына қойылатын талаптар

«Әділеттің» ғылыми еңбектері журналының редакциялық саясаты академиялық адалдықтың жалпы қабылданған қағидаларына және халықаралық жариялау этикасы стандарттарына негізделген. Журналдың редакциялық коллегиясы ғылыми коммуникацияның жоғары этикалық нормалары сақталуын қамтамасыз етуге ұмтылады және жариялаудағы кез келген әділетсіз тәжірибелерді болдырмауға қажетті шараларды қабылдайды.

Журналға қолжазба ұсыну мақала авторларының өз бетінше жүргізген зерттеу нәтижелері болып, бұрын басқа ғылыми басылымдарда жарияланбағандығын білдіреді.

Автор (немесе авторлар тобы) зерттеу нәтижелерінің ғылыми жаңашылдығы, дұрыстығы және дәлдігі үшін жеке жауапкершілік алады. Осыған байланысты авторлар академиялық және жариялау этикасының келесі принциптерін сақтау міндетті:

- Авторлар жүргізген зерттеулердің сенімді және объективті нәтижелерін ұсынуы тиіс; алдын ала жалған, бұрмаланған немесе жасанды деректерге жол берілмейді;
- Авторлар ұсынған қолжазбаның түпнұсқалығын қамтамасыз етуге міндетті. Барлық алынған үзінділер, идеялар немесе тұжырымдар дұрыс сілтемелермен авторға және бастапқы көзге көрсетілуі қажет;
- Артық алынулар мен кез келген плагиат түрлері қабылданбайды, соның ішінде дұрыс көрсетілмеген дәйексөздер, қате жазылымдар, басқалардың зерттеу нәтижелерін өзіне тиесілі деп көрсету немесе интеллектуалдық еңбекті әділетсіз пайдалану формалары;
- Мақалада зерттеуге айтарлықтай әсер еткен ғылыми еңбектер мен дереккөздерге сілтемелер болуы тиіс;
- Авторлар бір қолжазбаны бірнеше журналға бірдей жолдай алмайды немесе бұрын жарияланған материалдарды ұсына алмайды;
- Мақаланың бірлескен авторлары ретінде тек зерттеуге және қолжазбаның дайындалуына айтарлықтай интеллектуалдық үлес қосқан тұлғалар көрсетілуі тиіс; зерттеуге қатыспаған адамдарды авторлар тізіміне қосу қабылданбайды;
- Жарияланған немесе рецензиялау кезеңінде анықталған маңызды қателіктер немесе дәлсіздіктер туралы автор дереу журнал редакциясына хабарлауы және қажет түзетулерді енгізуге ықпал етуі тиіс.

Журналдың редакциялық коллегиясы редакциялық және жариялау қызметін жүзеге асыру ба-рысында Publication Ethics Committee (COPE) әзірлеген ұсыныстар мен принциптерге сүйенеді.

Мәтінді көшіру және плагиат

«Әділеттің» ғылыми еңбектері журналының редакциялық коллегиясы барлық түскен қолжазбаны лицензияланған антиплагиат жүйесін қолданып тексеруді міндетті түрде жүргізеді.

Ғылыми мақаланың мәтінінің минималды түпнұсқалық деңгейі 85%-дан төмен болмауы тиіс. Сонымен бірге, ұқсастық коэффициенті 1 және ұқсастық коэффициенті 2 сәйкесінше 20% және 2%-дан аспауы керек. Аталған көрсеткіштерден асып кеткен жағдайда редакция **Publication Ethics Committee (COPE)** стандарттарында қарастырылған ұсыныстар мен рәсімдерді басшылыққа алады.

Ұқсастық көрсеткіштерінің аздап асып кетуі анықталған жағдайда авторларға қолжазбаны жетілдіріп, қайтадан түпнұсқалыққа тексеруге жолдау мүмкіндігі берілуі мүмкін.

Түпнұсқалыққа оң нәтиже алған қолжазба келесі ғылыми рецензиялау кезеңіне жіберіледі.

Кез келген формадағы плагиат журнал редакциясы үшін академиялық және жариялау этикасының қағидаларын өрескел бұзу болып саналады және қолжазбаның дереу кері қайтарылуына әкеледі. Егер дәлелденген плагиат фактісі 50%-дан асатын немесе мәтінмен саналы манипуляциялар анықталған жағдайда, мақала авторлары мен бірлескен авторлар үш күнтізбелік жыл бойы журналға материал жолдай алмайды.

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА

Требования к соблюдению этических принципов публикационной деятельности в журнале «Научные труды «Эділет»

Редакционная политика научного журнала «Научные труды «Эділет» основывается на общепринятых принципах академической добросовестности и международных стандартах публикационной этики. Редакционная коллегия журнала стремится обеспечить соблюдение высоких этических норм научной коммуникации и предпринимает необходимые меры для предотвращения любых форм недобросовестной публикационной практики.

Представление рукописи в редакцию журнала предполагает, что статья содержит оригинальные научные результаты, полученные авторами в ходе самостоятельного исследования, и ранее не публиковалась в иных научных изданиях.

Автор (или коллектив авторов) несет персональную ответственность за научную новизну, достоверность и корректность представленных результатов исследования. В связи с этим авторы обязаны придерживаться следующих принципов академической и публикационной этики:

- авторы должны представлять достоверные и объективные результаты проведенных исследований; заведомо ложные, искаженные либо сфальсифицированные данные являются недопустимыми;

- авторы обязаны гарантировать оригинальность представленной рукописи. Все заимствованные фрагменты, идеи или положения должны сопровождаться корректными ссылками на автора и первоисточник;

- недопустимы чрезмерные заимствования, а также любые формы плагиата, включая неформальные цитаты, некорректное перефразирование, присвоение результатов чужих исследований либо иные формы недобросовестного использования интеллектуального труда;

- в статье должны быть представлены ссылки на научные работы и источники, оказавшие существенное влияние на проведение исследования;

- авторы не вправе одновременно направлять одну и ту же рукопись в несколько научных журналов либо представлять к публикации материалы, ранее опубликованные в других изданиях;

- в качестве соавторов статьи должны быть указаны исключительно лица, внесшие значительный интеллектуальный вклад в проведение исследования и подготовку рукописи; включение в список авторов лиц, не участвовавших в исследовании, является недопустимым;

- при выявлении существенных ошибок или неточностей в опубликованной работе либо на этапе ее рассмотрения автор обязан незамедлительно уведомить об этом редакцию журнала и содействовать внесению необходимых исправлений.

Редакционная коллегия журнала при осуществлении редакционной и публикационной деятельности руководствуется рекомендациями и принципами, разработанными Committee on Publication Ethics.

Заимствования и плагиат

Редакционная коллегия журнала «Научные труды «Эділет» в обязательном порядке осуществляет проверку всех поступающих рукописей на наличие текстовых заимствований с использованием лицензированной системы антиплагиата.

Минимальный уровень оригинальности текста научной статьи должен составлять не менее 85 %. При этом показатели коэффициента подобия 1 и коэффициента подобия 2 не должны превышать соответственно 20 % и 2 %. В случаях превышения указанных значений редакция руководствуется рекомендациями и процедурами, предусмотренными стандартами Committee on Publication Ethics.

При выявлении незначительного превышения допустимых показателей подобия авторам может быть предоставлена возможность доработать рукопись и повторно направить ее для проверки на оригинальность.

В случае положительных результатов проверки на оригинальность рукопись направляется на последующий этап научного рецензирования.

Плагиат в любых формах рассматривается редакцией журнала как грубое нарушение принципов академической и публикационной этики и влечет немедленное отклонение рукописи. В случае установления доказанного факта плагиата объемом более 50 % либо выявления намеренных манипуляций с текстом авторы такой статьи лишаются права подачи материалов в журнал в течение трех календарных лет как в качестве авторов, так и соавторов.

PUBLICATION ETHICS

Ethical Standards for Publication in the Journal Scientific Works "Adilet"

The editorial policy of the academic journal Scientific Works "Adilet" is based on generally accepted principles of academic integrity and internationally recognized standards of publication ethics. The Editorial Board strives to ensure the observance of high ethical standards in scholarly communication and takes the necessary measures to prevent any forms of unethical publication practices.

Submission of a manuscript to the editorial office implies that the article contains original scientific results obtained by the authors in the course of independent research and that the work has not been previously published in other academic journals.

The author (or group of authors) bears personal responsibility for the scientific novelty, reliability, and accuracy of the research results presented. In this regard, authors are required to adhere to the following principles of academic and publication ethics:

- Authors must present reliable and objective research results; knowingly false, distorted, or falsified data are unacceptable.
- Authors must guarantee the originality of the submitted manuscript. All borrowed fragments, ideas, or statements must be accompanied by appropriate references to the author and the original source.
- Excessive borrowing and any forms of plagiarism are unacceptable, including unreferenced quotations, improper paraphrasing, appropriation of others' research results, or any other form of unethical use of intellectual work.
- The article must include references to scientific works and sources that have significantly influenced the research.
- Authors must not simultaneously submit the same manuscript to several academic journals or submit for publication materials that have already been published elsewhere.
- Only individuals who have made a substantial intellectual contribution to the research and preparation of the manuscript should be listed as co-authors. Inclusion of individuals who did not participate in the research is unacceptable.
- If significant errors or inaccuracies are identified in a published article or during the review process, the author must immediately inform the editorial office and cooperate in making the necessary corrections.

In carrying out its editorial and publishing activities, the Editorial Board follows the recommendations and principles developed by the Committee on Publication Ethics.

Borrowing and Plagiarism

The Editorial Board of the journal Scientific Works "Adilet" conducts mandatory plagiarism checks for all submitted manuscripts using a licensed plagiarism-detection system.

The minimum originality level of a scientific article must be at least 85%. At the same time, the indicators for Similarity Index 1 and Similarity Index 2 must not exceed 20% and 2% respectively. In cases where these thresholds are exceeded, the Editorial Board follows the recommendations and procedures established by the Committee on Publication Ethics.

If minor deviations from the acceptable similarity levels are detected, authors may be given the opportunity to revise the manuscript and resubmit it for a repeated originality check.

If the manuscript successfully passes the originality check, it proceeds to the subsequent stage of scientific peer review.

Plagiarism in any form is regarded by the Editorial Board as a serious violation of academic and publication ethics and results in the immediate rejection of the manuscript. In cases where a confirmed instance of plagiarism exceeding 50% is detected or deliberate manipulation of the text is identified, the authors of the article will be prohibited from submitting manuscripts to the journal for a period of three calendar years, either as authors or co-authors.

РЕЦЕНЗИЯЛАУ

Ғылыми журналға түскен қолжазбаларды рецензиялау процедурасы жарияланатын материалдардың жоғары ғылыми деңгейін және сапасын қамтамасыз етуге бағытталған. Рецензиялау ғылыми жұмыстың жан-жақты, объективті және тәуелсіз бағасын беруге, сондай-ақ оның ғылыми жаңашылдығын, теориялық және тәжірибелік маңыздылығын анықтауға, сондай-ақ ұсынылған зерттеудің мүмкін болатын кемшіліктерін көрсетуге мүмкіндік береді.

Рецензиялау конфиденциалды негізде жүзеге асырылады. Журналға түскен барлық мақалалар міндетті түрде біржақты жасырын рецензиядан (single-blind peer review) өтеді, яғни рецензент қолжазба авторлары туралы ақпаратқа ие болмайды, авторлар рецензенттің тұлғасын білмейді. Рецензенттердің аттары жарияланбайды. Автор өз жұмысының рецензенті немесе оппоненті бола алмайды.

Автор журналға мақала жібереді, ол мақала мақалаларды рәсімдеу ережелеріне сәйкес дайындалуы тиіс. Қолжазба түскеннен кейін бас редактор оның журнал тақырыбына сәйкестігін алдын ала бағалайды және материалды рецензентке сараптамаға жібереді. Рецензентті таңдау бас редактор мен редакциялық коллегия бірлесіп жүзеге асырады.

Журнал редакциясы рецензенттерді **Committee on Publication Ethics** әзірлеген **COPE Ethical Guidelines for Peer Reviewers** қағидаларына сәйкес ғылыми адалдық пен кәсіби этиканы сақтауына шақырады.

Рецензиялау Қазақстан мен шетелдің жетекші университеттері мен ғылыми ұйымдарының жоғары білікті ғалымдары мен тәжірибелік құқыққорғаушылардан шақырылған мамандар арқылы жүргізіледі. Рецензенттер ретінде заң саласында ғылыми және кәсіби тәжірибесі мол, журнал редакциясының жарияланатын ғылыми материалдарға қойылатын талаптарымен таныс мамандар тартылады.

Қолжазбаны қарау мерзімі бас редактор тарапынан жариялау процесінің жылдамдығын қамтамасыз ету қажеттілігін ескере отырып белгіленеді. Әдетте стандартты рецензиялау мерзімі екі-ден бес аптаға дейін созылады, алайда рецензенттің негізделген өтініші бойынша бұл мерзім ұзартылуы мүмкін.

Рецензент объективтілікті және материалды бағалауға ықпал ететін мүдделер қақтығысы болған жағдайда сараптамадан бас тартуға құқылы.

Рецензия нәтижесінде рецензент мақала бойынша негізделген сараптамалық қорытынды жасап, мақаланы журналда жариялауға мүмкіндік беретін ұсыныстар береді. Мүмкін шешімдер:

- мақаланы ұсынылған күйінде жариялауға ұсыну;
- рецензенттің ескертулерін ескере отырып жариялауға ұсыну;
- мақаланы басқа сарапшыға қосымша рецензияға жіберу;
- мақаланы қабылдамай, журналға жарамсыз деп тану.

Ескертулер болған жағдайда мақала авторға жетілдіру үшін жіберілуі мүмкін. Бұл жағдайда редакция рецензия мәтінін авторға жолдайды және жаңа редакцияны дайындау кезінде ескертулерді ескеруді немесе дәлелді қарсы пікірлер ұсынууды сұрайды. Рукопис түзетуге жіберілгеннен кейін екі ай ішінде қайта ұсынылуы тиіс. Түзетілген мақала қайта рецензиядан өтеді.

Егер рецензент түзетілген қолжазбаға теріс қорытынды берсе, мақала жариялауға қабылданбайды.

Автор рецензия нәтижесіне негізделген қарсылық білдіруге құқылы. Егер мақала түзетуден бас тартса, автор редакцияға шешімі туралы хабарлауы тиіс. Түзетілген нұсқа екі ай ішінде журналға келмесе және автор жариялаудан бас тартқаны туралы хабарламаса, редакция қолжазбаны қараудан шығарып, авторға хабарлауға құқылы.

Автор мен рецензент арасында елеулі келіспеушілік туындаған жағдайда қолжазба қосымша рецензияға жіберілуі мүмкін. Қайта сараптама жүргізу туралы шешімді бас редактор қабылдайды. Келіспеушілік жағдайында соңғы шешімді бас редактор редакциялық коллегия отырысында қабылдайды.

Қолжазба жариялаудан бас тарту туралы шешімді редакциялық коллегия рецензенттердің ұсыныстарына сүйене отырып қабылдайды. Одан кейін кері қайтарылған қолжазбалар қайта қарауға қабылданбайды. Жариялаудан бас тарту туралы хабарлама авторға электрондық пошта арқылы жіберіледі.

Мақаланы жариялау туралы соңғы шешім редакциялық коллегияда қабылданып, отырыс хаттамасына тіркеледі. Оң рецензияның болуы жариялаудың автоматты негізі емес. Даулы жағдайларда соңғы шешімді бас редактор қабылдайды.

Оң шешім қабылданған жағдайда бас редактор мақаланы жариялану ретін анықтайды. Жариялау туралы шешім қабылданғаннан кейін редакция авторды хабардар етеді және мақаланың

басылым мерзімі туралы болжамды ақпарат береді.

Журнал редакциясы рецензия нәтижесі туралы авторды электрондық пошта арқылы хабарландырады. Кері қайтарылған қолжазбалар туралы авторлармен талқылау жүргізілмейді.

Журналға жіберілген материалдар авторларға қайтарылмайды. Редакция нақты жариялау мерзімдеріне кепілдік бермейді.

Авторлық гонорар ғылыми мақалалар үшін төленбейді.

РЕЦЕНЗИРОВАНИЕ

Процедура рецензирования рукописей, поступающих в редакцию научного журнала, направлена на обеспечение высокого научного уровня и качества публикуемых материалов. Рецензирование обеспечивает всестороннюю, объективную и независимую оценку научной работы, а также выявление ее научной новизны, теоретической и практической значимости, а также возможных недостатков представленного исследования.

Рецензирование осуществляется на конфиденциальной основе. Все статьи, поступающие в редакцию, подлежат обязательному одностороннему слепому рецензированию (*single-blind peer review*), при котором рецензент не располагает сведениями об авторах рукописи, а авторы, в свою очередь, не информируются о личности рецензента. Имена рецензентов не подлежат разглашению. Автор рукописи не может выступать в качестве рецензента или оппонента собственной работы.

Автор направляет в редакцию статью, подготовленную в соответствии с установленными Правилами оформления статей. После поступления рукописи главный редактор осуществляет предварительную оценку ее соответствия тематическому профилю журнала и направляет материал на экспертное рассмотрение рецензенту. Выбор рецензента осуществляется главным редактором совместно с редакционной коллегией.

Редакция журнала призывает рецензентов придерживаться принципов научной добросовестности и профессиональной этики, закрепленных в COPE Ethical Guidelines for Peer Reviewers, разработанных Committee on Publication Ethics.

Рецензирование осуществляется приглашенными специалистами – высококвалифицированными учеными и практикующими юристами из ведущих университетов и научных организаций Казахстана и зарубежных стран. К участию в рецензировании привлекаются эксперты, обладающие значительным опытом научной и профессиональной деятельности в соответствующей области права и знакомые с требованиями редакции журнала к публикуемым научным материалам.

Срок рассмотрения рукописи определяется главным редактором с учетом необходимости обеспечения оперативности публикационного процесса. Как правило, стандартный срок рецензирования составляет от двух до пяти недель, однако по мотивированной просьбе рецензента данный срок может быть продлен.

Рецензент вправе отказаться от проведения экспертизы рукописи в случае наличия конфликта интересов, который может повлиять на объективность оценки и интерпретацию представленных материалов.

По итогам рецензирования рукописи рецензент подготавливает обоснованное экспертное заключение с рекомендациями относительно возможности публикации статьи в журнале. Возможны следующие решения:

- рекомендовать статью к публикации в представленном виде;
- рекомендовать статью к публикации после устранения замечаний рецензента;
- направить статью на дополнительное рецензирование другому специалисту;
- отклонить статью и признать ее неприемлемой для публикации в журнале.

При наличии замечаний статья может быть направлена автору для доработки. В этом случае редакция направляет автору текст рецензии с предложением учесть высказанные замечания при подготовке новой редакции статьи либо представить аргументированные возражения. Срок доработки рукописи не должен превышать двух месяцев с момента направления автору уведомления о необходимости внесения изменений. После доработки статья повторно направляется на рецензирование.

Если рецензент дает отрицательное заключение на исправленную версию рукописи, статья к публикации не принимается.

Автор имеет право представить мотивированное несогласие с результатами рецензирования. В случае отказа от доработки статьи автор обязан уведомить редакцию о своем решении. Если в течение двух месяцев доработанный вариант рукописи не поступает в редакцию и автор не сообщает о своем отказе от публикации, редакция вправе снять рукопись с рассмотрения и уведомить об этом автора.

При возникновении существенных разногласий между автором и рецензентом рукопись может быть направлена на дополнительное рецензирование. Решение о проведении повторной экспертизы принимает главный редактор. В конфликтных ситуациях окончательное решение принимается главным редактором на заседании редакционной коллегии.

Решение об отказе в публикации рукописи принимается редакционной коллегией на основании рекомендаций рецензентов. Рукопись, отклоненная редакционной коллегией, повторному

рассмотрению не подлежит. Уведомление об отказе в публикации направляется автору по электронной почте.

Окончательное решение о публикации статьи принимается редакционной коллегией и фиксируется в протоколе заседания. Наличие положительной рецензии не является безусловным основанием для публикации. В случае возникновения спорных ситуаций окончательное решение принимает главный редактор.

При положительном решении главный редактор определяет очередность публикации статьи. После принятия решения о публикации редакция информирует автора и сообщает ориентировочные сроки выхода статьи в печать.

Редакция журнала уведомляет автора о результатах рецензирования по электронной почте. Дискуссия с авторами по поводу отклоненных рукописей не ведется.

Материалы, направленные в редакцию, авторам не возвращаются.

Редакция журнала не принимает на себя обязательств по точным срокам публикации.

Авторский гонорар за публикацию научных статей не выплачивается.

PEER REVIEW

The peer-review procedure for manuscripts submitted to the editorial office of the journal is aimed at ensuring a high scientific standard and quality of published materials. Peer review provides a comprehensive, objective, and independent evaluation of the scientific work, including an assessment of its scientific novelty, theoretical and practical significance, as well as the identification of possible shortcomings in the submitted research.

The peer-review process is conducted on a confidential basis. All manuscripts submitted to the journal are subject to mandatory single-blind peer review, in which the reviewer does not have access to information about the authors of the manuscript, while the authors are not informed of the reviewer's identity. The names of reviewers are not disclosed. The author of a manuscript may not act as a reviewer or opponent of their own work.

The author submits a manuscript prepared in accordance with the established manuscript formatting guidelines. After submission, the Editor-in-Chief performs a preliminary assessment to determine whether the manuscript corresponds to the thematic scope of the journal and then forwards the material for expert evaluation by a reviewer. The selection of the reviewer is carried out by the Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board.

The Editorial Board encourages reviewers to adhere to the principles of academic integrity and professional ethics, as set out in the COPE Ethical Guidelines for Peer Reviewers, developed by the Committee on Publication Ethics.

Peer review is conducted by invited experts, including highly qualified scholars and practicing legal professionals from leading universities and research institutions in Kazakhstan and abroad. Experts involved in the review process possess substantial academic and professional experience in the relevant field of law and are familiar with the journal's editorial standards for scholarly publications.

The timeframe for reviewing a manuscript is determined by the Editor-in-Chief, taking into account the need to ensure the efficiency of the publication process. As a rule, the standard review period ranges from two to five weeks, although this period may be extended upon a justified request from the reviewer.

A reviewer may decline to evaluate a manuscript in the event of a conflict of interest that could affect the objectivity of the evaluation or interpretation of the submitted materials.

Following the review process, the reviewer prepares a reasoned expert report containing recommendations regarding the possibility of publishing the article in the journal. The following decisions may be made:

- recommend the article for publication in its current form;
- recommend the article for publication after revision in accordance with the reviewer's comments;
- recommend that the article be sent for additional review by another specialist;
- reject the article as unsuitable for publication in the journal.

If comments are provided, the manuscript may be returned to the author for revision. In this case, the editorial office sends the author the reviewer's report with a request to address the comments when preparing a revised version of the manuscript or to provide a reasoned response to the reviewer's remarks. The period for revising the manuscript must not exceed two months from the date of notification. After revision, the manuscript is resubmitted for peer review.

If the reviewer provides a negative assessment of the revised version of the manuscript, the article will not be accepted for publication.

The author has the right to submit a reasoned objection to the results of the peer review. If the author refuses to revise the manuscript, they must notify the editorial office accordingly. If the revised version of the manuscript is not submitted within two months and the author does not notify the editorial office of withdrawal, the editorial office reserves the right to remove the manuscript from consideration and notify the author.

In cases of substantial disagreement between the author and the reviewer, the manuscript may be sent for additional peer review. The decision to conduct a repeated evaluation is made by the Editor-in-Chief. In conflict situations, the final decision is made by the Editor-in-Chief at a meeting of the Editorial Board.

The decision to reject a manuscript is made by the Editorial Board based on the recommendations of the reviewers. A manuscript rejected by the Editorial Board is not subject to reconsideration. Notification of rejection is sent to the author by e-mail.

The final decision on publication of an article is made by the Editorial Board and recorded in the minutes of the meeting. A positive review does not automatically guarantee publication. In the event of controversial situations, the final decision rests with the Editor-in-Chief.

If the decision is positive, the Editor-in-Chief determines the order of publication of the article. After the publication decision has been made, the editorial office informs the author and provides an approximate timeline for publication.

The editorial office informs authors of the results of the peer review by e-mail. The editorial office does not conduct discussions with authors regarding rejected manuscripts.

Materials submitted to the editorial office are not returned to the authors.

The editorial office does not assume obligations regarding exact publication dates.

No author honoraria are paid for the publication of scientific articles.

ҚҰРМЕТТІ ЖАЗЫЛУШЫЛАР!

Біздің индекс: 75779
Негізін қалаушы: Каспий қоғамдық университеті
Алматы қ., Достық даңғылы, 85А.
Тел: +7 (727) 323 10 09
E-mail: aina.bolatovna@gmail.com
akalimbekova@mail.ru
Сайт: <https://ojs.adlet-nt.kz>

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: 75779
Учредитель: Каспийский общественный университет
г. Алматы, проспект Достык , 85А.
Тел.: +7 (727) 323 10 09
E-mail: aina.bolatovna@gmail.com
akalimbekova@mail.ru
Сайт: <https://ojs.adlet-nt.kz>

DEAR READERS!

Our index: 75779
Founder: Caspian Public University
85 A Dostyk ave., Almaty
Tel: +7 (727) 323 10 09
E-mail: aina.bolatovna@gmail.com
akalimbekova@mail.ru
Website : <https://ojs.adlet-nt.kz>

**Журнал зарегистрирован Национальным агентством по делам печати
и массовой информации Республики Казахстан
Регистрационное свидетельство
№ 9774-Ж от 19 декабря 2008 г.**

**Учредитель
Учреждение образования
«Каспийский общественный университет»**

**Адрес
050021, г. Алматы, пр. Достык 85 А,
Тел.: +7 (727) 250 69 35, +7 (727) 323 10 09
факс: +7 (727) 250 69 30
e-mail: aina.bolatovna@gmail.com, akalimbekova@mail.ru**

**Наш сайт: www.ojs.adlet-nt.kz
Опубликованные материалы не всегда отражают точку зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений
в публикациях несут авторы.**

**Басуға 27.03.2026 ж.
қол қойылды.
Форматы 60х90/16.
Офсеттік басылым.
Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 6,5.
Баспа табағы 8,0**

**Подписано
в печать 27.03.2026 г.
Формат 60х90/16.
Печать офсетная.
Бумага офсетная.
Усл.- печ. л. 6,5.
Печ. л. 8,0.**